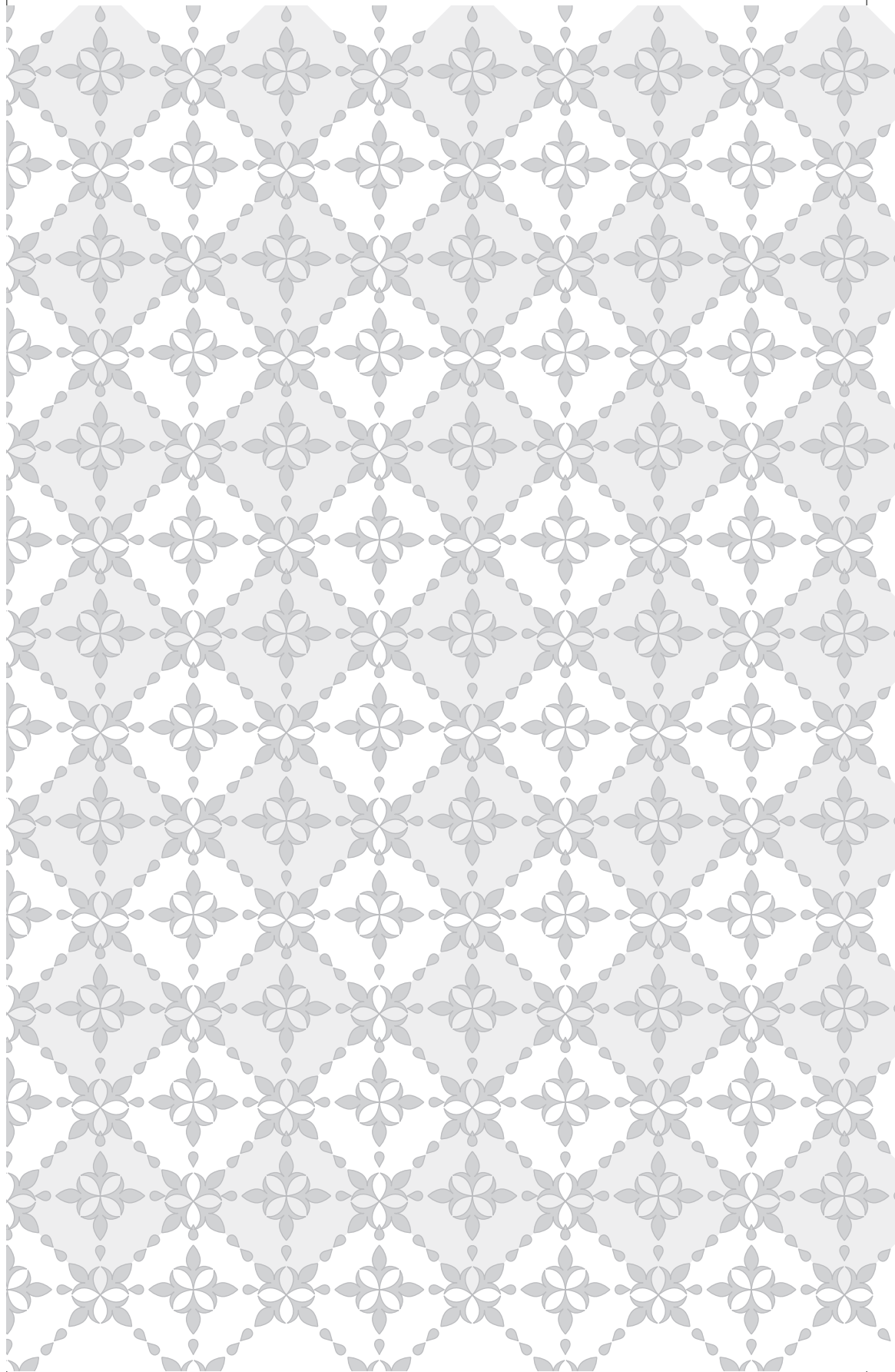

אהלי הלכה

מלאכות הפת

אהלי הלכה

הלכות שבת מבוארות בטעמיהן
ליוצאי אשכנז וספרד
עם פסקי הלכות
מאת הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א

תשרי תשפ"ה

כתיבה:

הרב מאיר בראלי
הרב יהודה גולדברג
הרב אליעזר יצחקי

מערכת:

הרב בן ציון משה אלגאזי
הרב דוד דודקביץ'
הרב יהודה הלוי עמיחי

עריכת לשון: 'שפה ברורה' 054-4852279

בהוצאת מכון התורה והארץ

ת.ד. 8 ניצן מיקוד 7928700
טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055
אתר: www.toraland.org.il
דוא"ל: machon@toraland.org.il

© כל הזכויות שמורות
מהדורה זמנית

ISBN 978-965-599-974-7

תוכן העניינים

15	מכתב ברכה
16	הקדמה
19	מבוא "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת"
27	פרק א מלאכות שבת ומלאכת המשכן

מלאכת מבשל

29	פרק ב יסודות מלאכת מבשל
42	פרק ג בישול אחר בישול
57	פרק ד הכנת שתייה חמה
	פרק ה עשיית פעולה המסייעת לבישול והוצאת אוכל
63	מכלי המונח על האש
70	פרק ו בישול במקור חום שאינו אש ושימוש בדוד שמש
	פרק ז הנחת מאכלים על אש בערב שבת והשאתם
76	שם בשבת (איסור שהייה)
82	פרק ח חימום תבשילים בשבת ודיני החזרה
	פרק ט כיסוי תבשילים בשבת ובערב שבת
87	(איסור הטמנה)

מלאכת בורר

- פרק י יסודות מלאכת בורר.....98
- פרק יא ברירה בדרך אכילה.....102
- פרק יב קילוף פירות וירקות ושטיפתם.....113
- פרק יג ברירת פריטים ממין אחד והגדרת תערובת.....120

מלאכת חורש

- פרק יד דיני המלאכה.....132

מלאכת זורע

- פרק טו דיני המלאכה.....136

מלאכת קוצר

- פרק טז דיני המלאכה.....141
- פרק יז טיפוס על עץ ושימוש בו.....143

מלאכת מעמר

- פרק יח דיני המלאכה.....151

מלאכת דש

- פרק יט דיני המלאכה.....155
- פרק כ סחיטת פירות.....158

- פרק כא סחיטת בגדים ושיער.....162
- פרק כב חליבה ושאיבת חלב אם בשבת.....170
- פרק כג הפיכת מוצק לנוזל והקפאת מים ('מוליד').....173

מלאכת טוחן

- פרק כד דיני המלאכה.....177

מלאכת לישה

- פרק כה דיני המלאכה.....183
- פרק כו הכנת עיסה בשינוי.....189

תוכן מפורט

- 15.....מכתב ברכה
- 16.....הקדמה
- 19.....מבוא "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת"
- מתנת השבת לישראל - 19 • השבת - עדות על בריאת העולם -
20 • השבת - השלמת הבריאה - 21 • השבת - ברית בין ה' לעמו
24 -
- 27.....פרק א מלאכות שבת ומלאכת המשכן

מלאכת מבשל

- 29.....פרק ב יסודות מלאכת מבשל
- הגדרת המלאכה - 29 • שיעור החום הראוי לבשל - 31 • כלי ראשון - 32 • כלי שני - 33 • עירוי (שפיכה) מכלי ראשון - 34 • מאכלים המתבשלים בקלות ('קלי הבישול') - 34 • אלו מאכלים הם קלי הבישול - 35 • מים, שמן ותבלינים - 36 • משקים - 36 • נתינת מאכלים שיש חשש שהם קלי בישול בכלי שלישי - 37 • נתינת עלי תה בכלי שני ובכלי שלישי - 37 • מצקת - 39 • דין תבשיל מוצק ('גוש') בכלי שני - 40
- 42.....פרק ג בישול אחר בישול
- חימום מאכל מבושל שהתקרר - 42 • חימום מאכל מבושל שנוספו לו רכיבים שאינם מבושלים - 43 • חימום תבשיל שלא התבשל כל צרכו - 44 • חימום תבשיל שהתבשל במיקרוגל או בכיריים אינדוקציה - 44 • בישול אחר בישול בנוזל - 45 • חימום תבשיל מוצק עם רוטב - 46 • חימום תבשיל נוזלי שהתקרר מעט - 47

נתינת תבשיל נוזלי חם בכלי ראשון - 49 • תבשיל מוצק שחימומו הופך אותו לנוזלי - 51 • אפייה אחר אפייה - 53 • עשיית צנימים - 54 • בישול אחר אפייה - 54 • נתינת מאפה בכלי שני - 55 • נתינת מאפה בכלי שלישי - 56

פרק ד הכנת שתייה חמה.....57

ייבוש הכוס - 57 • הכנת תה - 58 • נתינת סוכר במשקה חם - 59 • הכנת קפה נמס - 59 • נתינת ממתיקים מלאכותיים במשקה חם - 60 • נתינת לימון, עלי נענע ודבש במשקה חם - 60 • הכנת קפה שחור ('קפה טורקי') - 61 • נתינת חלב במשקה חם - 61 • הכנת שוקו - 62

פרק ה עשיית פעולה המסייעת לבישול והוצאת אוכל מכלי המונח על האש.....63

בישול מאכל שלא התבשל כל צרכו - 63 • עשיית פעולה המסייעת לבישול - 64 • הוספת בישול בתבשיל מבושל כל צרכו - 65 • ערבוב תבשיל שאינו מבושל כל צרכו ('מגיס') - 65 • ערבוב תבשיל מבושל כל צרכו - 66 • הוצאת אוכל מתבשיל מבושל כל צרכו המונח על האש - 67 • הוצאת אוכל מתבשיל מבושל כל צרכו המונח על פלטה - 68 • הוצאת מים חמים ממִּחֶם - 69

פרק ו בישול במקור חום שאינו אש ושימוש בדוד שמש.....70

בישול ב'תולדות האש' - 70 • בישול בחמה (בשמש) - 70 • בישול ב'תולדות חמה' - 71 • שימוש במים שהתחממו על ידי דוד חשמל ('בוילר') - 72 • שימוש במים שהתחממו על ידי דוד שמש - 73 • מערכת חימום מים על ידי גז ('יונקרס') - 75

פרק ז הנחת מאכלים על אש בערב שבת והשארתם שם בשבת (איסור שהייה).....76

המנהג לאכול מאכלים חמים בשבת והאיסורים המתלווים לו - 76 • איסור שהייה - 77 • השהיית מאכלים על פלטה של שבת - 78 • מִּחֶם חשמלי ותנור אפייה - 78 • השהיית מאכל הראוי לאכילה 'על ידי הדחק' - 80 • השהייה על אש מכוסה - 80

פרק ח חימום תבשילים בשבת ודיני החזרה 82

חימום תבשילים בשבת - 82 • חימום תבשיל על גבי כיריים בשבת - 83 • חימום תבשיל בשבת במקום שאין רגילים לבשל בו - 83 • חימום תבשיל על גבי פלטה בשבת - 83 • איסור החזרה 85 -

פרק ט כיסוי תבשילים בשבת ובערב שבת (איסור הטמנה) 87

הטמנה מן התורה ומדברי חכמים - 87 • כיסוי חלק מכלי - 88 • כיסוי שאינו צמוד לכלי - 90 • כיסוי כלי שלא לשם שמירת חומו - 91 • כיסוי כלי שני - 91 • כיסוי תבשיל שהיה מכוסה מערב שבת - 91 • כיסוי מאכל שאינו חם בשיעור חום שהיד סולדת בו - 92 • נתינת בקבוק עם חלב בתוך כלי עם מים חמים - 93 • הטמנה בערב שבת - 94 • כיסוי כלי העומד על גבי הפלטה - 95 • סיכום - 96

מלאכת בורר

פרק י יסודות מלאכת בורר 98

הגדרת המלאכה - 98 • הוצאת פסולת עם מעט מן האוכל - 99 • פסולת שאינה מונעת את השימוש באוכל - 100 • סינון פסולת במסננת שבכיוור - 101

פרק יא ברירה בדרך אכילה 102

היתר 'דרך אכילה' - 102 • ברירת אוכל מפסולת בתערובת של שני מיני אוכל - 103 • ברירת אוכל מפסולת בתערובת נוזל ומוצק - 104 • ברירה סמוך לשימוש - 104 • ברירה ביד - 106 • ברירה באמצעות כף או מזלג - 107 • הוצאת שקית תה מכוס תה - 108 • קנקן תה שיש בשפתו מסננת - 109 • הוצאת עצמות הדג - 110 • היתר 'דרך אכילה' בדברים שאינם מאכלים - 111 • מיון חפצים מתערובת - 111 • הזהירות הנדרשת באיסורי בורר - 112

פרק יב קילוף פירות וירקות ושטיפתם 113

קילוף פירות וירקות - 113 • בגד שעליו בגד אחר המונע את לקיחתו - 114 • קילוף בסכין ובקולפן - 115 • קילוף קליפה שרוב

בני אדם אוכלים אותה - 116 • הסרת גרעין מפרי - 116 • שטיפת פירות - 117

פרק יג ברירת פריטים ממין אחד והגדרת תערובת 120

ברירת פריטים ממין אחד - 120 • ברירת פריטים השונים זה מזה בגודלם - 121 • ברירת מאכלים השונים זה מזה בטעמם או בשמם - 121 • מהי תערובת - 122 • מאכלים הנתונים במים או ברוטב - 130 • פיזור תערובת - 131

מלאכת חורש

פרק יד דיני המלאכה 132

הגדרת המלאכה - 132 • חפירה בקרקע - 133 • חפירה בארגז חול - 133 • גרירת חפץ על קרקע - 134

מלאכת זורע

פרק טו דיני המלאכה 136

הגדרת המלאכה - 136 • שפיכת מים על צמח בלא כוונה להשקותו - 137 • פתיחת ברז מים על צמחים - 137 • הזזת עציץ - 138 • נתינת פרחים באגרטל עם מים - 139

מלאכת קוצר

פרק טז דיני המלאכה 141

הגדרת המלאכה - 141 • הליכה על עשבים - 142

פרק יז טיפוס על עץ ושימוש בו 143

טיפוס על עץ - 143 • שימוש בעץ - 144 • הורדת חפץ מעץ - 145 • שימוש בדברים המונחים על העץ או מחוברים לו - 146 • שימוש בדברים שאינם מחוברים ישירות לעץ - 147 • הרחת פירות וצמחים המחוברים לקרקע - 149 • שימוש בבהמה - 150

מלאכת מעמר

- פרק יח דיני המלאכה.....151
הגדרת המלאכה - 151 • איסוף שלא במקום הגידול - 151 • חיבור
פירות יחד - 152 • איסוף פירות משטח גדול - 153

מלאכת דש

- פרק יט דיני המלאכה.....155
הגדרת המלאכה - 155 • פירות הנמכרים בעודם מחוברים
לפסולת - 157

- פרק כ סחיטת פירות.....158
סחיטת פירות - 158 • סחיטת לימון - 159 • סחיטת פרי ישירות
לתוך אוכל - 160 • סחיטת מאכל שנוזל ספוג בו - 161

- פרק כא סחיטת בגדים ושיער.....162
סחיטת בגדים - 162 • סחיטת ספוג או מטלית ניקוי - 162 • ניקוי
משטח שהתלכלך - 164 • שימוש במגבונים לחים בשבת - 164
• סחיטת שיער - 165 • ניגוב שיער - 166 • צחצוח שיניים בשבת
- 167

- פרק כב חליבה ושאיבת חלב אִם בשבת.....170
חליבת בהמה בשבת - 170 • שאיבת חלב אִם בשבת - 171

- פרק כג הפיכת מוצק לנוזל והקפאת מים ('מוליד').....173
הפיכת מוצק לנוזל בשבת - 173 • המסת מאכל שרגילים לאוכלו
מוצק - 175 • הקפאת מים - 175

מלאכת טוחן

פרק כד דיני המלאכה.....177

- הגדרת המלאכה - 177 • טחינת דברי מאכל שאינם מן הצומח -
- 178 • טוחן אחר טוחן - 178 • טחינת אוכל סמוך לסעודה - 179 •
- טחינת אוכל סמוך לסעודה בכלי מיוחד לכך - 180 • ריסוק פרי
- או ירק - 181 • היתר טחינה בשינוי - 182

מלאכת לישה

פרק כה דיני המלאכה.....183

- הגדרת המלאכה - 183 • הדבקת חלקים גדולים אלו לאלו - 184
- עירוב חומרים יבשים אלו באלו - 185 • עיסה סמיכה ועיסה
- דלילה - 185 • הוספת נוזלים לעיסה - 186 • עירוב שתי עיסות -
- 187 • לישת פלסטלינה - 188

פרק כו הכנת עיסה בשינוי.....189

- הכנת עיסה דלילה בשינוי - 189 • שינוי בסדר נתינת החומרים
- היוצרים את העיסה - 189 • הכנת עיסה סמיכה בשינוי - 191 • דין
- דברים המתגבשים לעיסה מאליהם - 193 • סיכום - 193 • ערבוב
- סלט בנוזל - 194 • סלט העשוי חתיכות גדולות - 195 • סלט
- ביצים - 196 • הכנת טחינה - 197 • נתינת רוטב על מאכל מבושל
- 198 • הכנת 'מנה חמה' - 199 • הכנת ג'לי - 200

מכתב ברכה

לכב' הרב מאיר בראלי שליט"א וצוות העוסקים בבירור
ההלכות וכתובתן ב"אהלי הלכה"

שלו' רב לאוהבי תורתך וכו'.

יישר כוחכם על עבודתכם הגדולה בבירור ההלכות, פסיקתן
והסברתן בסגנון השווה לכל נפש.

התייחסתם גם לשאלות חדשות העולות על הפרק, יגעתם
וחיפשתם בספרי הפוסקים האחרונים, ומצאתם הכרעות
בשאלות אלו. ציינתם את המקורות לכל פסיקה, על מנת שכל מי
שמעוניין לדעת על מי אתם סומכים, יוכל לעיין במקור וללמוד
על מה הוא מסתמך. זו דרכה של תורה, שצעירים מסתמכים על
זקנים, וזקנים על זקנים מהם. כולם רואים את עצמם אחראים
להמשך רצוף של התורה, מסיני ועד לעתיד לבוא.

יישר חילכם לאורייתא, ואני מאחל לכם שתזכו להפיץ את עמל
תורתכם ברבים ולזכות את עם ישראל בלימוד הלכה למעשה,
לשמור ולעשות ולקיים.

וזכות הרבים תעמוד לכם להתברך בכל מילי דמיטב. ה' יסייע
בידכם לגדול בתורה, ללמוד וללמד, ולהגדיל תורה ולהאדיר.

כעתירת
הרב יעקב אריאל
רמת גן

הקדמה

משה קיבל תורה מסיני. לא רק תורה קיבל משה רבנו מסיני, אלא גם הדרכה איך ללמודה. "אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה עד שתהא סדורה בפייהם, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר אשר תשים לפניהם – כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם". לא די ללמד את ההלכה באופן שתהיה סדורה בפי הלומד, אלא יש ללמד גם את טעמה של כל הלכה.

בחיבור שלפנינו השתדלנו לכנס הלכות באופן שתהיינה בהירות, סדורות ומובנות בטעמיהן. כדרכנו בכרכים הקודמים על הלכות המועדים, שהתקבלו בסייעתא דשמיא בשמחה וברצון, כך גם בכרך זה, השתדלנו שלא לערוך משל עצמנו מאומה. אין מגמתנו בחיבור זה לחדש קולות או חומרות, שיטות הלכתיות או דרכי הוראה. מגמתנו להביא את ההלכה המסורה והמקובלת בישראל, על פי גדולי הפוסקים שעם ישראל נשען עליהם – מרן השלחן ערוך, הרמ"א וגדולי האחרונים. במקום שהאחרונים נחלקו בקביעת ההלכה, סמכנו סמיכה של ממש על המשנה ברורה, "שקבע לו כבר נחלת עולמים בתור ספר פוסק, מבוסס, שהלכה כמותו בכל מקום" (מאמרי הראי"ה ח"א עמ' 132). זאת מלבד במקומות שגדולי הדור הבאים אחריו נטו מפסקיו, או במקרים שבהם יוצאי ספרד אינם נוהגים כמותו.

בשאלות המתחדשות, המסורות לגדולי תלמידי החכמים שבדור, או במקומות שבהם הכרעת ההלכה אינה ברורה, נועצנו במורנו ורבנו הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, המלווה את המכון ומדריכו מראשית דרכו. יאריך ה' ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, ויזכה להמשיך להרביץ תורה לעדרים הצמאים לדבר ה', זו הלכה.

אף שכתובתן של כל הלכות שבת עדיין לא הושלמה, כרך זה יוצא לאור לבקשת רבים וטובים שביקשונו לא למנוע טוב מבעליו, ולהוציא לאור את מלאכות הפת, שכתובתן הושלמה.

תפילתנו שמפעל זה יהיה בבחינת מוסיף והולך להאיר את אורחות חיינו היהודיים בימות החול, במועד ובשבת.

מבוא

"יום מנוחה וקדושה לעמך נתת"

מתנת השבת לישראל

השבת מתנה טובה היא לישראל¹. כל איש ואישה בישראל אוהבים את השבת וקשורים אליה – גדולים וקטנים, מבוגרים וצעירים, תלמידי חכמים והמון עמך בית ישראל. מצפים הם לה, טורחים לקראת בואה, מכבדים אותה במלבושים נאים, מענגים אותה במאכלים משובחים, מזמרים לה ומהללים אותה.

רבות נכתב על השבת ונאמר עליה. פסוקי תורה, נביאים וכתובים מדברים בה, ודברי חז"ל הקדושים עוסקים רבות במהותה ובטעמיה, בברכתה ובקדושתה, וביותר בשמירתה, בדיניה ובהלכותיה. ראשונים ואחרונים דנים ומדקדקים במלאכות האסורות בה, בסייגיהן ובגזרות הנלוות להן.

מרכזיות השבת ניכרת לא רק בתורה ובליבם של ישראל, אלא גם בהיסטוריה הלאומית שלנו. כמה נרדף עם ישראל בגלל שמירת השבת, וכמה שנאה באה לנו מן האומות עקב קיומה. בכל הדורות יהודים מסרו את נפשם על שמירתה, לא עזבוה ולא שכחוה. והשבת כמו נצרה לישראל אמונים – שמרה היא עליהם כפי ששמרו הם עליה.

ואכן, חז"ל מלמדים אותנו כי שבת אינה מצווה רגילה, אלא היא מצווה השקולה כנגד כל המצוות כולן². חומרתה כה רבה עד שהמחלל שבת

1. שבת י ב: "אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, מתנה טובה יש לי בבית גזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיעם".

2. 'ירושלמי' ברכות פרק א הלכה ה, שמות רבה פרשה כה סימן יב.

ועושה מלאכה בפרהסיה, כאילו כפר בכל התורה כולה³, והוא נחשב כעובד עבודה זרה⁴. חכמים גזרו להתרחק ממנו ועל כן יינו יין נסך⁵.

מדוע מצווה זו כה מרכזית בתורה, בלבבות ובהיסטוריה של עם ישראל? על שום מה שקולה היא כנגד כל המצוות וחומרתה כה רבה?

השבת - עדות על בריאת העולם

הסיבה למרכזיותה של מצוות השבת נעוצה במהותה. השבת אינה 'עוד מצווה' אלא היא מצווה שעניינה עדות על בריאת העולם על ידי הקדוש ברוך הוא. ביום זה שבת ה' ממלאכת בריאת העולם, וזו הסיבה לקדושתה ולברכתה, כפי שמתואר בסוף מעשה הבריאה: "וַיְכַל אֱלֹקִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה, וַיְבָרֶךְ אֱלֹקִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשֵׁהוּ, כִּי בּוֹ שָׁבַת מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹקִים לַעֲשׂוֹת"⁶.

במעמד הר סיני צווינו על איסור המלאכה בשבת, והטעם שהובא לכך הוא מנוחת ה' ממעשה הבריאה ביום השביעי: "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלַאכְתֶּךָ, וַיֹּם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹקֶיךָ... כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ"⁷.

שביתת השבת נובעת אפוא מהיות היום השביעי לבריאה יום המנוחה של ה', ובאי עשיית המלאכה בשבת מעידים ישראל על בריאת העולם. בניגוד לטועים לחשוב שהעולם היה מאז ומעולם ולא נברא על ידי הקדוש ברוך הוא, עם ישראל מעיד כי העולם נברא ביד ה'. מי שסובר שהעולם קדמון ולא נברא, אינו מכיר בכך שיש מנהיג לבירה ושעל האדם לעבדו ולשמוע בקולו, וגם אינו מבין כי יש תכלית לקיומו ולקיום המציאות כולה. בעיניו הקיום הוא סתמי, חסר פשר ומשמעות, כיוון שאין ביסודו שום רצון אלוהי.

3. מגיד משנה שבת ל טו, משנ"ב הקדמה להלכות שבת.

4. רמב"ם שבת ל טו.

5. שו"ת הרשב"א חלק ז סימן קעט, בית יוסף יורה דעה קיט יא.

6. בראשית ב א-ג.

7. שמות כ ט-יא.

מבוא - "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת"

לעומתו, מי שמעיד על בריאת העולם – מכיר שיש לו מנהיג, מבין שיש סיבה לקיום הנמצאים וישנה תכלית אלוקית שאותה צריך להוציא אל הפועל. הידיעה שה' ברא את העולם היא הבסיס והשורש לכל עבודת ה'. ממנה נובעת הכרת הטוב העמוקה כלפי ה', והחובה לשמוע בקולו ולעשות את רצונו. כפי שמבאר המשנה ברורה בהקדמתו להלכות שבת: "ענין שבת הוא שורש האמונה לידע שהעולם הוא מחודש, וכיון שברא הכל הוא אדון על הכל, ואנחנו עבדיו ומחויבים לעשות רצונו, ולעבדו בכל גופינו ונשמותינו וממונינו כי הכל שלו. ולכן אמרו חז"ל שכל המשמר את השבת כאלו מקיים כל התורה, וכל המחלל השבת כאלו כפר בכל התורה כולה, כיוון שהשבת היא שורש האמונה".

זו הסיבה לכך שמצוות שמירת השבת כתובה בלוח הראשון של לוחות הברית, שבו כתובות המצוות המבססות את קבלת עול מלכות שמים של האדם, כיוון שהיא מבססת את קבלת עול מלכות שמים. וכך מבאר בעל ספר העקרים: "בלוח האחד היו חמשה דברות שאדם מחויב בעשייתן מצד קבלת א-להותו יתברך. כי כמו מלך אחד שבנה מדינה והלך ולקח עבדים והוציאם לחרות והושיבם בתוכה, ואחר כך בא אליה לדבר עמהם כדי שיקבלו עליהם את עול מלכותו, ראוי שיודיעם תחלה שהוא האדון אשר השגיח עליהם והוציאם לחרות מבית עבדים... ואחר זה ראוי שיקבע להם זכר ליום שבנה המדינה ומתוך כך יזכרו שיש להם אדון שבנה המדינה, ויזכרו איך היתה ישיבתם בתוכה שהיו עבדים והוציאם לחרות. ובעבור זה צוה עליהם לשמור את יום השבת להורות על חדוש העולם ועל יציאת מצרים מעבדות לחרות"⁸.

השבת - השלמת הבריאה

אמנם נשאלת השאלה, מדוע השבת, שהיא היום שבו נח ה' ממלאכת הבריאה, נקבעה להיות יום העדות על בריאת העולם? לכאורה, הימים שבהם ברא ה' את העולם היו צריכים להיקבע כזכר למעשה בראשית, ולא היום שבו הוא נח ממלאכתו?

8. ספר העקרים מאמר ג פרק כו ד"ה והיו אלה.

כדי להשיב על שאלה זו יש להבין מהי המנוחה שנח ה' ביום השבת. מנוחה אנושית נובעת בדרך כלל ממגבלות האדם. אדם עובד ועמל, וכאשר כלים כוחותיו הוא מפסיק את פעילותו ונח. במנוחה הוא נמנע מעשייה, וכך מחדש את כוחותיו. כשלעצמה, אין במנוחה כל תוכן חיובי. אולם שונה היא מנוחת ה' ביום השביעי לבריאה. "הָלוֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹקֵי עוֹלָם ה' בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יֵעָף וְלֹא יִגַּע"⁹ – ריבונו של עולם אינו מתעיף, ולכן מנוחתו אינה אמצעי לאגירת כוחות, אלא מבטאת הגעה אל התכלית. השבת היא התכלית שלשמה נבראה הבריאה כולה, וכשהיא מגיעה – נשלמת הבריאה. וכך מבאר רש"י: "ויכל אלקים ביום השביעי..." מה היה העולם חסר? מנוחה, באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה"¹⁰.

מדברי רש"י אנו למדים שמנוחת ה' ביום השבת היא עצמה 'גמור המלאכה' של בריאת העולם. תוכן מנוחת השבת אינו תוכן שלילי של הימנעות מיצירה בלבד, אלא הוא תוכן חיובי, מהות שהעולם חסר בלעדיו, ורק בבואה נשלמת הבריאה.

מהי אותה מהות של מנוחה שהיה העולם חסר, מה יש בה בשבת שמשלים את הבריאה כולה? על כך משלו חכמים: "משל למלך שעשה לו חופה, סידה וכיירה (-צייר בה ציורים נאים), מה היתה החופה חסרה? כלה שתכנס לחופה. כך מה היה העולם חסר? שבת"¹¹. השבת נמשלת לכלה. ביום נישואיה נקשרת הכלה לחתן, מתקדשת לו וכורתת עמו ברית. ששת ימי הבריאה נמשלו ליצירת חופה מתוקנת וערוכה, מסודת, מצוירת ויפה – שמטרתה היא אותה ברית ואותם קידושין בין החתן לכלה. וכך מבאר המהר"ל: "השבת קראו חכמים בלשונם 'כלה', ומה ענין כלה לשבת? אלא שעל ידי השבת יש לעולם חבור בו יתברך ולכך נקרא השבת 'כלה', שהיא עומדת להתחבר בבעלה. וזוהי כוונת הפסוק 'וַיְכַל אֱלֹקִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה'¹², מלאכתו היא העולם, ויצירתו הסתיימה ביום השבת, כיוון שביום זה נוצר החבור הקדוש והדבוק העליון בין ה' יתברך לעולם,

9. ישעיה מ כח.

10. רש"י בראשית ב ב.

11. בראשית רבה פרשה י ס' ט.

12. בראשית ב ב.

מבוא - "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת"

וזהו גמר מלאכת העולם¹³.

מהותה של השבת היא אפוא הדבקות והחיבור בין הבריאה לבורא. בשבת מתגלה תכלית הבריאה כולה, לשם מה נוצרו שמים וארץ וכל אשר בס – כולם נבראו לשם הדבקות של הבריאה בבורא. זהו היום שבו העולם מתחבר לבוראו, יום של קדושה וקרבת אלוקים. ביום השביעי 'נכנסה הכלה לחופה' – העולם כולו התקדש והתגלתה תכלית בריאתו – החיבור והדבקות בה' יתברך.

אם כן, כשם שביום השביעי תמה מלאכת עשיית החופה ונכנסה הכלה אליה, כך גם בכל שבת שובתים ישראל ממלאכה, והרי הם ככלה הנכנסת לחופה ומתקשרת לחתנה – בוראם. וכך כותב הרדב"ז: "וכדי שיהיו פנויים לשמוח בשמחת חתן וכלה ציווה שלא לעשות מלאכה, לכוון דעתו ומחשבותיו ליחד הייחוד כראוי"¹⁴. שביתת המלאכה בשבת היא שביתה של דבקות בבורא העולם, על ידה מפנה האדם את עצמו מכל ענייניו ופונה לייחד מחשבתו ודעתו לבוראו.

כשם שהקב"ה שבת ממלאכת בריאת העולם ביום השביעי וייחד יום לקשר הבריאה לבורא, כך גם אנו שובתים ממלאכה ומפנים עצמנו לדבוק בו. בששת ימי המעשה טרוד האדם ועמל לפרנסתו ולבניין העולם החומרי. הוא שוקע בענייני הקיום היום-יומי, ומתוך התביעה הנמרצת שהם תובעים, עלול הוא להתרחק מחיי הרוח. עלולה להתפתח בו תפיסת עולם שלפיה השגשוג החומרי והנאות העולם הם עיקר החיים, ולא ערכי החסד, הדבקות בה' וקרבת האלוקים. בא יום השבת בתכונתו הקדושה ובאיסור המלאכה הנובע ממנה, ומסיר את המסווה מעל חיי האדם. הוא מטהר את מחשבות החולין ומפנה את ליבו להידבק בה', ולהתרומם במעלות הקודש¹⁵.

13. תפארת ישראל פרק ס ד"ה אמנם.

14. מצודת דוד טעמי המצוות מצוה צא ד"ה וכנגד ג' קדושות.

15. עיין ספר הכוזרי מאמר ג אות ה.

השבת - ברית בין ה' לעמו

השבת מיוחדת היא לעם ישראל, כמו שנאמר: "וַיִּשְׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם, בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעַלְמָם"¹⁶. "משל למה הדבר דומה? למלך אחד שהיה לו כלי חמדה, ולא רצה להנחילו אלא לבנו, כך יום השבת שהוא יום מנוחה וקדושה, ולא רצה הקדוש ברוך הוא להנחילו אלא לישראל"¹⁷. ואכן, עם ישראל הוא בעל החושים המיוחדים לקליטת התוכן הפנימי של הבריאה המתגלה בשבת. הוא השובת בשבת ונח בה, ויודע כי כל מלאכתו בששת ימי המעשה היא מכוח קדושת השבת, ונועדה להוציא את תכלית הבריאה אל הפועל – את הקישור והדבקות של העולם כולו באלוקיו.

בעדותו על בריאת העולם על ידי שמירת השבת, מצעיד עם ישראל את המציאות כולה אל שלמותה בעתיד, שכן בריאת העולם על ידי ה' מלמדת שכל מה שקיים במציאות ומתרחש בה נובע מרצון ה', וממילא גם מכון להתגלות רצון זה במציאות – בעת הגאולה העתידה. על ידי שביתת השבת והדבקות בה, בה, חיים ישראל מעין עתיד שלם זה בכל שבוע ושבוע, ומכינים את העולם כולו למדרגת העתיד.

לאור כל מה שנאמר לעיל, ניתן להבין מדוע כה מרכזי הוא מקומה של השבת בתורה, בלבבות ישראל ובהיסטוריה הלאומית שלנו – השבת היא העדות על בריאת העולם והיא זכר ליציאת מצרים, היא השלמת הבריאה כולה, והיא הברית בין ה' ובין עמו. ישראל הוא בן זוגה של השבת, הוא היודע את סוד השביתה בה והוא המקיימה באהבתו אותה ובמסירותו עליה. בשביתת השבת ממלאכה מְפִנִים ישראל את דעתם ומכוונים ליבם לייחוד ה', ולשמחה בזיווג ובקשר המופלא בין ה' לעולמו, ומטהרים את הבריאה כולה מתפיסות החול המרחיקות אותה מיוצרה. וככל שאדם מישראל מכיר בערכה של השבת, כך הוא שמח בשמירתה, מדקדק במצוותיה ולומד בעניין את הלכותיה. וכך כותב מרן הרב קוק זצ"ל: "אין לנו שום מצווה שבתורה, שהיא צריכה כל כך לימוד, כל כך הקשבה וכל כך שמירה כמו

¹⁶. שמות לא טז-יז.

¹⁷. פרקי דרבי אליעזר פרק יח, מדרש תהלים (שוחר טוב) מזמור צב.

מבוא - "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת"

קדושת השבת. כל חרד לדבר ה' יודע שבלא שימת לב חודרת, בלא לימוד ושינון של הלכות שבת ובלא העמקה עליונה ברוח קדושת השבת, אין אנו יוצאים בה ידי חובתנו¹⁸.

יהי רצון שנזכה כולנו להיות "עם מקדשי שביעי", ויקוימו בנו דברי הנביא: "אם תשיב משבת רגלך עשות חפציה ביום קדשי, וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכבד, וכבדתו מעשות דרכיה ממצוא חפצה ודבר דבר – אז תתענג על ה' והרפתיה על במתי ארץ, והאכלתיה נחלת יעקב אביה כי פי ה' דבר"¹⁹.

18. מאמרי הראיה (תשמ"ד) חלק א מאמר מתנת השבת עמ' 142.

19. 'שעיה נח יג-יד.

פרק א

מלאכות שבת ומלאכת המשכן

פעמים רבות נאמר בתורה שאסור לעשות מלאכה בשבת, אך אין מפורש בה מהן המלאכות שאסור לעשותן. חז"ל הורו שהמלאכות האסורות הן המלאכות שנדרשו לבניית המשכן. זאת הם למדו מן הסמיכות בין הציווי לבנות את המשכן לבין הציווי על שמירת השבת, בפרשת ויקהל¹.

שלושים ותשע מלאכות נדרשו לבניית המשכן, והן שלושים ותשע המלאכות האסורות בשבת². מלאכות אלו מכונות "אבות מלאכות", משום שלכל אחת מהן יש "תולדות" – פעולות הדומות לה, שגם הן אסורות, אף שלא נדרשו לבניית המשכן³.

שלושים ותשע מלאכות המשכן מחולקות לכמה קבוצות. הראשונה שבהן כוללת אחת עשרה מלאכות שנדרשות להכנת לחם, החל משלב החרושה לקראת זריעת התבואה ועד אפיית הלחם. מלאכות אלו מכונות "מלאכות הפת", והן: חורש, זורע, קוצר, מעמר, דש, זורה, בורר, טוחן, מרקד, לש ואופה. מלאכות אלו תתבארנה בעזרת ה' בפרקים הבאים.

המשכן הוא תכלית העולם ומרכזו. בו שורה השכינה וממנה היא מתפשטת לעולם כולו. בבניית המשכן התעלו כל המלאכות לייעודן העליון – השראת השכינה בארץ. לכן בניין המשכן כלל את כל המלאכות החשובות הקיימות בעולם, כדי שכל אלו יתעלו לשורשן ויכוונו לתכליתן העליונה. גם המלאכות

1 עיין שבת מט ב, ורש"י שם ד"ה כנגד עבודות המשכן. ועיין אגלי טל פתיחה הערה א ס"ק ח.

2 עיין שבת מט ב, ורש"י שם ד"ה כנגד עבודות המשכן. ועיין מלבי"ם שמות לה א: "והם אבות לכל מיני מלאכות שבעולם שכולם הם תולדות מסתעפות מהם".

3 עיין רמב"ם שבת פרק ז.

האסורות בשבת הן המלאכות החשובות הקיימות בעולם, ולכן הן נלמדות מבניית המשכן.⁴

ל"ט מלאכות נדרשו למשכן, ו"לט" בארמית פירושו קללה, ולעומת זאת בהיפוך האותיות, "טל" הוא ברכה על פני האדמה. עניין זה מרמז לנו כי מלאכת המשכן היא הדרך שבה קללת "בְּזַעַת אֶפֶיךָ תֵּאָכַל לֶחֶם"⁵ יכולה להפוך לברכה. כאשר אדם מחפש את תכלית קיומו במציאותו החומרית, בעבודה לשם קיומו בלבד, לא יוכל הוא לעולם להגיע לאושר ולסיפוק אמיתיים. אך כאשר הוא מרים את עיניו לשמים ומכיר במוצאו האמיתי ובמקור ברכתו, נעשית כל עבודתו עבודת ה' וכל מלאכתו מלאכת שמים. מלאכת המשכן ועבודת המקדש רוממו את ערך המלאכה באומה כולה. על ידן כל אדם מישראל התרומם להכיר בתכלית האלוקית של החיים ולפעול את כל פעילותו לשמה, והן נתנו ערך ומשמעות לכל מלאכתו בשדה ובעיר. כפי שהמקדש רומם את ערך המלאכה באומה כולה, כך מרוממת השבת את מלאכתו של כל אדם בששת ימי המעשה ונותנת לה טעם וערך. השבת שמה במרכז את חיי הקודש. היא מורה שתכלית החיים אינה במציאותם החומרית ובעבודה לשם הקיום בלבד, אלא בדבקות בה' המתגלה בהם. מכוח קדושת השבת, מתרוממים החיים כולם ונעשים מכוננים אל תכליתם. ואף המלאכה שנעשית בימי המעשה מקבלת ערך ומשמעות ונעשית לעבודת ה' ולמלאכת שמים, שכן היא מקיימת ומפרנסת חיים קדושים וטהורים של קרבת אלוקים.⁶

4. עיין רש"ר הירש שמות לה א. ועיין תורת העולה פרק ה ד"ה ולדעתי: "ולדעתי הוא טעם נכון למה שלמדו מלאכות האסורות בשבת ממלאכת המשכן, כיוון שכל מלאכה שהיתה במשכן היתה רומזת על ענין מלאכה שהיתה בבריאת עולם ולכן ראוי לשבות מהן בשבת כי בו שבת מכל מלאכתו". ועיין שיחות הרב צבי יהודה במדבר (תשס"ב) עמ' 57: "כל המלאכות והפעולות לישובו של עולם נמשכות מעבודת הקודש. היא מפיצה אור עליהן. המלאכות שהיו במשכן הן חשובות, ואלה שלא היו במשכן הן פחות חשובות". ועיין נהורא דשבתא (ספרקה) עמ' יא.

5. בראשית ג יט.

6. מאהלי תורה חלק א פרשת ויקהל עמ' 266.

פרק ב

יסודות מלאכת מבשל

הגדרת המלאכה

מלאכת מבשל היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. היא נעשתה במשכן בתהליך הפקת הצבע לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. לשם כך צריך היה לבשל את חומרי הגלם שמהם הפיקו את הצבע, ומכך למדו חכמים שבישול הוא אחד משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת².

איסורי המלאכה בשבת ובייחוד איסור בישול, רומזים לנו על המציאות העתידית השלמה. שבת היא "מעין עולם הבא", והיא רומזת ל"יום שכולו שבת" – לעתיד הגדול שבו תהיה המציאות שלמה ומתוקנת, ולא תצטרך למלאכה שתתקנה. על עתיד זה אמרו חכמים: "עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות (-לחמים קטנים) וכלי מילת (-בגדים העשויים מצמר נקי)"³. איסור הבישול בשבת מרמז אפוא למציאות זו שבה תוציא הארץ מאכל מתוקן ושלם, בלא שיצטרך האדם לטרוח למענו, לבשלו ולתקנו⁴.

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.

2. רש"י שבת עג א ד"ה האופה, שו"ע הרב שיח ז.

3. שבת ל ב.

4. עיין מי השילוח פרשת קדושים ד"ה את שבתותי, בית יעקב (ליינר) פרשת בראשית תורה ב, תפארת יוסף (ליינר) שבת חול המועד סוכות ד"ה ויעקב נסע. ועיין חתם סופר על התורה ליקוטים לספר ויקרא הפטרת מצורע ד"ה וע"ד רמז, וארץ חמדה למלבי"ם תחילת פרשת בהר.

מלאכת בישול היא עשיית שינוי משמעותי בדבר מאכל או בדבר אחר שמתבשל, על ידי חום האש⁵. שינוי משמעותי הוא לא רק הפיכת דבר שאינו ראוי לאכילה לדבר ראוי לאכילה, כבישול בשר או תפוח אדמה, אלא גם שינוי טעמו ומרקמו של דבר הראוי לאכילה נחשב כזה, והוא אסור. לדוגמה, המבשל גזר או תפוח עץ עובר על איסור מבשל, אף שעוד לפני הבישול היו תפוח העץ והגזר ראויים לאכילה, כיוון שבישולם חולל בהם שינוי משמעותי⁶.

5. עיין חזון איש אורח חיים סימן לז ס"ק יג ד"ה ס"ד ויש אומרים, עיין אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן פה ד"ה הנה. ועיין שבות יצחק (בדיני הבישול וגדריו) פרק א, ונעם שבת (אפלבויס) סימן א, ואנציקלופדיה תלמודית ערך מבשל פרק א. עיין מאמר מרדכי פרק נב סעיף ד וסעיף ז, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף ד, שבישול במכשיר חשמלי שיש בו גוף חימום, כתנור חשמלי, כיריים חשמליות, קומקום חשמלי ופלטת של שבת - אסור מהתורה, כיוון שמתכת רותחת נחשבת אש (עיין רמב"ם הלכות שבת יב א, ושער הציון שיח א, ושו"ת בית יצחק יורה דעה חלק א סימן קכ אות ד), ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לח הערה לג, ששיעור החום שמתכת צריכה להתחמם כדי להיחשב אש הוא שיעור כזה שהיא נהיית אדומה מרוב חום, ועיין שבות יצחק (דיני מיקרוגל) עמ' קעו. עיין שולחן שלמה סימן שכח הערה נב, וחזון עובדיה חלק ד עמ' תד, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה יב, ושו"ת להורות נתן חלק ז סימן סה אות יב, והגר"א וייס שליט"א בקובץ אוריתא גיליון יח (תשנ"ו) עמ' עמ' קנט, שבישול במיקרוגל בשבת אינו אסור מהתורה אלא רק מדברי חכמים, כיוון שאיסור מבשל נלמד ממלאכת המשכן, וכשם שבישולו במשכן באש, כך גם איסור מבשל מהתורה הוא דווקא באש, והבישול במיקרוגל נעשה על ידי קרינה, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן נב ד"ה וא"כ, ושבט הלוי חלק י סימן סב, ושבות יצחק (דיני מיקרוגל) עמ' טו, בשם הגר"ש אלישיב, על פי מחזיק ברכה יורה דעה סימן פז ס"ק יג ד"ה וק"ק, שחולקים וסוברים שבישול על ידי קרינה אסור מהתורה כיוון שרגילים לבשל בדרך זו, ומלאכת מבשל כוללת כל דרך של בישול שרגילים בה, בין שהיא על ידי אש ובין שאינה על ידי אש. ועיין ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג סימן שיח עמ' קנ הערה יט, שהאריך בזה. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שמחלוקת זו אינה מוכרעת, ויש להחמיר בה, ולכן כאשר צריך לבשל לחולה שיש בו סכנה עדיף לבשל במיקרוגל, ומצד שני אין להניח על הפלטה תבשיל שבושל במיקרוגל אם הנחתו על הפלטה תוסיף בו בישול. ועיין שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן יב הערה 3, בשם החזון איש, שכל חום הנוצר מחשמל אף שלא על ידי גוף חימום נחשב תולדות אור. ועיין מאורי אש השלם (תש"ע) חלק ב עמ' תתנז, בדעת הגרש"ז אויברך, שבישול בכיריים אינדוקציה אינו אסור מהתורה אלא מדברי חכמים, ועיין חקרי טל עמ' ז, שלסוברים שבישול במיקרוגל אסור מהתורה, גם הבישול בכיריים אינדוקציה אסור מהתורה, כיוון שרגילים לבשל בהם, ועיין נעם שבת (אפלבויס) סימן יז הערה יג.

6. עיין שו"ע רנד ד, ושער הציון שיח קיד, ויביע אומר חלק ד אורח חיים סימן לד אות לט. ועיין יביע אומר שם, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה יח, שיש חולקים וסוברים שהאיסור לבשל דבר שאפשר לאוכלו ללא בישול הוא איסור דרבנן. ועיין רמב"ם שבת ט א, ומשנ"ב שיח א, שבישול מים אסור מהתורה, כיוון שהמים משתבחים על ידי הבישול, ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך מבשל עמ' תעח.

מלאכת מבשל כוללת גם בישול דברים שאינם אוכל. לדוגמה, אפיית כלי חמר כדי להקשותם ולהופכם לכלי חרס, התכת מתכת, המסת שעווה או זפת וחימום מים הספוגים בבגד – כל אלו אסורים משום מבשל⁷. לכן אין להניח מגבת לחה על רדיאטור (תנור חימום) או על מחם מים חמים⁸.

שיעור החום הראוי לבשל

פעולת הבישול נעשית על ידי מקור חום, שמחמם את האוכל ומבשלו. כדי שתהליך הבישול יתרחש, מקור החום צריך להיות חם בשיעור חום שהיד סולדת בו לכל הפחות, אך אם מקור החום אינו חם בשיעור זה, אין בכוחו לבשל⁹. לדוגמה, סיר מרק שהורד מהאש והמרק שבו התקרר עד שהיד אינה סולדת בו, מותר לשים בתוכו תבלינים ומאכלים שאינם מבושלים, ואין חוששים שהם יתבשלו, כיוון שאין בכוח חום שהיד אינה סולדת בו לבשל. לכן בכל המצבים שיתבארו בהמשך, שבהם אסור לשים אוכל בכלי ראשון או בכלי שני, הכוונה היא לכלי שתכולתו חמה בשיעור חום שהיד סולדת בו, אך כאשר אין תכולת הכלי חמה בשיעור חום שהיד סולדת בו, מותר לתת בכלי דברי מאכל ללא חשש, כיוון שאין בכוחו לבשל.

חום שהיד סולדת בו הוא שיעור חום כזה שכאשר היד נוגעת בו, היא נרתעת לאחוריה¹⁰. קשה לשער במדויק מהו חום שהיד סולדת בו, כיוון

7. שו"ע שא מו, ומשנ"ב שיח א. ועיין שולחן שלמה סימן שיח עמ' ער הערה ו, ושבת הלוי חלק ח סימן נז, שמותר לערות מים רותחים לכוס חד פעמית אף שהכוס מתרככת, כיוון שאין בכך שום תיקון, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין שבות יצחק (בדיני בישול וגדריו) פרק ב סעיף ב, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק וסובר שאם ריכוך הכוס ניכר, הדבר אסור מדרבנן, ועיין חוט שני חלק ב עמ' קנז, שאוסר אם צורת הכלי משתנה.

8. שו"ע שא מו, ושמירת שבת כהלכתה פרק יב סעיף כג, וארחות שבת פרק א סעיפים ט-יא. ועיין משנ"ב שא קע, וארחות שבת שם, שאם חום המגבת לא יגיע לחום שהיד סולדת בו (ארבעים וחמש מעלות), מותר להניחה על רדיאטור או על מחם. ועיין פסקי תשובות שא סא, שאפילו הבגד רטוב במידה מועטה שידו של הנוגע בו נרטבת רק מעט, והיא אינה מרטיבה חפצים אחרים שהיא נוגעת בהם ('טופח שלא על מנת להטפוח') אין להניחו מול התנור, ועיין ארחות שבת פרק א הערה יד, שהסתפק בזה, ועיין אוצר התשובות לשאלות המצויות חלק ב עמ' תקיט, שאם רטיבות הבגד מועטה במידה כזו שאדם אינו שם לב אליה ואין הוא מעוניין בייבושה, מותר להניח את הבגד במקום שיתחמם לחום שהיד סולדת בו.

9. עיין שו"ע סימן שיח סעיף ט וסעיף יד.

10. עיין רש"י שבת מ ב ד"ה סולדת, ואנציקלופדיה תלמודית ערך יד סולדת בו פרק א.

שישנם אנשים הרגישים לחום וידם סולדת כבר בחום מועט, וישנם כאלו שאינם רגישים כל כך וידם אינה סולדת אף בחום רב¹¹. על אף הקושי לדעת מהו השיעור המדויק של חום שהיד סולדת בו, ניתן לקבוע שחום של פחות מארבעים וחמש מעלות צלזיוס הוא בוודאי חום שהיד אינה סולדת בו, ואין בכוחו לבשל¹².

מוותר להניח דבר שאינו מבושל סמוך לאש או על גבי סיר או מחם, אם אין אפשרות שהוא יתחמם לחום שהיד סולדת בו, אך אין לתת מאכל שאינו מבושל במקום שהוא יכול להגיע לחום שהיד סולדת בו, על דעת לסלקו משם קודם שיגיע לכך, שמא ישכח האדם לסלקו והמאכל יתבשל¹³.

כלי ראשון

כלי שהתחמם על גבי האש נקרא כלי ראשון, כיוון שהוא ראשון ביחס לכלים שהתבשיל יעבור אליהם בהמשך, שלא התחממו ישירות מהאש. בכוחו של כלי ראשון לבשל גם לאחר שהוסר מהאש, לכן אסור לתת לתוכו מאכלים שלא התבשלו. לדוגמה, אסור להוסיף תבלינים לסיר מרק או

11. עיין משנ"ב שיח פט.

12. שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן צא אות ח, עיין מנחת יצחק ליקוטי תשובות סימן כט אות ד, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף א, שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק ב סימן קצב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בישול אות ג, ושבות יצחק (בישול) עמ' רח, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים וסוברים שיש לחשוש שחום של יותר מארבעים ושלוש מעלות הוא חום שהיד סולדת בו, ועיין ארחות רבינו (תשע"ד) חלק א עמ' רפא, בשם החזון איש והגר"י קנייבסקי, ומאמר מרדכי פרק נב סעיף לח, ואור לציון חלק ב פרק ל תשובה יב, וקובץ מבית לוי חלק ו עמ' לה, בשם הגר"ש וזנר, שיש להחמיר מארבעים מעלות. ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך יד סולדת. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת בא אות ה, וקיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) סימן פ סעיף ג, וחזון עובדיה שבת חלק ד עמ' שע, ומאמר מרדכי פרק נב סעיף לח, שחום שהיד סולדת בו הוא חום של דברי מאכל או משקים שאדם נמנע מאכילתם ושתייתם מחמת חומם, ועיין ברית עולם מלאכת האופה אות צג, ושבות יצחק (בישול) עמ' רב, בשם הגר"ש אלישיב, ופסקי תשובות רג הערה 5, שהכוונה לאכילה ושתייה רציפות, אך אכילה ושתייה שאינן רציפות אפשריות גם כשדברי המאכל והמשקים חמים יותר מחום שהיד סולדת בו, ועיין מאמר מרדכי פרק נב סעיף לח, ששמע ששיעור זה, קרוב לארבעים מעלות, ועיין בירור הלכה (דילבר) אורח חיים חלק ג (סימנים רמב-תרצז) סימן שיח אות יז עמ' קעד, תיאור מפורט של אפשרויות שתייה בשיעורי חום שונים.

13. שו"ע שיח יד, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיפים יב-יג.

לתבנית תפוחי אדמה שהורדו מהפלטה, כיוון שהתבלינים יתבשלו בהם¹⁴.

כלי שני

כלי שני הוא כלי שהעבירו אליו תבשיל מכלי ראשון¹⁵. הוא נקרא כן כיוון שאינו בא במגע ישיר עם האש, אלא הוא שני ביחס אליה. אין בכוח תבשיל חם הנתון בכלי שני לבשל מאכל שניתן לתוכו, כיוון שדפנות הכלי קרות והן מקררות את התבשיל. לדוגמה, כוס שנתנו בה מים חמים ממחם חשמלי היא כלי שני, ואין בכוח המים הנמצאים בה לבשל מאכל שניתן לתוכם. לכן אם יש צורך לקרר את המים שבכוס, מותר להוסיף להם מעט מים קרים, ואין חוששים שהמים הקרים יתבשלו על ידי המים החמים, כיוון שכלי שני אינו מבשל¹⁶.

14. שו"ע שיח ט. ועיין שו"ע שם, שמלח שונה מכל המאכלים והוא מתבשל רק בסיר המונח על גבי האש, אך לא בסיר שהוסר מהאש, כיוון שהוא זקוק לחום רב כדי להתבשל (ועיין מאירי שבת מב א ד"ה אמר המאירי: "ואף על פי שאנו רואים אותו נימוח אף בכלי שני, מיחוייו אינו בישול, שאף בצונן אתה רואה כן, אלא אינו בישול עד שישתנה טעמו מפני הבישול"), לכן אדם שהוריד את סיר המרק מהפלטה, ולאחר שטעם מן המרק נוכח שחסר בו מלח, רשאי לשים מלח בסיר אף שהסיר הוא כלי ראשון, ועיין רמ"א שיח ט, ומשנ"ב שם, ומאמר מרדכי פרק נב סעיף פג, וילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' רכו, שיש חולקים וסוברים שמלח אינו זקוק לחום רב כדי להתבשל, ואדרבה די לו בחום מועט לשם כך, ודינו ככלי הבישול, המתבשלים אף בכלי שני. והחושש לדעה זו ונמנע מנתנית מלח בכלי שני, תבוא עליו ברכה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שמלח שעבר קלייה (עיין פסקי תשובות שיח מה, שבזמנו רוב סוגי המלח עוברים קלייה) אין צריך להחמיר ולהימנע מלתתו בכלי שני, כיוון שלסברה שמלח אינו מתבשל בכלי שני יש לצרף את הסברה שאין בישול אחר אפייה, ועיין קובץ מבית לוי גיליון ג עמ' קסט, בשם הגר"ש וזנר, והלכות שבת בשבת חלק א עמ' תסד, שחולקים. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בישול אות יז, שאין להחמיר ולהימנע מנתנית מלח בכלי שלישי. ועיין משנ"ב שיח מה, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קעח, שצלחת שנתנו בה מרק על ידי מצקת נחשבת לעניין זה ככלי שלישי, ואפשר לתת בה מלח. ועיין פסקי תשובות סימן שיח הערה 412, שמותר לתת מלח על דבר גוש הנתון בכלי שלישי.

15. משנ"ב שיח פז.

16. שו"ע שיח יג, ומשנ"ב שם, ושו"ע הרב שיח יט. ועיין תורת מלאכת המבשל סימן יח, ונעם שבת (אפלביום) סימן יח, שהאריכו בהסברת הדין שכלי שני אינו מבשל. ועיין משנ"ב שיח מה, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קעה, שלדעת הח"י אדם, כלי שני חם בשיעור חום שהיד נכווית בו מבשל (ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בישול אות ד, ושבת הלוי חלק ז סימן מב, שלדעת הח"י אדם, כלי שלישי חם בשיעור חום שהיד נכווית בו אינו מבשל, ועיין חזון איש אורח חיים סוף סימן נב, שחולק וסובר שלדעת הח"י אדם, גם כלי שלישי מבשל, אך

עירוי (שפיכה) מכלי ראשון

כאשר שופכים נוזל מכלי ראשון על מאכל שאינו מבושל, יש בכוח הנוזל לבשל את השכבה העליונה ('כדי קליפה') של המאכל¹⁷. לכן אסור לשפוך מים חמים מן המִּחֶם על מים קרים או על עלי תה. וכן אסור לשפוך מים חמים מן המִּחֶם על תמצית תה קרה, אף אם התמצית התבשלה לפני שבת, כיוון שיש בישול אחר בישול בלח – כלומר נוזל שהתבשל והתקרר אסור לחזור ולחממו¹⁸.

מאכלים המתבשלים בקלות ('קלי הבישול')

מאכלים רגילים אינם מתבשלים בכלי שני, אך ישנם מאכלים שמתבשלים בקלות, והם מתבשלים גם בכלי שני¹⁹. מאכלים אלו נקראים 'קלי הבישול' כיוון שבישולם קל. הדוגמה המובאת לכך במשנה היא דגים מלוחים מאוד, שמחמת מליחותם אי אפשר לאכול אותם ללא בישול, והם מתבשלים בכלי שני²⁰. דוגמה נוספת שמובאת בפוסקים לקלי הבישול היא ביצה חיה, שגם

אין חוששים לחומרת החי' אדם בכלי שלישי, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בישול אות ד, שעבור יוצאי אשכנז אין לחומרה זו משמעות רבה, מכיוון שכפי שיבואר להלן, יוצאי אשכנז אינם נוטנים מאכלים שאינם מבושלים בכלי שני מחשש שהם מקלי הבישול, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' שכד, והליכות אבן ישראל פרק לז סעיף ט, שאין צורך לחשוש לדעת החי' אדם, וכן משמע משמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נט והערה קעה. ועיין הליכות אבן ישראל שם הערה 10. ועיין הערה 24.

17. שו"ע שיח י' ומשנ"ב שם. ועיין בית יוסף סימן שיח ד"ה וכתבו התוספות, שיש ראשונים שחולקים וסוברים שעירוי מכלי ראשון אינו מבשל.

18. משנ"ב שיח לח, באור הלכה שיח יב ד"ה והוא, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נב. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נו, וילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' קסח, שמותר לשפוך מים חמים מן המִּחֶם על בקבוק חלב כדי לחמם את החלב, כיוון שעירוי מכלי ראשון מבשל רק 'כדי קליפה', וכדי קליפה' היא שכבתו החיצונית של הבקבוק. ועיין רמ"א שיח יב, ומשנ"ב שם פג, ובאור הלכה שם ד"ה והוא, שמותר לערוט מים רותחים לתוך מים קרים מרובים, כיוון שהמים החמים מתערבבים במים הקרים ומתקררים על ידם, וזאת בתנאי שכמות המים הקרים מרובה ואין חשש שהם יגיעו לחום שהיד סולדת בו.

19. שו"ע שיח ד. ועיין שו"ע שם, ומשנ"ב שם ס"ק לה וס"ק לו, שמאכלים המתבשלים בקלות יכולים להתבשל גם כאשר שופכים עליהם מים חמים מכלי שני ('עירוי מכלי שני'), ועיין להלן לעניין בישולם בכלי שלישי.

20. שבת קמה ב, ורש"י שם.

היא מתבשלת בכלי שני, ולכן אסור לתת אותה בכלי זה²¹.

מאכלים המתבשלים בקלות מתבשלים גם בכלי שלישי²², ולכן אין לתת ביצה חיה גם בכלי שלישי²³.

אלו מאכלים הם קלי הבישול

בגמרא הובאו דוגמאות בודדות למאכלים שמתבשלים בקלות, אך יש סוברים שאין לתת שום מאכל בכלי שני, כיוון שישנם מאכלים המתבשלים בקלות שלא הוזכרו בגמרא, ואיננו בקיאים לדעת אלו מאכלים מתבשלים בקלות ואלו מאכלים אינם מתבשלים בקלות. לכן בכל מאכל יש לחשוש שמא הוא מתבשל בקלות ואין לתת אותו בכלי שני; וכן נוהגים יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד²⁴. לפי דעה זו, אין לתת פלח לימון²⁵ או דבש²⁶ בכוס תה, כיוון שיש לחשוש שהלימון והדבש מתבשלים

21. חזון איש אורח חיים סימן נב ס"ק יט ד"ה ואמנם, הליכות עולם חלק ד פרשת בא סעיף יא, מאמר מרדכי פרק נב סעיף צח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סג.

22. ערוך השולחן שיח כח, עיין חזון איש אורח חיים סימן נב ס"ק יח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סג, והערה קסט, בשם הגרש"ז אוירבך, מאמר מרדכי פרק נב סעיף צה, אשרי האיש פרק כג סעיף עב, חוט שני חלק ב עמ' קעז, פסקי תשובות שיח מד, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות טו, וילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' קפה, שמשמע שחולקים וסוברים שדברים המתבשלים בקלות אינם מתבשלים בכלי שלישי.

23. מאמר מרדכי פרק נב סעיף צח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סג.

24. משנ"ב שיח מב, בן איש חי שנה שניה פרשת בא אות ו, מאמר מרדכי פרק נב סעיף קד, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נט. ביתר ביאור: עיין יראים סימן רעד, שאין לתת פת בכלי שני מחשש שהיא מקלי הבישול, ועיין רמ"א שיח ה, שנהגו לחשוש לשיטתו, ועיין משנ"ב שיח מב, בשם המגן אברהם, שלדעת היראים יש לחשוש בכל המאכלים שמא הם מקלי הבישול, ועיין חזון איש אורח חיים סימן נב ס"ק יח, שחולק וסובר שלדעת היראים אין צריך לחשוש בכל המאכלים שמא הם מקלי הבישול, אלא רק במאכלים רכים, ועיין טור סימן שיח, שחולק על היראים וסובר שאין צורך לחשוש שפת היא מקלי הבישול. ועיין משנ"ב שיח לד, ומאמר מרדכי פרק נב סעיף נא, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קסח, שאין ליתן אוכל בכלי שני גם משום שנתינת אוכל בכלי שני נראית כבישול, ועיין חזון עובדיה עמ' שלג, שחולק. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בישול אות יח, מאמר מרדכי פרק נב סעיף קא, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נט, חוט שני חלק ב עמ' קפה. ועיין חזון איש אורח חיים סימן נב ס"ק יט, שמתיר לתת לימון בכלי שני, על פי שיטתו שהובאה בהערה הקודמת.

26. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נט. ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן לב, שאם

בקלות והם יתבשלו בכלי שני. ויש חולקים וסוברים שמותר לתת את כל המאכלים בכלי שני, מלבד מאכלים שנאמר עליהם בגמרא שהם מתבשלים בקלות או מאכלים שניכר שהם מתבשלים בקלות, ואין צורך לחשוש בכל מאכל שמא הוא מתבשל בקלות; וכן נוהגים רבים מיוצאי ספרד²⁷. לפי דעה זו, מותר לתת לימון או דבש בכוס תה, ואין צורך לחשוש שהלימון או הדבש יתבשלו בכלי שני²⁸.

מים, שמן ותבלינים

ישנם מאכלים שמפורש בגמרא שאינם מתבשלים בקלות, ולדעת כולם מותר לתת אותם בכלי שני, והם: מים, שמן²⁹ ותבלינים³⁰.

משקים

שאר המשקים כגון חלב, תמצית תה, דבש נוזלי וכדומה, יש סוברים שצריך לחשוש לבישולם בקלות³¹, ויש חולקים וסוברים שהם דומים לשמן ומים

הדבש עבר תהליך פסטור, אין בו איסור בישול, ועיין שם, שדבש נוזלי מותר לתת בכלי שני (עיין להלן שמשקים אינם מתבשלים בכלי שני).

27. חזון עובדיה חלק ד עמ' שעו, אור לציון חלק ב פרק ל הערה ה, מנוחת אהבה חלק ב פרק י סעיף יט.

28. חזון עובדיה חלק ד עמ' שלד.

29. שער הציון שיח סח.

30. משנ"ב שיח סה. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קעד, בשם הגרש"ז אוירבך, שאין הכוונה לתבלינים המצויים בזמננו, שטוחנים אותם היטב והם דקים מאוד, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות יח, ושבט יצחק עמ' רסא, בשם הגר"ש אלישיב, ושבט כהלכה (פרקש) פרק א באורים ס"ק יד, וארחות שבת פרק א הערה צז, שחולקים, ועיין מכתב הגרש"ז אוירבך בתוך תורת המלאכות חלק ב עמ' קלו. ועיין פסקי תשובות סימן שיח הערה 299, ושבט כהלכה (פרקש) פרק א סעיף כד, אלו מאכלים נחשבים תבלין. ועיין תפארת ישראל שבת פרק ג בועז אות ג, ומשנ"ב שיח לד, שגם לסוברים שנתנית מאכל לכלי שני אסורה כיוון שהיא נראית כבישול (עיין הערה 24), מותר לתת שמן ותבלין לכלי שני, כיוון שנתניתם אינה נראית כבישול אלא כתיבול, ועיין פרי מגדים סימן שיח אשל אברהם ס"ק לב, שגם נתנית מים לכלי שני אינה נראית כבישול, כיוון שהמים מתערבבים בתבשיל ואינם עומדים בפני עצמם.

31. תפארת ישראל כלכלת שבת כללי הטמנה ובישולי שבת אות א, כף החיים שיח פב, עיין מנחת יצחק חלק ה סימן קכז אות ה, להורות נתן חלק ו סימן יב אות יא. ועיין שמירת שבת כהלכתה

ואינם מתבשלים בקלות³², וכן הלכה³³. לכן מותר לתת חלב, תמצית תה ודבש נוזלי בכוס מים חמים, ואין צריך לחשוש שהם מתבשלים בכלי שני³⁴.

לסיכום, למנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד, אין לתת בכלי שני שום מאכל מלבד משקים ותבלינים, ולמנהג רבים מיוצאי ספרד, מותר לתת בכלי שני את כל המאכלים מלבד דגים מלוחים מאוד, ביצה ומאכלים שניכר שהם מתבשלים בכלי שני.

נתינת מאכלים שיש חשש שהם קלי בישול בכלי שלישי

מאכלים שיוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד אינם נותנים אותם בכלי שני מחשש שמא הם מתבשלים בקלות, כגון לימון ודבש, מותר לתתם בכלי שלישי³⁵. זאת כיוון שאפשר שאינם מתבשלים בקלות, וגם אם הם מתבשלים בקלות, אפשר שכלי שלישי אינו מבשלם³⁶.

נתינת עלי תה בכלי שני ובכלי שלישי

עלי תה, ניכר שהם מתבשלים בכלי שני, ולכן הן יוצאי אשכנז והן יוצאי

פרק א הערה קעג, ופסקי תשובות שיח הערה 300, שהוכיחו שכן היא דעת המשנ"ב, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן לב אות א, ומאור השבת חלק א סימן ה ברור הלכה יא עמ' קפז, שחולקים וסוברים שאין להוכיח כן מהמשנ"ב, ועיין צ"ץ אליעזר חלק יד סימן לב אות ב.

32. שו"ע הרב שיח יב, חזון עובדיה חלק ד עמ' שכד ואילך, מאמר מרדכי פרק נב סעיף קד, הליכות אבן ישראל פרק לז סעיף ב, מאור השבת חלק א סימן ה ברור הלכה יא עמ' קצב, בשם הגר"ש ווזנר.

33. שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן לב אות ב.

34. שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן לב. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קעג, שמותר לתת תמצית תה שהתבשלה והתקררה לכלי שני, גם לדעת הסוברים שיש לחשוש שתמצית תה מתבשלת בקלות, כיוון שיש לצרף להיתר את הסברה שאין בישול אחר בישול בלח.

35. עיין משנ"ב שיח מז, קצות השלחן סימן קכד בדי השלחן ס"ק כא, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות טו, הליכות אבן ישראל פרק לז סעיף ה, חזון עובדיה חלק ד עמ' שעט, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סג. ועיין משנ"ב שיח לה, וקצות השלחן שם, ושמירת שבת כהלכתה שם, והליכות אבן ישראל פרק לז סעיף ו, ופסקי תשובות שיח מד, שמותר לשפוך מים חמים מכלי שני (עירוי מכלי שני) על מאכלים שיש חשש שהם מתבשלים בקלות.

36. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סג.

ספרד נזהרים שלא לתת אותם בכלי שני³⁷. לגבי נתינתם בכלי שלישי נחלקו הדעות. יש סוברים שאין לתת אותם בכלי שלישי³⁸, כיוון שניכר שהם מתבשלים אף בכלי שלישי³⁹. ויש חולקים וסוברים שהם אינם מתבשלים בכלי שלישי⁴⁰, ואף שהמים נצבעים ומקבלים טעם מעלי התה כאשר נותנים אותם בכלי שלישי, אין מכך ראייה שעלי התה מתבשלים, שכן המים נצבעים ומקבלים טעם מעלי התה גם כאשר נותנים אותם במים צוננים⁴¹. למעשה, מומלץ להימנע מהכנת תה בכלי שלישי. והמקילים יקפידו להשהות את המים החמים מעט זמן בכלי השני עד שדפנות הכלי יתחממו, וכן יהיה את המים בכלי השלישי עד שגם דפנות הכלי יתחממו, כדי שחום המים ירד

37. עיין משנ"ב שיח לט, ערוך השלחן שיח כח, חזון עובדיה חלק ד עמ' שעח: טוב להחמיר (ועיין הליכות עולם חלק ד עמ' נ: "אף שיש לצדד בזה להיתר מכל מקום נכון להחמיר למעשה ולחוש לדעת כמה מהאחרונים שאסרו"), מאמר מרדכי פרק נג סעיף סח, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ג, שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קצ, ירושלים במועדיה חלק ב עמ' רכא, אז נדברו חלק יג סימנים כג-כד. ועיין תבואות שמש חלק א סימן סו עמ' קפא, ושו"ת תפלה למשה (לוי) חלק א סימן לג, שחולקים וסוברים שעלי תה אינם מתבשלים בכלי שני. ועיין משנ"ב שיח לט, וערוך השלחן שיח כח, ומאמר מרדכי פרק נב סעיף צז, וחוט שני חלק ב עמ' קעז, והליכות אבן ישראל פרק לח סעיף ז, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סג, ואז נדברו חלק יג סימנים כג-כד, שאין לשפוך מים חמים מכלי שני (עירוי מכלי שני) על עלי תה, ועיין קצות השלחן סימן ככד בדי השלחן ס"ק כא, וחזון עובדיה חלק ד עמ' שעט, שחולקים ומתירים לשפוך מים חמים מכלי שני על עלי תה. ועיין אור לציון חלק ב פרק ל הערה ג, שמותר לערות מים חמים מכלי שני על שקית תה, כיוון שבכוח עירוי לבשל רק את השכבה החיצונית של המאכל (כדי קליפה), ובשקית תה השכבה החיצונית היא השקית עצמה, ועיין שבות יצחק (בישול) עמ' שה, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק וסובר שעירוי יכול לבשל גם יותר מכדי קליפה, ועיין שבות יצחק שם, על פי שו"ת בנין ציון חלק א סימן יח אות ג, שיש לחשוש שהמים יחדרו דרך החורים שבשקית ויבשלו את שכבתם החיצונית של עלי התה. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' של, ואור לציון חלק ב פרק ל שאלה ה, שעלי נענע אינם מתבשלים בקלות ומותר לתת אותם בכלי שני, ועיין מאמר מרדכי פרק נב סעיף ק, והליכות אבן ישראל פרק לח סעיף יא, שחולקים.

38. ערוך השולחן שיח כח, מאמר מרדכי פרק נג סעיף סח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סג והערה קסט, חוט שני חלק ב עמ' קעז, ירושלים במועדיה חלק ב עמ' רכא.

39. ערוך השלחן שיח כח.

40. קצות השלחן סימן ככד בדי השלחן ס"ק כא, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות טו, חזון עובדיה חלק ד עמ' שעט, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ג. ועיין תבואות שמש חלק א סימן סו עמ' קפא, ושו"ת תפלה למשה (לוי) חלק א סימן לג, שמתירים לתת עלי תה גם בכלי שני.

41. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות טו.

משמעותית, ולאחר מכן יתנו את עלי התה בכלי השלישי⁴².

הדרך המובחרת להכנת תה בשבת היא להכין בערב שבת תמצית תה, ובשבת לשפוך את תמצית התה לתוך כוס עם מים חמים (כלי שני)⁴³.

מצקת

כאשר נעזרים במצקת כדי להעביר תבשיל מן הסיר אל צלחת, נחלקו הפוסקים אם המצקת נחשבת כלי שני, כיוון שדפנות המצקת לא התחממו באש⁴⁴, או שהמצקת נחשבת כלי ראשון, כיוון שדפנות המצקת מתחממות בתוך הסיר⁴⁵.

להלכה, יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד נוהגים להחמיר ולהחשיב את המצקת לכלי ראשון ואת הצלחת שלתוכה הונח האוכל לכלי שני⁴⁶. ורבים

42. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

43. משנ"ב שיח לט, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סא, מאמר מרדכי פרק נג סעיף סא, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה יא. ועיין שער הציון שיח סד, ושמירת שבת כהלכתה פרק יא סעיף לט, וחזון עובדיה חלק ב עמ' פד, ואור לציון חלק ב פרק מז שאלה כד, שאין לאסור את שפיכת התמצית לתוך המים משום מלאכת צובע, כיוון שאין צביעה במאכלים ובמשקים, ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת פקודי אות ג, וכף החיים שיח סה, ומאמר מרדכי פרק נג סעיף סא, שחולקים וסוברים שיש צביעה במשקים, ועיין מאמר מרדכי שם, שלכן יש לתת את תמצית התה בכלי ריק, ולשפוך עליה את המים החמים מכלי שני, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק יא סעיף לט, שטוב לנהוג כדעה זו (ועיין שער הציון שיח סה, וארחות שבת פרק א הערה קסה). ועיין שבות יצחק (בישול) עמ' שיד, בשם הגרי"ש אלישיב, שאם לא הכינו תמצית תה בערב שבת, אפשר להכין תמצית תה בשבת על ידי נתינת כמה שקיות תה לתוך כוס עם מים פושרים שאין היד סולדת בהם, ולאחר שהמים קיבלו טעם מעלי התה, מותר לשפוך אותם לכוס עם מים חמים, "דלא מסתבר לחוש לבישול בטעם התה המעורב במים, כיוון שאין בו ממשות אלא רק טעם בעלמא", ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סא, ואבני ישפיה חלק ד סימן נ ענף א, שחולקים, ועיין שמירת שבת כהלכתה שם הערה קעג.

44. פרי חדש אורח חיים תנא ה.

45. ט"ז יורה דעה צב ל.

46. עיין משנ"ב שיח נז, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) רצו נב. ועיין משנ"ב סימן שיח מה, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה רי, שגם לסוברים שיש בישול אחר אפייה ואסור לתת מאכל אפוי בכלי שני, מותר לתת מאכל אפוי בצלחת שנתנו בה מרק בעזרת מצקת, כיוון שאפשר לצרף את הדעה שאין בישול אחר אפייה לדעה שמצקת נחשבת כלי שני והצלחת נחשבת כלי שלישי. ועיין משנ"ב רג פד, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קמט, שמותר

מיוצאי ספרד נוהגים להקל ולהחשיב את המצקת לכלי שני, ואת הצלחת שלתוכה הונח האוכל לכלי שלישי⁴⁷.

דין תבשיל מוצק ('גוש') בכלי שני

כמבואר לעיל, אין בכוח תבשיל חם הנתון בכלי שני לבשל מאכל רגיל שאינו מקלי הבישול, כיוון שדפנות הכלי קרות והן מקררות את התבשיל. אמנם יש סוברים שדין זה נכון רק בתבשיל נוזלי הנתון בכלי שני, אך אין הוא נכון בתבשיל מוצק ('גוש') הנתון בו. ולכן דינו של תבשיל מוצק הנתון בכלי שני הוא כתבשיל הנתון בכלי ראשון, שבכוחו לבשל גם מאכלים שבוודאי אינם מקלי הבישול, כשמן, מים ותבלינים⁴⁸. החילוק בין תבשיל מוצק לתבשיל נוזלי נובע משוני בין תכונת הנוזל לתכונת המוצק: הנוזל מתפשט בכלי שהוא נתון בו, מתקרר מדפנותיו וחוזר ומתערב ביתר התבשיל ומקררו. אך מאכל מוצק כתפוח אדמה או בשר חם אינו מתפשט בכלי, ודפנות הכלי מצננות רק את החלק הקטן הבא עימן במגע, והחלק שמתקרר אינו שב ומתערב ביתר התבשיל ואינו מקררו. לכן תבשיל מוצק שניתן בכלי שני שומר על חומו זמן רב, ויש בכוחו לבשל⁴⁹. לסוברים שמאכל מוצק בכלי שני דינו כמאכל הנתון בכלי ראשון, אין לפזר תבלין על בשר, חומוס, שעועית או אורז הנתונים בכלי שני, כל עוד הם חמים בשיעור שהיד סולדת בהם, כיוון שהתבלין יתבשל, וכן אין לשפוך שמן על תפוח אדמה חם הנתון בכלי

לשפוך מים חמים ממצקת על תבשיל נוזלי שהתבשל והתקרר, כיוון שאפשר לצרף את הדעה שאין בישול אחר בישול בלח לדעה שמצקת נחשבת כלי שני.

47. חזון עובדיה שבת חלק ד עמ' שסב, אור לציון חלק ג פרק ל' שאלה יז. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קכב ס"ק ד ד"ה סדר, ואור לציון שם, שאם המצקת הוכנסה לכלי בעודו על האש, דינה ככלי ראשון.

48. ים של שלמה חולין פרק ז סימן מד.

49. עיין ים של שלמה חולין פרק ז סימן מד, ושבות יצחק (בישול) עמ' קמה.

שני, כיוון שהשמן יתבשל⁵⁰; וכן נוהגים יוצאי אשכנז⁵¹. ויש חולקים וסוברים שאין בכוח תבשיל חם הנתון בכלי שני לבשל מאכל שאינו מקלי הבישול, בין שהתבשיל מוצק ובין שהוא נוזלי⁵², ולשיטתם מותר לפזר תבלין על בשר, חומוס, שעועית או אורז הנתונים בכלי שני, וכן מותר לשפוך שמן על תפוח אדמה חם הנתון בכלי שני; וכן נוהגים יוצאי ספרד⁵³.

50. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סד, וארחות שבת פרק א סעיף נט. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סד, שיחידה אחת של שעועית נחשבת גוש, ועיין חוט שני חלק ב עמ' קפג, שהסתפק בזה. ועיין פתחי תשובה יורה דעה סימן צד ס"ק ז, שדין תבשיל מוצק הנתון ברוטב כגון תפוח אדמה הנתון במרק, כתבשיל נוזל, ועיין שו"ת מגדנות אליהו חלק ב סימן פב, ומאור השבת חלק א עמ' רעב ד"ה ולמעשה, בשם הגר"ש אלישיב, שתבשיל מוצק הנתון ברוטב נחשב כתבשיל נוזל רק אם הרוטב מכסה את כל התבשיל המוצק. ועיין ארחות שבת פרק א הערה קמד.

51. משנ"ב סימן שיח ס"ק מה, ס"ק סה וס"ק קיח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סד. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, וחוט שני חלק ב עמ' קפג, שיש בכוח דבר מוצק (גוש) לבשל גם כשהוא נתון בכלי שלישי. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף ס הערה קצט, בשם הגרש"ז אוירבך, שמותר לתת מלח שולחן על דבר גוש הנתון בכלי שני, כיוון שמלח שולחן עובר קלייה. ועיין משנ"ב שיח עח, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קצו והערה ר, שאסור לתת על גוש, דבר לח שהתבשל והתקרר, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ה, שחולק כיוון שיש סוברים שדבר גוש אינו נחשב ככלי ראשון ויש לצרף לכך את הסוברים שאין בישול אחר בישול בלח. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סה, ומאור השבת חלק א עמ' רנט, בשם הגר"ש אלישיב, הגר"ש ווזנר והגר"י פישר, שכאשר מגישים קוגל חם עם מלפפון חמוץ, יש להיזהר שהמלפפון לא יגע בקוגל כדי שלא יתבשל על ידו, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה רא, בשם הגרש"ז אוירבך שחולק ומתיר, כיוון שהאדם אינו מתכוון לחמם את המלפפון החמוץ, וחימומו מקלקל אותו, ועיין שם, סברות נוספות להקל בזה, ועיין ארחות שבת פרק א הערה קמז, שלפי הגרש"ז אוירבך, מותר גם שסלט חי יגע בחתיכת בשר או בחמין המונחים בצלחת, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שניתן לסמוך על דעת הגרש"ז אוירבך כאשר האדם אינו מתכוון לחמם את המלפפון החמוץ או את הסלט.

52. רמ"א יורה דעה קה ג.

53. עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' שסז, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה טז, מאמר מרדכי פרק נב סעיף נג.

פרק ג

בישול אחר בישול

חימום מאכל מבושל שהתקרר

כלל בדינו: אין בישול אחר בישול. כלומר, מאכל שהתבשל והתקרר מותר לחממו בשבת, ואין בכך משום איסור בישול¹. לדוגמה, אטריות מבושלות, שקדי מרק וקניידלך (כופתאות), מותר להכניסם לסיר ובו מרק חם אף כאשר הם קרים². וכן מותר לחמם על פלטה של שבת (באופן המבואר בפרק ח³) אורז, תפוחי אדמה או עוף שהתבשלו והתקררו.

הטעם לכך שמותר לחמם תבשיל שהתקרר הוא שהשינוי שנעשה באוכל על ידי הבישול נשאר בו גם לאחר שהוא מתקרר, ולכן גם בעודו קר הוא נחשב מבושל, וחימומו מחדש אינו נחשב בישול⁴.

1. שו"ע שיח ד, ומשנ"ב שם.
2. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה ריב, בשם הגרש"ז ואיירבך, ואשרי האיש פרק כג סעיף נח, ששקדי מרק נחשבים מבושלים, כיוון שהם מטוגנים בשמן עמוק. ועיין שבט הלוי חלק י סימן סג, שמחמיר שלא לתת שקדי מרק בכלי ראשון ובכלי שני "היות והתעשייה משתנית מעת לעת, וקשה לבטל מה שכבר הותר".
3. בכל מקום בפרק זה שכתוב שמותר להניח אוכל על הפלטה, הכוונה כפי המבואר בפרק ח.
4. עיין משנ"ב שיח כט, וחזון איש אורח חיים סימן נז ד"ה ענין. ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך מבשל פרק ו.

חימום מאכל מבושל שנוספו לו רכיבים שאינם מבושלים

מאכל שהתבשל ולאחר בישולו הוסיפו לו רכיבים שלא התבשלו, אין לחממו בשבת, כיוון שחימומו יבשל את הרכיבים שלא התבשלו⁵. לדוגמה, תפוחי אדמה שהתבשלו ולאחר הבישול תיבלו אותם בשמן זית, אסור לחממם על גבי פלטה של שבת, משום שחימומם על גבי הפלטה יבשל את השמן שעדיין לא התבשל. וכן גרגרי חומוס שהתבשלו ולאחר הבישול הוסיפו להם פלפל שחור, אסור לחממם על גבי פלטה של שבת, כיוון שחימומם יבשל את הפלפל השחור שעדיין לא התבשל.

‘מנה חמה’ מכילה בדרך כלל רכיבים שאינם מבושלים, ודינה כדבר שאינו מבושל⁶.

5. עיין שו"ע שיח יט, ארחות שבת פרק א סעיף יט. ועיין מנחת יצחק חלק ט סימן לא, ומאור השבת חלק ב עמ' תריב אות ג, בשם הגרש"ז אוירבך, ושמירת שבת כהלכתה פרק י סעיף י, וילקוט יוסף (תשע"ב) שבת כרך א חלק שלישי עמ' תתי, וארחות שבת פרק א סעיף יב, שאין להניח על הפלטה חלה או שניצל קפואים שיש עליהם פירורי קרח, כיוון שפירורי הקרח יתבשלו בחום הפלטה, ועיין אבן ישראל חלק ח סימן כט, ותורת המלאכות חלק ב מלאכת האופה עמ' נט, בשם הגר"ח קנייבסקי, והגר"א וייס שליט"א בתוך הלכה שלימה חלק א עמ' קצג, ושו"ת עטרת פז חלק ראשון כרך א סימן י עמ' רטז, שחולקים, כיוון שפירורי הקרח מתאדים ואין בהם שום צורך, ועיין אבן ישראל שם, והגר"א וייס שליט"א שם, טעמים נוספים, ועיין מאור השבת שם עמ' תריג, בשם הגר"ש אלישיב, שמקל אם יש מעט קרח על המאכל, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין תורת המלאכות שם עמ' ס, בשם הגר"י זילבר והגר"ן קרליץ, שכתבו כעין זה, ועיין אשרי האישי פרק כה אות מג, וארחות שבת שם, שהסרת הקרח מהחלה אסורה משום בורר, ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, ותורת המלאכות שם, בשם הגר"י זילבר, ועטרת פז שם עמ' ר, שחולקים.

6. הלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק יא סעיף קעה עמ' תפה, מדרך הכשרות של בד"ץ העדה החרדית (תשע"ו) עמ' 60. ועיין מאמר מרדכי פרק נג סעיף כג, ושו"ת דבר חבון אורח חיים חלק א סימן שמט, ומנוחת אהבה חלק ב פרק י סעיף מו, והלכה ברורה שם, שגם אם כל רכיביה מבושלים, אם היא אינה ראויה לאכילה מבלי שיערו עליה מים רותחים, דינה כמאכל שאינו מבושל, ועיין מאמר מרדכי שם סוף ס"ק כח, ומנוחת אהבה שם, והלכה ברורה שם, שדין מנה חמה כדין קלי הבישול, ועיין הלכה ברורה שם, שמוותר לתת את תכולת המנה החמה לכלי שלישי, ועיין מאמר מרדכי שם סוף ס"ק כח, שחולק, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם יש בה רכיבים שאינם מבושלים, אי אפשר להשתמש בה, אך אם כל רכיביה מבושלים אפשר להשתמש בה, כיוון שאין בישול אחר בישול. ועיין פרק כו, שישנם מצבים שהכנת מנה חמה אסורה גם משום מלאכת לישא.

חימום תבשיל שלא התבשל כל צרכו

ההיתר לחמם מאכל שהתבשל והתקרר הוא רק כאשר המאכל התבשל כל צרכו, אך אם המאכל לא התבשל כל צרכו, אסור לחממו בשבת, כיוון שהחימום מוסיף בו בישול⁷. לכן אדם שהניח על הפלטה ביום שישי סיר חמין (צ'ולנט) שלא התבשל כל צרכו, והוריד את הסיר מהפלטה, אינו רשאי להחזיר את הסיר לפלטה, כיוון שחום הפלטה יוסיף בו בישול. ואפילו אם הוא רק פתח את מכסה הסיר, או שהזיז את הסיר ממרכז הפלטה לקצותיה הרחוקים מגוף החימום, אין הוא רשאי להחזיר את המכסה על הסיר או להחזיר את הסיר למרכז הפלטה, כיוון שפעולות אלו תזרזנה את בישול החמין⁸.

חימום תבשיל שהתבשל במיקרוגל או בכיריים אינדוקציה

תבשיל שהתבשל במיקרוגל, יש סוברים שאסור לחממו על פלטה בשבת, כיוון שהבישול במיקרוגל אינו נעשה על ידי חום אש אלא על ידי קרינה, ואפשר שחימום התבשיל בחום אש (- גוף החימום של הפלטה) יוסיף באיכות בישול⁹. ויש סוברים שמותר לחממו על הפלטה כיוון שהוא מבושל כל צרכו¹⁰. למעשה, מותר להניח על הפלטה תבשיל שהתבשל במיקרוגל, וזאת בתנאי שהנחתו על הפלטה רק תחמם אותו ולא תוסיף באיכות בישול; והוא הדין לתבשיל שהתבשל בכיריים אינדוקציה¹¹.

7. שו"ע שיח ד, ומשנ"ב שם. ועיין פרק ה הערה 1. ועיין שבות יצחק (בישול) עמ' ערה, בשם הגרי"ש אלישיב, שתבשיל המבושל כל צרכו הוא תבשיל שהגיע לרמת בישול כזו שאדם רגיל אוכל אותו כך, ועיין ציץ אליעזר חלק יח סימן לב, שכתב כעין זה.

8. שו"ע רנד ד, ארחות שבת פרק א סעיף יג.

9. שבט הלוי חלק י סימן סב. ועיין הליכות עולם חלק ד עמ' מב, שהסתפק בזה.

10. מאורי אש השלם חלק ב עמ' תתנו הערה 35, בדעת הגרש"ז אוירבך, שבות יצחק (בדיני מיקרוגל) עמ' לח, בשם הגרי"ש אלישיב, שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק ב סימן קצז, הלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק ג סעיף עו.

11. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

בישול אחר בישול בנוזל

הראשונים נחלקו אם הכלל שאין בישול אחר בישול נאמר רק במאכלים מוצקים ('יבשים' – בלשון הפוסקים) או גם במאכלים נוזליים ('לחים' – בלשון הפוסקים). לדעת הרמב"ם והרשב"א, הכלל שאין בישול אחר בישול נאמר בין במאכלים מוצקים ובין במאכלים נוזליים¹², ולדעת רש"י והרא"ש, הכלל שאין בישול אחר בישול נאמר רק במאכלים מוצקים, אך במאכלים נוזליים יש בישול אחר בישול¹³. לדוגמה, מרק שהתבשל והתקרר, לדעת הרמב"ם והרשב"א מותר לחממו על פלטה בשבת, ולדעת רש"י והרא"ש אסור לחממו על פלטה בשבת.

טעמם של רש"י והרא"ש, הסוברים שבמאכל נוזלי יש בישול אחר בישול, הוא שבמאכל נוזלי חום המאכל הוא מרכיב משמעותי מאוד, וכאשר המאכל מתקרר מתבטל הבישול הראשון, וחימום המאכל מחדש נחשב בישול¹⁴.

להלכה, אסור לחמם תבשיל נוזלי שהתקרר¹⁵, ולכן אסור לחמם בשבת מים, מרק, רוטב פטריות וכיוצא בהם, שהתבשלו והתקררו.

12. רשב"א שבת מ ב, בית יוסף סימן שיח אות ד, בדעת הרמב"ם שבת ט ג.

13. רש"י שבת לד א ד"ה משחשכה, ורא"ש שבת פרק ג סימן יא.

14. עיין אנציקלופדיה תלמודית ערך מבשל פרק ו ד"ה דבר לח שנצטנן.

15. שו"ע שיח ד, רמ"א שיח טו. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בישול אות ה, שמאכל שכשמיניחים אותו על משטח הוא מתפשט לצדדים נחשב נוזל. ועיין שלחן שלמה סימן שיח סעיף ט עמ' של אות מ סעיף ד, שקטשופ נחשב דבר יבש, ועיין אגרות משה שם, שחולק. ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' צ, והגר"ש עמאר בהסכמה לספר באורו של אברהם חלק ב, שמותר להניח על פלטה כבוייה שעתידיה לדלוק על ידי שעון שבת תבשיל נוזל שהתקרר, כיוון שיש לצרף לסברת האומרים שאין בישול אחר בישול בלח, את סברת האומרים שמלאכה הנעשית בגרמא מותרת גם שלא במקום הפסד, ועיין הר צבי חלק א סימן קלו, וישכיל עבדי חלק ה סימן לד אות ה, וציץ אליעזר חלק ב סימן ו, ותבואות שמש חלק א סימן סד, ואור לציון חלק ב פרק ל שאלה יח, והגר"ם מזוז שליט"א באור תורה גיליון אלול תשמ"ג עמ' שכ, שחולקים.

חימום תבשיל מוצק עם רוטב

מותר לחמם תבשיל מוצק קר שיש עליו מעט רוטב, כגון עוף שיש עליו מעט רוטב (תמונה 1)¹⁶, כיוון שהרוטב טפל לתבשיל המוצק¹⁷.

תבשיל קר שרובו מוצק ומיעוטו נוזל, והנוזל ניכר ועומד בפני עצמו (תמונה 2), אסור לחממו יחד עם הנוזל, כיוון שהנוזל אינו נטפל לרוב התבשיל המוצק, וחימומו אסור מדין בישול¹⁸. לדוגמה: חתיכות עוף השקועות במעט רוטב, אין לחממן יחד עם הרוטב, כיוון שהרוטב ניכר בפני עצמו, אלא יש להפרידן מהרוטב ולחממן בפני עצמן¹⁹. ויש מי שחולק וסובר שמותר לחמם את התבשיל המוצק יחד עם התבשיל הנוזל²⁰, כיוון שמיעוט התבשיל הנוזל בטל לרוב התבשיל המוצק²¹, וכן נוהגים רבים²².

16. עיין שבט הלוי חלק יא סימן סז שאלה א, מאור השבת חלק ב סימן ז ס"ק לב עמ' נב, בשם הגרש"ז אורבך והגר"ש אלישיב, תשובות והנהגות חלק א סימן רז אזהרות בבישול אות ה. ועיין קצות השלחן סימן ככד בדי השלחן ס"ק לז, שחולק וסובר שלחלוחית שידו של אדם הנוגעת בה נרטבת במידה כזו שהיא מרטיבה חפצים אחרים שהיא נוגעת בהם (טופח על מנת להטפוח) - אינה בטלה לתבשיל ואסור לחממה, ועיין אור לציון חלק ב פרק ל הערה יג. 17. עיין תשובות והנהגות חלק א סימן רז אזהרות בבישול אות ה, ארחות שבת פרק א סעיף כב, שבות יצחק (בישול) עמ' שצט.

18. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ז, שבט הלוי חלק יא סימן סז אות א, מאמר מרדכי פרק נג סעיף א, מנחת אהבה חלק ב פרק י סעיף מז. ועיין שו"ת דבר חבון אורח חיים חלק ב סימן קצח: "אם המאכל יבש וכמות הנוזלים בו כה קטנה שרק יכולה למנוע את חריכת המאכל אך לא ניתן להשתמש בה או ליהנות ממנה אזי המאכל נקרא מוצק ומותר לתנו על הפלטה בשבת גם אם יתחמם לשיעור חום שהיד סולדת בו". ועיין אור לציון חלק ב פרק ל הערה יג, שבעת הצורך מותר לחמם תבשיל שהתבשל והתקרר ורובו מוצק ומיעוטו נוזל, על דעת להפסיק את חימומו לפני שהנוזל יגיע לחום שהיד סולדת בו. ואמנם בדרך כלל אסור לחמם מאכל שאינו מבושל על דעת להפסיק את חימומו לפני שיגיע לחום שהיד סולדת בו, כיוון שיש לחשוש שהאדם ישכח להרחיק את המאכל ממקור החום, אבל בתבשיל שהתבשל והתקרר ויש בו מעט נוזל יש להקל, כיוון שלדעת הרמב"ם אין בישול אחר בישול בלח.

19. עיין ארחות שבת פרק ג הקדמה לסעיף כה. 20. כף החיים ש"ח סב, וחזון עובדיה חלק ד עמ' שלז, על פי פרי מגדים סימן רג משבצות זהב ס"ק יג, ובית יוסף רגב ב: "כל **שרובו** רוטב וכו' הוי מבשל". ועיין אור לציון חלק ב פרק ל הערה יג, ומנחת אהבה חלק ב פרק י הערה 148, שחולקים וסוברים שטעות סופר נפלה בדברי הבית יוסף, וצריך לומר: "כל **שיש בו** רוטב".

21. שו"ת הר צבי חלק א ט"ל הרים מבשל סימן א ד"ה הנה לפי, בבאיור דעה זו. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' שלח ואילך, שכתב טעם אחר, שתבשיל לח שמצטמק ורע לו אין בו בישול אחר

תמונה 2

תמונה 1

חימום תבשיל נזלי שהתקרר מעט

השלחן ערוך והרמ"א נחלקו עד כמה תבשיל נזלי צריך להתקרר כדי שהבישול הראשון יתבטל ממנו ויהיה אסור לחזור ולחממו. לדעת שניהם, כל עוד התבשיל חם בשיעור שהיד סולדת בו, הוא נחשב מבושל ומותר להגביר את חומו. לדוגמה, סיר ובו מרק רותח שהיה על הפלטה, והורידו אותו מהפלטה עד שחומו ירד לשמונים וחמש מעלות, מותר להחזירו לפלטה לדעת כולם, אף שהפלטה תגביר את חומו. זאת כיוון שכל עוד המרק חם בשיעור שהיד סולדת בו, הבישול אינו מתבטל ממנו ותוספת החום שמוסיפים בו אינה משמעותית ואינה נחשבת בישול. כמו כן, שניהם מסכימים שתבשיל שהתקרר לגמרי, אסור לחזור ולחממו, כיוון שהבישול הראשון התבטל ממנו.

המחלוקת בין השלחן ערוך לרמ"א היא רק במצב שבו התבשיל התקרר

בישול, "ועל פי רוב כאשר יש רוטב מעט ורוב יבש, הוי מצטמק ורע לו, כיוון שהלחלוּחית המועטת מתאדה ומתייבשת", ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ז, שחולק וסובר שאין לסמוך על הדעה שאין בישול אחר בישול בתבשיל נזלי שמצטמק ורע לו. 22. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

לשיעור חום שאין היד סולדת בו, אך הוא לא התקרה לגמרי. לדעת השלחן ערוך, משעה שהתבשיל התקרה לשיעור חום שאין היד סולדת בו, הבישול הראשון מתבטל ואסור לחזור ולחמם את התבשיל²³; וכן נוהגים יוצאי ספרד²⁴. ולדעת הרמ"א, כל עוד התבשיל לא התקרה לגמרי²⁵, דהיינו שהוא חם בשיעור כזה שאנשים הרוצים לאכול תבשיל חם יאכלוהו²⁶ (כשלושים וחמש מעלות²⁷), מותר לחזור ולחמם את התבשיל; וכן נוהגים יוצאי אשכנז²⁸.

למנהג יוצאי ספרד, מידת החום שבהגיע התבשיל אליה אסור לחזור ולחממו היא שבעים מעלות²⁹. ואף שלעניין איסור בישול כתבנו לעיל שחום שהיד סולדת בו הוא חום של ארבעים וחמש מעלות, זהו משום שישנו

23. שו"ע שיח ד, ומשנ"ב שם.

24. חזון עובדיה חלק ד עמ' שצז, מאמר מרדכי פרק נג סעיף ב, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה יג.

25. רמ"א שיח טו. ועיין פרי מגדים סימן שיח אשל אברהם ס"ק לט, וחזון איש אורח חיים סימן לז סעיף יג ד"ה וכתב, ואגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ב, ושבת הלוי חלק ה סימן לא אות א, שהרמ"א פוסק כרשב"א, שאין בישול אחר בישול בלח, ועיין פרי מגדים שם, שהטעם לכך שהרמ"א החמיר שלא לחמם תבשיל נזלי שהתקרה לגמרי הוא משום שחימומו "נראה כתיקון קצת", ועיין חזון איש שם, שהטעם לכך הוא כדי שלא יבואו להקל ולהתיר חימום נזל שלא התבשל כלל, ועיין אגלי טל מלאכת האופה באורים אות יד, שחולק וסובר שהרמ"א מחמיר שלא לחמם תבשיל נזלי שהתקרה לגמרי, משום שיש לחשוש במצב זה לדעת רש"י והרא"ש, הסוברים שיש בישול אחר בישול בלח (וכן משמע מהמגן אברהם רנג לז), ועיין שם טעם החילוק בין תבשיל שהתקרה לגמרי לבין תבשיל שלא התקרה לגמרי, ועיין הגהות רבי עקיבא איגר על מגן אברהם רנג מא, שמשמע שכל עוד התבשיל לא התקרה לגמרי, אין הבישול הראשון מתבטל, וכאשר התבשיל מתקרה לגמרי, הבישול הראשון מתבטל.

26. עיין שו"ע הרב שיח ט, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ב, ושלחן שלמה סימן שיח עמ' שמז הערה נט.

27. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

28. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף ז. ועיין ציץ אליעזר חלק יח סימן לב אות ד, ומאמר מרדכי פרק נג סעיף ד, שאסור ליוצא ספרד לומר ליוצא אשכנז שיחמם עבורו תבשיל שאסור ליוצא ספרד לחממו ומותר ליוצא אשכנז לחממו, ועיין חזון עובדיה שם, שחולק וסובר שבשעת הצורך, יש ליוצא ספרד המקל בזה על מי לסמוך.

29. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ג, ושבות יצחק (בישול) עמ' רז, בשם הגרש"ז אוירבך והגר"ש אלישיב, שחום של שבעים ואחת מעלות הוא חום שבוודאי היד סולדת בו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אגרות משה יורה דעה חלק ב סוף סימן נב, ואור לציון חלק ב פרק ל הערה ב, והלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק ד סעיף פה: שמונים מעלות.

ספק אם חום שהיד סולדת בו הוא חום של ארבעים וחמש מעלות או חום של שבעים מעלות, ובכל דבר הולכים לחומרה. לכן מרק שהורד מהפלטה והתקרר למידת חום של שישים וחמש מעלות, לדעת השלחן ערוך אסור להחזיר אותו לפלטה, כיוון שאנו חוששים שחום של שישים וחמש מעלות הוא חום שאין היד סולדת בו והבישול הראשון התבטל, ולדעת הרמ"א מותר להחזיר אותו לפלטה, כיוון שכל עוד הוא חם בשיעור כזה שאנשים הרוצים לאכול מרק חם יאכלוהו, הבישול הראשון אינו מתבטל.

נתינת תבשיל נוזלי חם בכלי ראשון

כאמור לעיל, מותר להגביר את חומו של תבשיל נוזלי שהיד סולדת בו. רבים מפוסקי ספרד סוברים שהיתר זה נאמר כאשר התבשיל נמצא בכלי שהוא התבשל בו (כלי ראשון), אך משעה שהתבשיל הוצא מהכלי שהוא התבשל בו, אסור להגביר את חומו או לשפוך אותו לכלי ראשון, אף שהוא עדיין חם בשיעור שהיד סולדת בו, כיוון שנתיתו בכלי ראשון תגביר את עוצמת חומו³⁰.

לדוגמה, סיר מרק שהורד מהפלטה והוא חם בשיעור שהיד סולדת בו, מותר להחזירו לפלטה אף שהפלטה תגביר את חומו. אך מרק חם שניתן בצלחת והוא חם בשיעור שהיד סולדת בו, אסור להחזירו לפלטה או לסיר המרק (כלי ראשון), כיוון שאלו יגבירו את עוצמת חומו.

הטעם לכך שאין חוששים להגברת חום תבשיל נוזלי כאשר הוא נתון בכלי ראשון, אך חוששים להגברת חום תבשיל נוזלי שהוצא מכלי ראשון – הוא שאין משמעות להגברת חום תבשיל הנתון בכלי ראשון, אך יש משמעות להגברת חום תבשיל שהוצא מכלי ראשון. כוח הרתיחה של תבשיל הנמצא בכלי ראשון הוא חזק עד שיש בכוחו לבשל מאכלים אחרים שניתנים בו. לעומת זאת, כוח הרתיחה של תבשיל שאינו נמצא בכלי ראשון חלש יותר, ואין בכוחו לבשל מאכלים אחרים שניתנים בו. נמצא שבהעברת התבשיל

30. חזון עובדיה חלק ד עמ' שפח, מאמר מרדכי פרק נג סעיף לו, אור לציון חלק ב פרק יז שאלה ח. ועיין הערה 36.

לכלי ראשון מגבירים את כוח רתיחתו משמעותית, ולכן העברתו לכלי ראשון אסורה³¹.

לדוגמה, אדם ששם לב שחסרים נוזלים בסיר החמין (צ'ולנט) והוא חושש שהחמין יישרף, אסור לו לשפוך מים חמים מהמחם של שבת לתוך סיר החמין. זאת כיוון שבשעה שהמים יוצאים מהמחם, הם אינם בכלי ראשון ואין בכוחם לבשל מאכלים אחרים, אך בהגיעם לסיר החמין, כוח רתיחתם מתגבר ובכוחם לבשל מאכלים אחרים³². כיוצא בזה, מרק שניתן בצלחת, אין להחזירו לסיר המרק גם אם הוא חם בשיעור שהיד סולדת בו, כיוון שבנתינת המרק לכלי שני כוח רתיחתו נחלש, ובהחזרתו לסיר, שהוא כלי ראשון, כוח רתיחתו מתגבר.

דין זה נכון לדעת השלחן ערוך אך אינו נכון לדעת הרמ"א. כאמור לעיל, לדעת הרמ"א מותר להגביר את חומו של תבשיל נזלי לשיעור שהיד סולדת בו, גם אם הוא חם במידה מועטה. נמצא שלדעת הרמ"א, מעבר של תבשיל מבושל כל צרכו מחום שאין היד סולדת בו לחום שהיד סולדת בו אינו נחשב בישול, וכל שכן מעבר של תבשיל חם מכלי שני לכלי ראשון אינו נחשב בישול. לכן לדעת הרמ"א, מותר לתת תבשיל נזלי חם בכלי ראשון, אף שנתיתו בכלי ראשון תגביר את כוח רתיחתו, ובתנאי שהתבשיל מבושל כל צרכו והוא חם בשיעור כזה שאנשים הרוצים לאכול תבשיל חם יאכלוהו (כשלושים וחמש מעלות); וכן נוהגים יוצאי אשכנז³³. לכן כאשר חסרים נוזלים בסיר החמין, מותר ליוצאי אשכנז למלא כוס במים חמים מהמחם, ולשפוך אותם לתוך סיר החמין כדי שהחמין לא יישרף³⁴, וכן מותר ליוצאי

31. ארחות שבת פרק א הערה מ, בשם הגר"ש אוירבך.

32. חזון עובדיה עמ' שפח, מאמר מרדכי פרק נג סעיף לו, אור לציון חלק ב פרק יז שאלה ח. ועיין ילקוט יוסף (תשע"א) שבת חלק א עמ' תקנב, שאדם שחושש שלא יהיו מספיק מים בחמין (צ'ולנט), יכול להניח בערב שבת בתוך סיר החמין שקית ניילון עמידה בחום ובתוכה מים, ובמידת הצורך יעשה בשבת חור בשקית, והמים שבשקית יצאו לתוך החמין, ועיין מאמר מרדכי פרק נג סעיף לח, שאוסר, מפני שסביר להניח שהמים שבשקית אינם חמים כמו שאר התבשיל, וכשייכנסו לתבשיל יתחממו מעט יותר.

33. משנ"ב רנ"ג פד.

34. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה מט, ארחות שבת פרק ב סעיף עג. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף יז, והערה מו, בשם הגרש"ז אוירבך, שכאשר מוסיפים מים לסיר הנמצא על גבי אש יש לשפוך את המים בנחת, באופן שהשפיקה לא תגרום לערבוב התבשיל,

אשכנז להחזיר מרק שניתן בצלחת לתוך סיר המרק, כל עוד המרק חם בשיעור כזה שאנשים הרוצים לאכול מרק חם יאכלוהו³⁵.

יש מיוצאי ספרד הסוברים שהשלחן ערוך מודה לרמ"א, וגם הוא סובר שמותר לתת תבשיל חם בכלי ראשון, אף שבעקבות זאת כוח רתיחת התבשיל יתגבר. אך בשונה מהרמ"א, שמתיר לעשות כן גם כאשר התבשיל חם במידה מועטה, השלחן ערוך מתיר לעשות כן רק אם חום התבשיל הוא בשיעור שהיד סולדת בו. לפי דעה זו, מותר להחזיר מרק שניתן בצלחת לסיר המרק, אם חום המרק בצלחת הוא יותר משבעים מעלות, וכן מותר לשפוך מים חמים ממחם לתוך סיר חמין, כיוון שחום המים במחם הוא יותר משבעים מעלות; וכן נוהגים חלק מיוצאי ספרד³⁶.

תבשיל מוצק שחימומו הופך אותו לנוזלי

תבשיל מוצק שחימומו יהפוך אותו לנוזלי נחשב דבר מוצק ומותר לחממו בשבת³⁷, כיוון שבזמן הנחתו על מקור החום הוא מוצק³⁸.

35. כיוון שאסור לערבב ('להגיס') תבשיל הנמצא על גבי האש, ועיין שבות יצחק (שהייה) עמ' קצט, בשם הגר"ש אלישיב, שכתב כעין זה.
36. עיין הערה 26, וארחות שבת פרק א סעיף כד.
37. שמש ומגן חלק א אורח חיים סימן ח, אור לציון חלק ב פרק יז שאלה ח: המקל יש לו על מי לסמוך. ועיין שמש ומגן שם, שכן נהגו במרוקו. ועיין שו"ת פרחי כהונה (הכהן) סימן לג, ושו"ת מקוה המים חלק ג סימן מב, ומנוחת אהבה חלק א פרק ג סעיף טו. ועיין חזון עובדיה חלק ד, שיוצאי מרוקו שעלו לארץ צריכים לבטל מנהגם, ועיין שמש ומגן שם, שחולק. ביתר ביאור: מקור דין זה בדברי רבנו יונה, שכתב (עליות דרבינו יונה בבא בתרא יט א, והובאו דבריו בקצרה בב"י סימן רנג): "ומכשלה גדולה תחת יד קצת העם שטומנין קומקום של מים חמין ליתן לתוך הקדירה בשבת כשהתבשיל מצטמק, [א] ופעמים שהאחד אין היד סולדת בו, והאחד סולדת בו ומתבשל זה בזה, ונמצאו מבשלים בשבת. [ב] ואפילו אם שניהם היד סולדת בהם איכא למאן דאמר בירושלמי עירוי אינו ככלי ראשון, וכשמערין המים לאלתר שיצאו מן הכלי אף על פי שהן רותחין פסק כח רתיחתן מלבשל כדין כלי שני שאינו מבשל, ומתבשלין בתוך כלי ראשון." לפי הטעם הראשון של רבנו יונה, שפיכת המים לכלי ראשון אסורה רק כאשר חום המים הוא פחות משיעור חום שהיד סולדת בו, ולפי הטעם השני, היא אסורה גם כאשר חום המים הוא יותר משיעור חום שהיד סולדת בו. השלחן ערוך בסימן רנג סעיף ד פסק את דינו של רבנו יונה, אך לא כתב מאיזה טעם הדבר אסור. לדעת הגר"ע יוסף, השלחן ערוך אסר לעשות כן מחמת שני הטעמים, ולדעת הגר"ש משאש, השלחן ערוך אסר לעשות כן רק מחמת הטעם הראשון.
38. שו"ע שיח טז, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה חלק ד עמ' שעא. ועיין משיעורי מרן הראשון לציון

לכן מותר לחמם שומן קרוש, אף שהחימום יהפוך אותו לנוזלי, וכן מותר לחמם קרם שוקולד מבושל שהתקרר והתגבש, אף שהחימום יהפוך אותו לנוזלי.³⁹

דין זה נכון ליוצאי ספרד, אבל יוצאי אשכנז נמנעים מחימום תבשיל מוצק שחימומו יהפוך אותו לנוזלי, מחמת איסור 'נולד'. איסור נולד הוא האיסור לרסק דבר מוצק, כגון שלג או קרח, ולהופכו לנוזלי.⁴⁰ הטעם לאיסור זה הוא שהפיכת דבר מוצק לנוזלי נחשבת יצירת ('הולדת') דבר חדש והיא דומה למלאכה.⁴¹ למנהג יוצאי ספרד רק ריסוק בידיים אסור, אך המסה בחום מותרת, ולכן מותר ליוצאי ספרד להניח שומן קרוש מבושל על הפלטה, אף שחום הפלטה ימיס אותו ויהפוך אותו לנוזלי.⁴² אך למנהג יוצאי אשכנז, לא רק ריסוק בידיים אסור אלא גם המסה בחום, ולכן אסור ליוצאי אשכנז להניח שומן קרוש על הפלטה, כיוון שחום הפלטה ימיס אותו ויהפוך אותו לנוזלי.⁴³ אמנם אם כמות השומן הקרוש מועטה, מותר להפשירה,⁴⁴ כיוון שאין לה חשיבות והפשרתה אינה נחשבת ליצירת דבר חדש.⁴⁵ לכן גם למנהג יוצאי אשכנז, מותר להניח על הפלטה עוף שיש עליו מעט שומן קרוש.

שנה א שיעור כח עמ' רלב, וארחות שבת פרק א הערה נ, בשם הגר"ש אוירבך, שמרק קפוא נחשב נוזל, ועיין הלכה ברורה (אפיה ובישול) סימן שיח סעיף קעא עמ' תסז, שרוטב או משקה קפואים שנמסים בטמפרטורת החדר נחשבים נוזלים, ועיין שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק א סימן שנג, שחולק וסובר שמרק קפוא נחשב מוצק.

38. שו"ת דבר חברון בד' חלקי שו"ע (תשע"ט) סימן פו.

39. הגהות רבי עקיבא איגר על מג"א רג מא, משנ"ב שיח ק, שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן י אות ג וחלק ב (תנינא) סימן כ אות ג.

40. שו"ע שכ ט.

41. משנ"ב שכ לג.

42. שו"ע שיח טז, ומשנ"ב שם.

43. רמ"א שיח טז.

44. משנ"ב שיח קה, ארחות שבת פרק ד סעיף מז.

45. שלחן ערוך הרב שיח כו.

כאשר יש צורך, כגון כאשר המסת התבשיל נצרכת עבור ילדים קטנים או אורחים⁴⁶, יוצאי אשכנז מקילים לחמם תבשיל מוצק ולהפוך אותו לנוזל⁴⁷. וכן הם מקילים (אף שלא במקום צורך) להניח תבשיל מוצק על הפלטה בעודה כבויה, אף שהפלטה עתידה להידלק מאוחר יותר והתבשיל המונח עליה יהפוך לנוזל⁴⁸.

האיסור ליוצאי אשכנז לחמם תבשיל מוצק ולהופכו לנוזל נאמר רק בתבשיל שאין רגילים לאכול אותו בעודו מוצק, כגון שומן קרוש, אבל תבשיל מוצק שרגילים לאכול בעודו מוצק, כגון שוקולד שעבר בישול, מותר לחממו ולהופכו לנוזל, כיוון שהפיכתו לנוזל אינה משנה אותו משמעותית ואינה נחשבת יצירת דבר חדש⁴⁹.

אפייה אחר אפייה

כשם שאין בישול אחר בישול, כך אין אפייה אחר אפייה⁵⁰. כלומר דבר שנאפה והתקרר מותר לחממו בשבת, כיוון שהשינוי שהאפייה עשתה באוכל נשאר בו גם לאחר שהוא התקרר, ולכן גם בעודו קר הוא נחשב אפו, וחימומו המחודש אינו נחשב אפייה. לדוגמה, מותר לחמם על פלטה של שבת חלות, עוגה ופשטידה, כיוון שהן נאפו בערב שבת.

46. מאמר מרדכי פרק צז סעיפים יד-טז. ועיין פסקי תשובות שיח נה, שחימום מאכל עיקרי בסעודה נחשב צורך, כיוון שבאכילתו חם יש עונג שבת.

47. רמ"א שיח טז.

48. עיין משנ"ב שיח קו, ושו"ת דבר חברון בד' חלקי שו"ע (תשע"ט) סימן פו, והלכה ברורה (בישול ואפייה) פרק יא סעיף קסט עמ' תסג.

49. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מג, והערה ככג, בשם הגרש"ז אוירבך, תשובות אביגדר הלוי עמ' שז, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הלכות שבת בשבת חלק א פרק יא הערה 66 עמ' תרסח, בשם הגר"ש אלישיב, ושו"ת דבר חברון בד' חלקי השו"ע (תשע"ט) סימן פו, שחולקים, ועיין פסקי תשובות סימן שכ הערה 138.

50. משנ"ב שיח מא.

עשיית צנימים

יש סוברים שמותר להניח על פלטה של שבת פרוסות לחם כדי לעשותן צנימים ('טוסטים'), כיוון שפרוסות הלחם אפויות ואין אפייה אחר אפייה⁵¹. ויש חולקים וסוברים שאסור להניח פרוסות לחם על פלטה של שבת כדי לעשותן צנימים⁵², כיוון שטעם הצנים שונה משמעותית מטעם פרוסת לחם רגילה⁵³, וכן הלכה, אך מותר לחמם על הפלטה פרוסות לחם גם אם הן יתקשו קצת⁵⁴.

בישול אחר אפייה

כפי שהתבאר לעיל, אין בישול אחר בישול ואין אפייה אחר אפייה, אך מה דינם של בישול אחר אפייה ואפייה אחר בישול? נחלקו בדבר ראשונים: יש סוברים שאין בישול אחר אפייה ואין אפייה אחר בישול⁵⁵, כיוון שהאפייה או הבישול הכשירו את המאכל, והבישול או האפייה שלאחריהם אינם מתקנים את המאכל משמעותית⁵⁶. ויש חולקים וסוברים שיש בישול אחר אפייה ויש אפייה אחר בישול⁵⁷, כיוון שאפייה נעשית ללא נזלים, ובישול נעשה עם נזלים, ובישול שנעשה אחר אפייה או אפייה שנעשית אחר בישול משנים את מרקם המאכל ואת טעמו⁵⁸. לדוגמה: נתינת קרוטונים אפויים לתוך סיר מרק חם מותרת לסוברים שאין בישול אחר אפייה, כיוון שהקרוטונים אפויים; אך היא אסורה לסוברים שיש בישול אחר אפייה, כיוון שנתינתם בנזל המרק משנה אותם.

51. חזון עובדיה חלק ד עמ' רצ, חוט שני חלק ב עמ' קצא, שבות יצחק (בישול) עמ' רפט.

52. עיין שואל ומשיב מהדורה תליתאה חלק ב סימן כ, רב פעלים חלק ב אורח חיים סימן נב, כף החיים שיח עח, מאמר מרדכי פרק נג סעיף מט, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ו, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף עא.

53. כף החיים שיח עח, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ו. ועיין שואל ומשיב מהדורה תליתאה חלק ב סימן כ, שאוסר כיוון שההצננה מקשה את הפרוסה, ועיין רב פעלים חלק ב אורח חיים סימן נב, שאוסר משום מכה בפטיש, ועיין באור הלכה שיח ד ד"ה והדחתן, שתיקון אוכל אינו אסור משום מכה בפטיש.

54. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

55. ראבי"ה (מהדורת דבליצקי) סימן קצז אות לא והערה יד.

56. ארחות שבת פרק א הקדמה לסעיף כו.

57. 'ראים סימן רעד.

58. ארחות שבת פרק א הקדמה לסעיף כו.

להלכה, יוצאי אשכנז נוהגים כדעה שיש בישול אחר אפייה ויש אפייה אחר בישול⁵⁹, ובקרב יוצאי ספרד נחלקו המנהגים – יש מהם שמחמירים כדעה שיש בישול אחרי אפייה ויש אפייה אחר בישול⁶⁰, ויש מהם שמקילים כדעה שאין בישול אחרי אפייה ואין אפייה אחר בישול⁶¹.

שקדי מרק נחשבים דבר מבושל כיוון שהם מטוגנים בשמן עמוק, ומותר לתת אותם לתוך סיר מרק חם לדעת כולם, כיוון שאין בישול אחר בישול⁶².

נתינת מאפה בכלי שני

יוצאי אשכנז חוששים לכך שאפייה גורמת למאפה להיות קל לבישול, ובעקבותיה הוא מתבשל גם בכלי שני⁶³, וכן חוששים לכך חלק מיוצאי ספרד⁶⁴. לכן אסור ליוצאי אשכנז וליוצאי ספרד הנוהגים כן, לטבול בסקווית

59. רמ"א שיח ה: נהגו להיזהר לכתחילה, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סח. ועיין שו"ע שיח ה, שדין צלייה כדין אפייה, ולסוברים שיש בישול אחר אפייה, יש בישול אחר צלייה. ועיין חזון איש אורח חיים סימן לז ס"ק יד ד"ה סט"ו דבר, והגרש"ז אוירבך במאור השבת חלק ב עמ' תקכח, ומאמר מרדכי פרק ג סעיף מא, ושבות יצחק (בישול) עמ' רפז, בשם הגר"ש אלישיב, שחימום מאכל על פלטה אינו נחשב צלייה (האסורה אחרי בישול), כיוון שחימום מאכל על פלטה אינו נותן בו טעם צלי, ועיין פסקי תשובות שיח לט, שכן הוא מנהג העולם, ועיין באור הלכה שיח טו ד"ה והוא יבש, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סט.

60. עיין בן איש חי שנה שניה פרשת בא אות ו, עיין כף החיים שיח פה, מאמר מרדכי פרק ג סעיף לט, עיין שמש ומגן חלק ב סימן ח וחלק ג סימן יב, אור לציון חלק ב פרק ל הערה ד והערה ו, עיין קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן רצו סעיף לז: נהגו להיזהר.

61. חזון עובדיה חלק ד עמ' שו, מנוחת אהבה חלק ב פרק י סעיף כו. ועיין שם ושם, שהחמיר תבוא עליו ברכה. ביתר ביאור: עיין שו"ע שיח ה: "יש מי שאומר דדבר שנאפה או נצלה, אם בשלו אחר כך במשקה יש בו משום בישול, ואסור ליתן פת אפילו בכלי שני שהיד סולדת בו, ויש מתירין", ועיין חזון עובדיה עמ' שח ואילך, שהאחרונים נחלקו האם ה"ש מתירין" מתירים רק בכלי שני או גם בכלי ראשון, ועיין חזון עובדיה שם, שפסק כדעת הסוברים שה"ש מתירין" מתירים גם בכלי ראשון, ועיין שמש ומגן חלק ב סימן ח וחלק ג סימן יב, שחולק וסובר שיש לחשוש לדעה שה"ש מתירין" מתירים רק בכלי שני, ועיין אור לציון חלק ב פרק ל הערה ד והערה ו, שלכתחילה יש להחמיר משום שיש לחשוש לדעה הראשונה שהובאה בשלחן ערוך. שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה ריב, בשם הגרש"ז אוירבך, מאור השבת חלק ב סימן ח עמ' פד ס"ק ה, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין שבט הלוי חלק י סימן סג, שנוטה להחמיר בזה "היות והתעשייה משתנית מעת לעת, וקשה לבטל מה שכבר הותר".

62. רמ"א שיח ה, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סח.

63. בן איש חי שנה שניה פרשת בא אות ו, מאמר מרדכי פרק ג סעיף מז: לכתחילה ראוי להחמיר, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן רצו סעיף לז: נהגו להיזהר.

בכוס תה, כיוון שהביסקוויט אפוי ובהכנסתו לכוס תה הוא יתבשל. וכן אסור להם לשים בכלי שני אבקות נמסות כגון אבקת קקאו או אבקת סוכרזית, אם הן נאפו ולא התבשלו⁶⁵. ויש מיוצאי ספרד שאינם חוששים לכך שדבר שנאפה יתבשל בכלי שני, ולמנהגם מותר לטבול ביסקוויט בכוס תה⁶⁶.

נתינת מאפה בכלי שלישי

לדעת כולם, מותר לתת מאפה בכלי שלישי, ואין חוששים שהמאפה קל כל כך להתבשל עד שהוא יתבשל גם בכלי שלישי⁶⁷. לכן מותר לטבול חלה בצלחת מרק או לשים בה קרוטונים אפויים, כיוון שהמצקת היא כלי שני, והצלחת היא כלי שלישי⁶⁸.

65. ארחות שבת פרק א סעיף כח.

66. עיין כף החיים שיח פו, עיין שמש ומגן חלק ג סימן יב. ועיין כף החיים שם, שהמחמיר בזה תבוא עליו ברכה. ועיין הערה 60, שיש מיוצאי ספרד שסוברים שאין בישול אחר אפייה.

67. משנ"ב שיח מז.

68. עיין משנ"ב שיח מה, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סח. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם הערה רי, שבדין זה אין לחשוש לסוברים שמצקת היא כלי ראשון, כיוון שבדין זה יש לצרף להיתר את הסוברים שאין בישול אחרי אפייה, ועיין אשרי האיש פרק כג סעיף נה, שחולק ואוסר.

פרק ד

הכנת שתייה חמה

לאחר שהתבארו העקרונות היסודיים של דיני בישול, נבאר כיצד יש ליישם בהכנת שתייה חמה בשבת. חלק מן ההלכות הכתובות כאן כבר נכתבו בפרקים קודמים, אך הן מובאות כאן במרוכז.

ייבוש הכוס

לפני ששופכים מים חמים ממחם לכוס, יש לוודא שהכוס יבשה, כדי שהמים מהמחם לא יבשלו את המים שבכוס. אם הכוס אינה יבשה, יש לנער אותה כדי להוציא מתוכה את המים, אך אין צורך לייבשה לגמרי, כיוון שאין איסור לבשל כמות מזערית של מים כאשר האדם אינו מתכוון לכך ואין לו מכך תועלת¹. ויש מחמירים לייבש את הכוס לגמרי לפני שפיכת המים החמים לתוכה².

1. מאמר מרדכי פרק נב סעיף סו, שבט הלוי חלק ז סימן מב אות ב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' שפב, שאם יש בכוס רק מעט טיפות, אין צורך לנער אותה, כיוון שאין כוונת האדם לבשל את טיפות המים שבכוס ואין בבישולן שום תועלת, ועיין שם, טעמים נוספים להקל בזה, ועיין ציץ אליעזר חלק יג סימן מ, ושו"ת משנה הלכות חלק ו סימן סז.

2. אגרות משה אורח חיים חלק א סוף סימן צג, מנחת יצחק חלק ט סימן ל ד"ה אמנם כפי, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נב, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה י. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בישול אות יט, ואור לציון שם, שאם יש בכוס טיפות מועטות שהתבשלו והצטננו, מותר לערות לכוס מים חמים, כיוון שיש סוברים שאין בישול אחר בישול בלח.

הכנת תה

אין לערות מים רותחים מהמחם על שקית תה או על עלי תה, כיוון שהתה אינו מבושל והעירוי מבשל³. ואף אין ליתן את שקית התה או את עלי התה בכלי שני, כיוון שיש לחשוש שהם מקלי הבישול, שהרי די בחום מועט כדי לבשלם⁴.

לגבי נתינתם בכלי שלישי נחלקו הדעות. יש סוברים שאין לתת אותם בכלי שלישי⁵, כיוון שניכר שהם מתבשלים בכלי שלישי⁶. ויש חולקים וסוברים שהם אינם מתבשלים בכלי שלישי⁷; ואף שכאשר נותנים עלי תה בכלי שלישי, המים נצבעים ומקבלים טעם מעלי התה, אין מכך ראייה שעלי התה מתבשלים, שכן גם כאשר נותנים עלי תה במים צוננים, המים נצבעים ומקבלים מהם טעם⁸. למעשה, מומלץ להימנע מהכנת תה בכלי שלישי. והמקילים יקפידו להשהות את המים החמים מעט זמן בכלי השני, עד שדפנות הכלי יתחממו, וכן ישהו את המים בכלי השלישי עד שגם דפנותיו יתחממו, כדי שחום המים ירד משמעותית; ולאחר מכן יתנו את עלי התה בכלי השלישי⁹.

3. שו"ע שיח י, משנ"ב שיח לט.
4. עיין משנ"ב שיח לט, ערוך השלחן שיח כח, חזון עובדיה חלק ד עמ' שעח: טוב להחמיר (ועיין הליכות עולם חלק ד עמ' נ: "אף שיש לצדד בזה להיתר מכל מקום נכון להחמיר למעשה ולחוש לדעת כמה מהאחרונים שאסרו"), מאמר מרדכי פרק נג סעיף סח, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ג, שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קצ, ירושלים במועדיה חלק ב עמ' רכא, אז נדברו חלק יג סימנים כג-כד. ועיין תבואות שמש חלק א סימן סו עמ' קפא, ושו"ת תפלה למשה (לוי) חלק א סימן לג, שחולקים וסוברים שעלי תה אינם מתבשלים בכלי שני. ועיין פרק ב הערה 37.
5. ערוך השולחן שיח כח, מאמר מרדכי פרק נג סעיף סח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סג והערה קסט, חוט שני חלק ב עמ' קעז, ירושלים במועדיה חלק ב עמ' רכא.
6. ערוך השלחן שיח כח.
7. קצות השלחן סימן קכד בדי השלחן ס"ק כא, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות טו, חזון עובדיה חלק ד עמ' שעט, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ג. ועיין תבואות שמש חלק א סימן סו עמ' קפא, ושו"ת תפלה למשה (לוי) חלק א סימן לג, שמתירים לתת עלי תה גם בכלי שני.
8. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות טו.
9. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

הדרך המובחרת להכנת תה בשבת היא להכין תמצית תה בערב שבת, ובשבת לשפוך ממנה לתוך כוס עם מים חמים (כלי שני)¹⁰. אין לשפוך מתמצית התה לכלי ריק ולשפוך עליה מים חמים ישירות מהמִּחֶם, כיוון שעירוי מכלי ראשון מבשל¹¹.

נתינת סוכר במשקה חם

מותר לשים סוכר בכוס ולשפוך על הסוכר מים חמים ישירות מהמִּחֶם, כיוון שבתהליך ייצור הסוכר מבשלים אותו, ואין בישול אחר בישול¹². ויש סוברים שאין לשפוך מים חמים ישירות מהמִּחֶם על הסוכר, כיוון שהסוכר נמס מיד בשפיכת המים עליו ויש להחשיבו כדבר נוזלי ('לח'), שיש בו בישול אחר בישול¹³. וטוב לחשוש לדעה זו ולשפוך את המים מהמִּחֶם לתוך כוס ריקה, ולאחר מכן לשים את הסוכר בכוס¹⁴.

הכנת קפה נמס

קפה נמס מתבשל בתהליך ייצורו, ודינו כדין סוכר. אך ישנם סוגי קפה בטעמים, כגון קפה בטעם וניל וקפה בטעם מוקה, שבתהליך ייצורם מוסיפים להם לאחר בישולם מרכיבים שאינם מבושלים¹⁵, ודינם כדין מאכלים שלא ידוע אם הם קלי הבישול. במאכלים כגון אלו, לדעת יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד, חוששים שהם מקלי הבישול, ולכן אין לתנם בכלי שני אלא

10. משנ"ב שיח לט, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סא, מאמר מרדכי פרק נג סעיף סא, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה יא. ועיין פרק ב הערה 43.

11. משנ"ב שיח פב, ובאור הלכה שיח יב ד"ה והוא, הליכות עולם חלק ד עמ' נט: ונכון להחמיר, מאמר מרדכי פרק נג סעיף סה, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה יא.

12. משנ"ב שיח עא, חזון עובדיה חלק ד עמ' שיג, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות טז.

13. שו"ע הרב פסקי הסידור הלכתא רבתא לשבתא ד"ה אף על פי, ח"י אדם כלל כ סעיף ז: ויש אומרים.

14. עיין משנ"ב שיח עא, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קנט, וחוט שני חלק ב עמ' קפת, וארחות שבת פרק א הערה נה, בן איש חי שנה שניה פרשת בא אות ז, מאמר מרדכי פרק נב סעיף צא.

15. מדרין הכשרות של בד"צ העדה החרדית גיליון עד (תשפ"ג) עמ' 127-128.

רק בכלי שלישי; ולדעת חלק מיוצאי ספרד, אין חוששים לכך ומותר לתנם בכלי שני¹⁶.

נתינת ממתיקים מלאכותיים במשקה חם

ממתיקים מלאכותיים (כסוכרזית ודומיה) הם חומרים כימיים בעלי ערך תזונתי נמוך המשמשים תחליף לסוכר. ישנם ממתיקים מלאכותיים שמתבשלים בתהליך ייצורם¹⁷, וישנם כאלו שאינם מתבשלים בתהליך ייצורם. ממתיקים מלאכותיים שכל מרכיביהם בושלו, דינם כסוכר, שאין בו איסור בישול מעיקר הדין, כיוון שאין בישול אחר בישול¹⁸. אך ממתיקים מלאכותיים שחלק ממרכיביהם לא בושלו, יש בהם איסור בישול, כיוון שהמרכיבים שלא בושלו יכולים להתבשל. לדעת יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד החוששים שכל מאכל הוא מקלי הבישול, אין לתנם בכלי שני אלא רק בכלי שלישי¹⁹; ולדעת יוצאי ספרד שאינם חוששים לכך, מותר לתנם בכלי שני²⁰.

נתינת לימון, עלי נענע ודבש במשקה חם

דין לימון, עלי נענע ודבש, כדין מאכלים שלא ידוע לנו שהם מקלי הבישול. למנהג חלק מיוצאי ספרד, אין צורך לחשוש שהם מקלי הבישול ומותר לתנם בכלי שני²¹; ולמנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד, יש לחשוש שהם מקלי הבישול, ואין לתנם בכלי שני אלא רק בכלי שלישי²².

16. חזון עובדיה חלק ד עמ' שעו, אור לציון חלק ב פרק ל הערה ה, מנוחת אהבה חלק ב פרק י סעיף יט.

17. 'שנן חברות המציאות על גבי אריזת הממתיק שכל מרכיביו בושלו.

18. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סא.

19. שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קפב. ועיין מאמר מרדכי פרק נב סעיף צ, שחולק וסובר שדין ממתיק מלאכותי כדין תבלין, שאינו מתבשל בכלי שני.

20. עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' של, עיין אור לציון חלק ב פרק ל הערה ה.

21. חזון עובדיה חלק ד עמ' של ועמ' שלו, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ה.

22. עיין משנ"ב שיח מב, עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות יח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נט והערה קעד, ארחות שבת פרק א סעיף מד וסעיף מח. ועיין מאמר מרדכי פרק נג סעיף ק וסעיף קא, שחולק וסובר שאין ליתן עלי נענע ולימון אף בכלי שלישי.

הכנת קפה שחור ('קפה טורקי')

קפה שחור עובר בתהליך ייצורו קלייה בחום גבוה. קלייה היא כאפייה, לכן למנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד החוששים לכך שיש בישול אחר אפייה, אין לתת קפה שחור בכלי שני²³, אלא רק בכלי שלישי²⁴. אך למנהג חלק מיוצאי ספרד הסוברים שאין בישול אחר אפייה, נחלקו הדעות בדינו: יש סוברים שאף לדעה שאין בישול אחר אפייה, אין לתת קפה שחור בכלי שני²⁵, כיוון שקליית הקפה אינה מכשירה אותו לייעודו, ורק הבישול שלאחר הקלייה מכשיר אותו להיות משקה עֶרֶב²⁶. ויש חולקים וסוברים שקליית הקפה היא כאפייה, וכיוון שאין בישול אחר אפייה, מותר לערות עליו מים רותחים מכלי ראשון²⁷.

נתינת חלב במשקה חם

מותר ליתן חלב בכלי שני²⁸, כיוון שבזמננו החלב עובר פסטור בחום גבוה (- השמדת חיידקים על ידי חימום החלב), ודבר נוזלי שהתבשל והתקרר מותר לתנו בכלי שני²⁹.

- ועיין פרק ב, שדין דבש נוזלי כדן משקה, ומותר לתנו בכלי שני.
23. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות יח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נט, מאמר מרדכי פרק נג סעיף נו, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ד, אז נדברו חלק ט סוף סימן יב, ארחות שבת פרק א הערה קעז.
24. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות יח, מאמר מרדכי פרק נג סעיף נו, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ד. ועיין אז נדברו חלק ט סוף סימן יב, וארחות שבת פרק א סעיף פה, שאוסרים לתת קפה שחור בכלי שלישי.
25. מאמר מרדכי פרק נג סעיף נו, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ד, אז נדברו חלק ט סוף סימן יב, ארחות שבת פרק א הערה קעז.
26. מאמר מרדכי פרק נג סעיף נו, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ד, ארחות שבת פרק א הערה קעז.
27. חזון עובדיה חלק ד עמ' שיג. ועיין שמש ומגן חלק ב סימן ח וחלק ג סימן יב, שאסור לערות על קפה שחור מים חמים מכלי ראשון, ומותר לתתו בכלי שני.
28. עיין משנ"ב שיח לט, מנחת יצחק חלק ה סימן קכז אות ה, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ו, חזון עובדיה חלק ד עמ' שכב, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סא.
29. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף סא. ועיין שבות יצחק (בישול) עמ' ער. ועיין פרק ב שלדעת רבים מותר לתת את כל המשקים בכלי שני כיוון שמשקים אינם מקלי הבישול ואינם מתבשלים בכלי שני.

הכנת שוקו

ישנן אבקות קקאו ואבקות להכנת שוקו שמתבשלות בתהליך ייצור, וישנן כאלו שאינן מתבשלות בתהליך ייצור³⁰. אבקות שמתבשלות בתהליך ייצור, דינן כדין סוכר – מעיקר הדין מותר לערות עליהן מים רותחים מכלי ראשון³¹, והמחמירים נותנים אותן בכלי שני³². ואבקות שאינן מתבשלות בתהליך ייצור, דינן כדין מאכלים שלא ידוע לנו שהם מקלי הבישול – לדעת רבים מיוצאי ספרד, מותר לתנן בכלי שני³³, ויוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד נמנעים מנתינתן בכלי שני, שמא הן מקלי הבישול, אך מתירים לתנן בכלי שלישי³⁴.

30. שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קפג*.

31. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות טז, חזון עובדיה חלק ד עמ' שיג, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה ד.

32. עיין בן איש חי שנה שניה פרשת בא אות ז, עיין משנ"ב שיח עא, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נה, מנחת יצחק חלק א סימן נה, חוט שני חלק ב עמ' קפח, ארחות שבת פרק א סעיף מז. ועיין מאמר מרדכי פרק נג סעיף נט, שחולק וסובר שיש לתת את אבקת הקקאו בכלי ריק, ולערות עליה מים מכלי שני.

33. חזון עובדיה חלק ד עמ' שעו, אור לציון חלק ב פרק ל הערה ה.

34. עיין משנ"ב שיח מב, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות יח, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נט, עיין ארחות שבת פרק א סעיף כח.

פרק ה

עשיית פעולה המסייעת לבישול והוצאת אוכל מכלי המונח על האש

בישול מאכל שלא התבשל כל צרכו

אסור לבשל בשבת בין מאכל חי שלא התבשל בכלל, ובין מאכל שהתחיל להתבשל אך לא התבשל כל צרכו¹. מאכל שלא התבשל כל צרכו הוא מאכל שלא הגיע לרמת הבישול שרגילים לאוכלו בה². לדוגמה: תפוחי אדמה או עוף שהתבשלו ברמה כזו שאדם שזמנו דחוק יאכלם אך אדם שזמנו אינו דחוק לא יאכלם אלא יוסיף לבשלם – נחשבים תבשיל שאינו מבושל כל צרכו. לכן אסור להניח בשבת על הפלטה תפוחי אדמה ועוף שלא הגיעו לרמת הבישול שרגילים לאוכלם בה, וכן אסור להניח בשבת על הפלטה חלה שנאפתה ולא הגיע לרמת האפייה שרגילים לאוכלה בה. ואפילו אם

1. שו"ע שיח ד. ועיין באור הלכה שיח ד ד"ה אפילו בעודו רותח, שהראשונים נחלקו אם מותר לבשל דבר שמבושל בשיעור של מאכל בן דרוסאי (יש סוברים ששיעור מאכל בן דרוסאי הוא חצי בישול, ויש סוברים שהוא שליש בישול), והשלחן ערוך פסק כדעת הרמב"ם, שאסור לבשל דבר שמבושל בשיעור מאכל בן דרוסאי. ועיין קובץ אור השבת גיליון ל' עמ' יא, בשם הגר"ש אלישיב, והגר"י יוסף שליט"א בקובץ בית יוסף גיליון ל' עמ' יט, ושו"ת דבר חברון אורח חיים חלק ב סימן קצד, שעוגת 'סופלה' נחשבת אינה מבושלת כל צרכה, ואסור לחממה על הפלטה בשבת, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין קובץ מה טובו אהל"ך גיליון כא עמ' קסט, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שחולק, ועיין פסקי תשובות סימן שיח הערה 266.
2. עיין ציץ אליעזר חלק יח סימן לב, שבות יצחק (בישול) עמ' ערה, בשם הגר"ש אלישיב.

החלה בכללותה נאפתה כראוי אך חלקיה הפנימיים לא נאפו כראוי – אסור להניחה על הפלטה בשבת, כיוון שחום הפלטה יאפה את חלקיה הפנימיים. וכן אסור להניח על הפלטה סיר שרוב התבשיל שבו התבשל כל צרכו ומעט ממנו לא התבשל כל צרכו, כגון סיר חמין שרוב מרכיביו התבשלו כראוי אך השעועית שבו לא התבשלה כראוי³.

עשיית פעולה המסייעת לבישול

לא רק הנחת סיר על האש אסורה משום בישול, אלא גם כל פעולה המסייעת לבישול או מזרזת אותו⁴. לדוגמה, הנחת מכסה על סיר שיש בו תבשיל חם שאינו מבושל כל צרכו אסורה, כיוון שהיא מזרזת את הבישול. לכן אדם שפתח סיר חם ונוכח שהתבשיל שבסיר אינו מבושל כל צרכו, לא יסגור את הסיר, כיוון שסגירת הסיר תזרז את הבישול⁵. וכן סיר המונח בקצה הפלטה והתבשיל שבו אינו מבושל כל צרכו, אין לקרבו למרכז הפלטה, כיוון שמרכז הפלטה חם יותר מקצה הפלטה, וקירובו למרכז הפלטה יזרז את בישולו⁶. כמו כן סיר המונח על גבי הפלטה והתבשיל שבו אינו מבושל כל צרכו, אין להניח עליו כיסוי בד או שמיכה שישמרו על חום הסיר, כיוון שהנחתם תסייע לבישול⁷.

3. עיין מאמר מרדכי פרק ג' סעיף יב, ושמירת שבת כהלכתה פרק א' סעיף לא.
4. שו"ע סימן רנד סעיף ד וסימן רנז סעיף ד, שמירת שבת כהלכתה פרק א' סעיף מא.
5. מאמר מרדכי פרק ג' סעיף יב, אור לציון חלק ב' פרק יז סעיף ט, ושמירת שבת כהלכתה פרק א' סעיף מא. ועיין שו"ת מנחת שלמה חלק א' סימן ו, ושמירת שבת כהלכתה פרק א' סעיף כ, ואור לציון חלק ב' פרק יז שאלה ט, וארחות שבת פרק א' סעיף לג, שעצמות שבישול רב ירכך אותן ויש אנשים שאוכלים אותן רכות, נחשבות תבשיל שלא התבשל כל צרכו כל עוד לא התרככו, ואסור לעשות פעולה שתזרז את בישולן, ולכן אסור לסגור סיר חמין (צ'ולנט) שיש בו עוף עם עצמות והעצמות שבו לא התרככו, או לעשות פעולה אחרת שתזרז את בישולו, ועיין שבט הלוי חלק ג' סימן צג, שחולק, ועיין חוט שני חלק ב' עמ' קז, וילקוט יוסף (תשנ"ג) חלק ג' עמ' רמו, שמחלקים בין אדם שאוכל את העצמות, שלגביו העצמות נחשבות אוכל ואסור לו לעשות פעולה שתזרז את בישולן, לאדם שאינו אוכל את העצמות, שלגביו העצמות אינן נחשבות אוכל ומותר לו לעשות פעולה שתזרז את בישולן, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין מנחת יצחק חלק ח' סימן כה, ואגרות משה אורח חיים חלק ד' סימנים עז-עד.
6. שמירת שבת כהלכתה פרק א' סעיף לא, עיין ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג' עמ' רמח.
7. שו"ע רנד ד.

הוספת בישול בתבשיל מבושל כל צרכו

תבשיל מבושל כל צרכו, כלומר תבשיל שהגיע לרמת בישול כזו שאדם רגיל אוכל אותו כמו שהוא⁸, מותר להוסיף בבישולו גם אם תוספת הבישול תשביח אותו⁹. לדוגמה: מותר להניח על הפלטה בשבת (באופן המבואר בפרק ח) סיר חמין (צ'ולנט) מבושל כל צרכו, אף שהשהיית הסיר על הפלטה תשביח את החמין. וכל שכן שמותר לסגור את סיר החמין או לקרבו למרכז הפלטה. לכן כדאי שכל התבשילים שמניחים בערב שבת על הפלטה יהיו מבושלים כל צרכם, כיוון שרגילים להזיז את הסירים המונחים על הפלטה ממקום למקום, לפתוח אותם ולסוגרם, ואם התבשילים לא יהיו מבושלים כל צרכם, עלולים להיכשל באיסור¹⁰.

ערבוב תבשיל שאינו מבושל כל צרכו ('מגיס')

אסור לערבב תבשיל חם שאינו מבושל כל צרכו¹¹, כיוון שערבוב התבשיל מפזר את חום התבשיל בכולו, ומזרז את בישולו¹². איסור זה נקרא 'מגיס' ופירושו 'מערבב'¹³, והוא חל גם אם הסיר אינו על האש, כל עוד הוא חם בשיעור חום שהיד סולדת בו. זאת כיוון שכל עוד התבשיל חם, הוא מוסיף להתבשל מהחום שצבור בו¹⁴. לא רק ערבוב התבשיל אסור, אלא אסרו חכמים גם הוצאת חלק ממנו על ידי כף או כלי אחר¹⁵, שמא על ידי הוצאת חלק מהתבשיל, התבשיל יתערבב¹⁶.

8. עיין ציץ אליעזר חלק יח סימן לב, שבות יצחק (בישול) עמ' ערה, בשם הגרי"ש אלישיב.

9. משנ"ב שיח נ, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לא, ארחות שבת פרק א סעיף יג והערה יח.

10. מאמר מרדכי פרק מט סעיף א, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף עב, ארחות שבת פרק א סעיף טו.

11. שו"ע שיח יח.

12. בנתיבות העיון שבת חלק ג עמ' תפה. ועיין שם, באורים נוספים. ועיין משנ"ב שיח קיד: "דבזה מסייע ומקרר להבישול וחשיב כמבשל".

13. ביצה לד א, ורש"י שם ד"ה מגיס.

14. שו"ע שיח יח.

15. שו"ע שיח יח, ושער הציון שיח קלז. ועיין משנ"ב שיח קיז, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לז, שאדם הרוצה להוציא תבשיל מכלי שיש בו תבשיל חם שאינו מבושל כל צרכו, ישפוך את תכולת הכלי לכלי אחר לאט ובנחת, או שיחכה שהאוכל יתקרר לחום שהיד אינה סולדת בו, ויוציא את האוכל בעזרת כף.

16. עיין תפארת שמואל על הרא"ש שבת פרק ג סימן יא אות טז. ועיין שער הציון שיח קלז.

ערבוב תבשיל מבושל כל צרכו

מן התורה מותר לערבב תבשיל חם מבושל כל צרכו הנמצא על האש, כיוון שאין בישול אחר בישול¹⁷, אך חכמים אסרו לעשות זאת¹⁸, כיוון שאדם הרואה את חברו מערבב תבשיל המונח על האש עלול לחשוב שמותר לבשל בשבת, כיוון שערבוב תבשיל הוא פעולה שרגילים לעשותה בתהליך הבישול¹⁹. כאשר התבשיל אינו מונח על האש והוא מבושל כל צרכו מותר לערבב אותו²⁰, כיוון שערבובו במקום שאין רגילים לבשל בו אינו נראה פעולת בישול²¹.

- ואנציקלופדיה תלמודית ערך מבשל הערות 455-456.
17. שו"ת מנחת שלמה (מכון אוצרות שלמה מהדורת תשנ"ט) חלק ב סימן יב אות ב, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לח, הלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק יב סעיף קעט. ביתר באור: עיין כלבו סימן לא ד"ה כל מה: "צריכות להזהר שלא לתת אותן המים בעוד הקדירה על האש לפי שהן מערבות ומגיסות בקדירה כדי לערב יפה וקיימא לן דמגיס חייב משום מבשל אפילו בקדירה מבושלת כל זמן שהיא על האש", ועיין שער הציון שיח קמח, שתמה על דבריו, שהרי אין בישול אחר בישול, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ט, שיישב שלפעמים ישנן בתבשיל חתיכות קטנות שאינן מתבשלות וההגסה גורמת לבישול, ועיין מנחת שלמה (מכון אוצרות שלמה מהדורת תשנ"ט) חלק ב סימן יב אות ב, שוודאי נפלה טעות סופר בדברי הכלבו, ואין כוונתו שהדבר אסור מהתורה אלא מדרבנן, ועיין הלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק יב בירור הלכה ס"ק רכב, שבכמה ראשונים מבואר שאין איסור תורה בהגסת תבשיל המבושל כל צרכו, ועיין שם ס"ק רכא, שהאריך בביאור דברי הכלבו.
 18. עיין משנ"ב שיח קיח (ועיין הערה קודמת), שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לח, מאמר מרדכי פרק ג סעיף לג, מנחת אהבה חלק ב פרק י סעיף כט, ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' קפז, הלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק יב סעיף קעט עמ' תקא. ועיין שמש ומגן חלק א או"ח סימן יט ד"ה ומעתה, וחזון עובדיה חלק ד עמ' שנד.
 19. ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' קפז, הלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק יב סעיף קעט עמ' תקא, מנחת אהבה חלק ב פרק י הערה 106. ועיין שו"ת מנחת שלמה (מכון אוצרות שלמה מהדורת תשנ"ט) חלק ב סימן יב אות ב, שטעם האיסור הוא משום שאנשים עלולים לטעות ולסבור שמותר לערבב תבשיל גם כאשר התבשיל אינו מבושל כל צרכו, ועיין משנה ברורה המבואר סימן שיח סעיף יח ציונים והערות הערה מה.
 20. משנ"ב שיח קיז. ועיין רמ"א שיח יח, שיש להימנע מערבוב תבשיל חם ומבושל כל צרכו גם כאשר הוא אינו מונח על האש, ועיין ומשנ"ב שיח קיז, בשם האחרונים, שאין נוהגים להחמיר בזה "הורוצה להחמיר יחמיר". ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' שנו, והלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק יב סעיף קפא, ושו"ת תפלה למשה (לוי) חלק א סוף סימן לז, שמותר לערבב תבשיל מבושל כל צרכו המונח על גבי פלטה של שבת, כיוון שאין דרך לבשל על פלטה של שבת והמערבב תבשיל על גביה אינו נראה כמבשל, ועיין אור לציון חלק ב פרק ל סעיף טו, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לח, וארחות שבת פרק א סעיף צה, ושבות יצחק (בישול) עמ' תלא, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א.

הוצאת אוכל מתבשיל מבושל כל צרכו המונח על האש

יש סוברים שכשם שאסור לערבב תבשיל מבושל כל צרכו המונח על גבי האש, כך גם אסור להוציא אוכל מתבשיל המבושל כל צרכו המונח על גבי האש²², כיוון שהוצאת אוכל מתבשיל מערבת מעט את התבשיל²³; וכן נוהגים יוצאי אשכנז²⁴ וחלק מיוצאי ספרד²⁵. ויש חולקים וסוברים שמותר להוציא אוכל מתבשיל מבושל כל צרכו המונח על גבי האש²⁶; וכן נוהגים חלק מיוצאי ספרד²⁷. למנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד המחמירים שלא להוציא אוכל מתבשיל מבושל כל צרכו המונח על האש, אדם הרוצה

21. מנחת אהבה חלק ב פרק י הערה 107, עיין הלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק יב בירור הלכה אות רכג.

22. רמ"א שיח יח.

23. חוט שני חלק ב עמ' קצה. ועיין קצות השלחן סימן קכד בדי השלחן ס"ק י, שטעם האיסור הוא מחשש שתוך כדי הוצאת האוכל האדם יערבב את האוכל.

24. משנ"ב שיח קיז, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ט, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לח. ועיין חוט שני חלק ב עמ' קצו, שהאיסור להוציא אוכל מתבשיל המונח על גבי האש הוא על ידי כף, כיוון שרגילים להגיס בה, אך מותר להוציא אוכל מתבשיל על ידי מזלג, כיוון שאין רגילים להגיס בו, אך יש להיזהר שלא לערבב את התבשיל, ועיין שבת כהלכה פרק ה סעיף ז, שמתיר זאת רק אם חתיכת האוכל מונחת מעל התבשיל וניתן להוציאה מבלי לגעת בתבשיל שתחתיה, ועיין קצות השלחן סימן קכד בדי השלחן ס"ק י, שחולק ואוסר בכל מצב. ועיין שבות יצחק (בישול) עמ' תכו, בשם הגר"ש אלישיב, שמותר להוציא בעזרת כף חתיכת אוכל המונחת מעל התבשיל, אם הוצאתה לא תגרום לערבוב התבשיל. ועיין ציץ אליעזר חלק ז סימן טו, ושבת הלוי חלק י סימן יא אות ב, ואז נדברו חלק ה סימן יג, שכאשר הסיר כבד ולא ניתן להורידו מהאש, ניתן לסמוך על דעת המקילים ולהוציא אוכל מהסיר בעודו על האש. ועיין שבות יצחק (בישול) עמ' תכט, בשם הגר"ם פיינשטיין והגר"ש אלישיב, שהוצאת אוכל מתחתית הסיר נחשבת הגסה מבחינה הלכתית, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות ח.

25. רב פעלים חלק ג אורח חיים סימן מד (בחלק מהדפוסים: סימן מה), מאמר מרדכי פרק נג סעיף לד, אור לציון חלק ב פרק ל שאלה טו. ועיין רב פעלים שם, ומאמר מרדכי שם, ואור לציון שם, שלצורך מצווה יש להקל, ועיין אור לציון שם, שהוצאת אוכל לצורך ילדים קטנים שלא אכלו נחשבת צורך מצווה.

26. משנ"ב שיח קיג, בשם הבית יוסף.

27. עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' שסב: כשיש צורך להשאיר קדירת התבשיל על האש, ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' קפז, הלכה ברורה (בישול ואפיה) פרק יב סעיף קטע עמ' תקא, מנחת אהבה חלק ב פרק י סעיף כט.

להוציא אוכל מסיר שמונח על גבי האש יוריד את הסיר מהאש, יוציא את האוכל ממנו, ולאחר מכן יחזיר את הסיר לאש, וזאת בתנאי שהאש מכוסה. ויש לעשות זאת בדרך המבוארת בפרק ח'²⁸.

מנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד שלא להוציא אוכל מתבשיל מבושל כל צרכו המונח על גבי האש הוא רק כאשר הוצאת האוכל גורמת לערבוב התבשיל, כגון בתבשיל שיש בו רוטב והוצאת חלק מהתבשיל גורמת לתנועת הרוטב ולערבובו. אך כאשר הוצאת האוכל אינה גורמת לערבוב התבשיל, מותר להוציא אוכל מהתבשיל. לכן סיר המונח על גבי האש ובו חתיכות עוף ללא רוטב, מותר להוציא ממנו חתיכת עוף, כיוון שהוצאתה אינה גורמת לערבוב התבשיל²⁹.

הוצאת אוכל מתבשיל מבושל כל צרכו המונח על פלטה

הפוסקים נחלקו אם מנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד להימנע מהוצאת אוכל מתבשיל המונח על גבי אש, כולל גם הוצאת אוכל מתבשיל המונח על גבי פלטה של שבת. יש סוברים שאין הבדל בין תבשיל המונח על גבי אש לתבשיל המונח על גבי פלטה, וכשם שאסור להוציא אוכל מתבשיל המונח על גבי אש, כך גם אסור להוציא אוכל מתבשיל המונח על גבי פלטה³⁰. ויש חולקים וסוברים שמותר להוציא אוכל מתבשיל המונח על גבי פלטה, כיוון שאין חשש שהוצאת אוכל מכלי המונח על גבי פלטה תיראה כבישול, שכן אין רגילים לבשל על פלטה³¹. להלכה, מותר להוציא

28. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לח.

29. שבות יצחק (בישול) עמ' תל, בשם הגר"ש אלישיב, עיין חוט שני חלק ב עמ' קצה, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א. ועיין קצות השלחן סימן קכד בדי השלחן ס"ק י' שחולק.

30. אור לציון חלק ב פרק ל שאלה טו, מאמר מרדכי שיעורי י"ג אלול עמ' לד, ארחות שבת פרק א סעיף צה.

31. עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' שנו, עיין שו"ת תפלה למשה (לוי) חלק א סוף סימן לז, הלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק יב סעיף קפא עמ' תקיא.

פרק ה - עשיית פעולה המסייעת לבישול

אוכל מתבשיל המונח על גבי פלטה, אך יש לעשות זאת בנחת, כך שהוצאת האוכל לא תגרום לערבוב התבשיל שבכלי³².

הוצאת מים חמים ממֶחם

מותר להוציא מים חמים ממֶחם או מסיר הנמצא על גבי האש³³, כיוון שגם ללא הוצאתם המים במֶחם מתערבבים מעצמם, מחמת חום האש³⁴.

32. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, וז"ל: "להוציא במצקת בנחת מתחתית הסיר כשאינו מתכוון להגיש יש לסמוך על החזון איש [אורח חיים סימן לז ס"ק טו] שמיקל".

33. אבני נזר אורח חיים סוף סימן נט, בשם הגר"י מקוטנא, חוט שני חלק ב עמ' קצו, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לו. ועיין קצות השלחן סימן קכד בדי השלחן ס"ק י ד"ה ויש להסתפק, שחולק. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות יד. ועיין חוט שני חלק ב עמ' קצו, שהוא הדין לכל תבשיל לח, ולכן סיר המונח על הפלטה ובו מרק צלול מותר להוציא ממנו מרק, ועיין מאור השבת חלק ב עמ' תרטו, בשם הגרש"ז אוירבך, שחולק, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' שנו: "וגם בתבשיל לח כגון מרק לא שייך הגסה כל כך".

34. חוט שני חלק ב עמ' קצו.

פרק ו

בישול במקור חום שאינו אש ושימוש בדוד שמש

בישול ב'תולדות האש'

איסור מבשל הוא בין שהבישול נעשה באש ובין שהוא נעשה ב'תולדות האש'. תולדות האש הן דברים שהתחממו על ידי אש, והם נקראים כן כיוון שחומם נולד מהאש. לדוגמה: מחבת שחוממה באש והוסרה ממנה, סיר מרק שעמד על האש והוסר ממנה ומגבת שהונחה על פלטה של שבת והוסרה ממנה – הם תולדות האש. לכן הנותן אטריות שאינן מבושלות לסיר מרק חם שהוסר מהאש, עובר על איסור מבשל. וכן העוטף ביצה חיה במגבת שהתחממה על פלטה של שבת, עובר על איסור מבשל¹.

בישול בחמה (בשמש)

מוותר לבשל בחום השמש², כיוון שאין רגילים לבשל בו³. ואף שבדרך כלל, חכמים אסרו לעשות מלאכה שלא כדרכה, הם לא אסרו לבשל בחום השמש. הסיבה לכך היא שבישול בחמה שונה מאוד מבישול באש, ואין חשש שאנשים יטעו וילמדו שמותר לבשל באש מכך שמותר לבשל בחמה⁴.

1. שו"ע שיח ג, ומשנ"ב שם.

2. שו"ע שיח ג.

3. רש"י שבת לט א ד"ה דשרי, שו"ע הרב שיח ז.

4. עיין רמב"ם שבת כב ט, שבות יצחק (בדיני מיקרוגל) עמ' כז ואילך. ועיין שבות יצחק שם.

לכן מותר להניח מים או מאכל בשמש כדי שיתחממו, אף אם הם יתחממו מאוד⁵.

הבן איש חי כותב שההיתר לבשל בחמה בשבת רומז לשלמות שאלה יגיע העולם בעתיד. לעתיד לבוא, האדם לא יתרפא על ידי מעשיו אלא על ידי הסתכלות בשמש, כמו שאמרו חכמים: "לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא מוציא חמה מנרתיקה וכו' וצדיקים מתרפאים בה שנאמר: וְזָרְחָה לָכֶם יְרֵאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צִדְקָה וּמִרְפָּא בְּכַנְפֶיהָ"⁶. השבת היא 'מעין עולם הבא', ועל כן נאסר בה הבישול באש, המסמל את מעשה האדם, אך הותר בה הבישול בחמה, המסמלת את הרפואה המוכנת לאדם בטבע הבריאה. היתר הבישול בחמה בשבת מרמז אפוא על הטובה הגדולה והמעולה שתהיה לאדם לעתיד לבוא, שבו תהיה רפואתו מזומנת לו, ולא יצטרך לשינוי ותיקון סדרי הטבע עבורה⁷.

בישול ב'תולדות חמה'

אף שמותר לבשל בחמה, חכמים אסרו לבשל ב'תולדות חמה'. תולדות חמה הן דברים שהתחממו בשמש, והם נקראים כך כיוון שחומם נולד מהחמה. הטעם לכך שחכמים אסרו לבשל בתולדות חמה הוא שדבר שהתחמם בשמש, לא ניכר שהחום הצבור בו הוא מהשמש ולא מאש, ומתוך כך עלולים לטעות ולחשוב שמותר לבשל בתולדות אש. לדוגמה: הרואה את חברו צולה ביצה על מחבת שהתחממה בשמש, אינו יודע שהמחבת התחממה בשמש ולא באש, והוא עלול לטעות ולחשוב שהמחבת התחממה באש, ולהסיק מכך שבישול בתולדות אש מותר⁸. לכן אסור לצלות ביצה על מחבת שהתחממה בשמש, או להטמין ביצה בתוך חול שהתחמם בשמש, כיוון שהמחבת והחול הם תולדות חמה⁹.

שהאריך בזה. ועיין אגלי טל מלאכת האופה סעיף יט ס"ק מד אות ד, ואבני נזר סימן קנט ס"ק כב, ונעם שבת (אפלבויס) סימן יז, שביארו זאת בדרכים אחרות.

5. שו"ע שיח ג, ומאמר מרדכי פרק נב סעיף יא.

6. מלאכי ג כ. עבודה זרה ג ב.

7. עיין בן איש חי שנה שניה פרשת בא הקדמה.

8. שו"ע שיח ג.

9. ועיין מעשה השבת פרק א סעיף ד, שנתנית ביצה למחבת והנחתה בשמש נחשבת בישול

שימוש במים שהתחממו על ידי דוד חשמל ('בזילר')

ברז מים חמים שמגיעים אליו מים חמים שהתחממו על ידי דוד חשמל ('בזילר' – מתקן לחימום מים על ידי גוף חימום חשמלי), אין לפותחו בשבת, גם כאשר גוף החימום בדוד כבוי. זאת כיוון שהוצאת מים חמים מהדוד גורמת לכניסת מים קרים לתוכו, והם מתערבים במים שהתחממו על ידי החשמל ומתבשלים על ידיהם; ומים שהתחממו על ידי גוף חימום חשמלי נחשבים לתולדות האש, והבישול על ידם אסור מן התורה¹⁰.

כאשר גוף החימום כבוי וחום המים שבדוד הוא פחות מחום שהיד סולדת בו (כארבעים וחמש מעלות), מותר לפתוח את ברז המים החמים, כיוון שהמים הקרים שייכנסו לדוד אינם עתידים להתבשל מן המים שבתוכו¹¹.

בחסה, אף שהמחבת מתחממת בשמש ומסייעת לבישול הביצה, כיוון שעיקר הבישול נעשה על ידי השמש.

10. מנחת יצחק חלק ה סימן כד, מאמר מרדכי פרק נב סעיף יט, אור לציון חלק ב פרק ל הערה ב, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מה. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' תה: טוב להחמיר (ועיין הליכות עולם חלק ד עמ' לז: אסור, ועיין הלכה ברורה לגר"ד יוסף שליט"א אפיה ובישול פרק שלישי שער הציון צב, שכן עיקר), וטעמו משום שהאדם אינו מכניס את המים הקרים לדוד ישירות, אלא כניסתם לדוד נגרמת בעקיפין על ידי הוצאת המים החמים, ולדעת פוסקים רבים פעולה הנעשית בדרך גרמא מותרת בשבת, ועיין רמ"א שלד כב, שפעולה הנעשית בדרך גרמא אסורה בשבת שלא במקום הפסד, ועיין אור לציון שם ד"ה ולענין מה, ושו"ת תפלה למשה (לז) חלק ב סימן כג אות ו, שדין זה נכון גם ליוצאי ספרד, ועיין שבות יצחק (בדיני מיקרוגל) עמ' צא, בשם הגרש"ז אוירבך והגר"ש אלישיב, שכניסת המים הקרים לדוד אינה נחשבת גרמא משום שכך דרך הבישול בדוד. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מה, והלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק שלישי סעיף עד, שאדם שטעה ופתח בשבת את ברז המים החמים כאשר גוף החימום דולק, לא יסגור את הברז כיוון שסגירת הברז תגרום לבישול המים הקרים שנכנסו לדוד. ועיין שו"ת הראשון לציון חלק א אורח חיים סימן סג, שמותר לכוון בערב שבת את שעון השבת שיידלק לקראת צאת השבת, כדי שבמוצאי שבת ניתן יהיה להתקלח במים חמים, וכן משמע משמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מט וממעין אומר חלק ב פרק ג סימן צו, ועיין שלחן שלמה סימן שכו הערה יט, שחולק, ועיין שם הערה ב.

11. מאמר מרדכי פרק נב סעיף כב, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מה, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן שנו. ועיין מאמר מרדכי שם סעיף כג, שראוי להימנע מפתיחת ברז המים החמים, גם כאשר חום המים בדוד פחות מחום שהיד סולדת בו, כיוון שקשה לאמוד את חום המים ועלולים לטעות. ועיין שו"ת שאילת שלמה (תשס"ו) חלק א סימן קסא, שחולק וסובר שכאשר גוף החימום כבוי, מותר לפתוח את ברז המים החמים גם אם חום המים בדוד הוא יותר מחום שהיד סולדת בו, וזאת בתנאי שהשתמשו ביום שיש לפחות בשליש מכמות המים

שימוש במים שהתחממו על ידי דוד שמש

מותר לפתוח ברז מים חמים שמגיעים אליו מים חמים מדוד שמש. ואף שהוצאת מים חמים מהדוד גורמת לכניסת מים קרים לתוכו, והם מתערבים במים שהתחממו על ידי השמש ומתבשלים על ידיהם, הדבר מותר משום שבפתיחת הברז אין בכוונת האדם להכניס מים קרים לדוד ולבשלם ('אינו מתכוון'). ואף שבוודאי ייכנסו מים לדוד ויתבשלו ('פסיק רישיה'), הדבר מותר, כיוון שהאיסור לבשל בתולדות חמה הוא איסור דרבנן, וישנם פוסקים המתירים לעשות איסור דרבנן כאשר האדם אינו מכוון למלאכה האסורה. לכך יש לצרף את העובדה שבפתיחת ברז המים החמים, האדם אינו מכניס את המים הקרים ישירות לדוד אלא הוא עושה פעולה שגורמת בעקיפין להכנסת המים הקרים לדוד, שכן בעקבות הוצאת המים החמים מתפנה מקום בדוד, ואז נכנסים אליו המים הקרים; ולדעת חלק מהפוסקים דבר זה נחשב ל'גרמא', ואיסור דרבנן הנעשה בדרך 'גרמא' מותר כאשר האדם אינו מכוון למלאכה האסורה¹². ויש סוברים שאסור לפתוח ברז מים חמים

הנמצאים בדוד. הטעם לכך הוא שהשימוש בשליש מכמות המים הנמצאת בדוד גורם להכנסת מים קרים רבים לתוך הדוד, וכיוון שמשקל המים החמים קל יותר ממשקל המים הקרים, המים החמים צפים למעלה וממלאים את החלק העליון של הדוד, והמים הקרים שוקעים מטה וממלאים את החלק התחתון של הדוד. מחמת זאת נוצרת שכבה של מים קרים המפרידה בין המים החמים למים הקרים הנכנסים לדוד בעקבות פתיחת הברז, והיא מונעת את חימום המים הקרים הנכנסים לדוד בשבת, ועיין שם שהגר"י נויבירט הסכים עמו, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מה, שלא כתב כן, ועיין ארחות שבת פרק א הערה קצח, שחולק ואוסר, כיוון שקשה לתת קצבה בדבר ואי אפשר להתיר את השימוש במכשיר שהשימוש בו כרוך לפעמים באיסור, ועיין שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק ב סימן קצב, שכתב כעין זה. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם גוף החימום כבוי, מותר לפתוח את ברז המים החמים רק אם הוציאו ביום שישו אחר הצהריים כמויות גדולה מאוד של מים חמים, עד שניתן לדעת בבטחה שהמים שייכנסו לדוד לא יתחממו. ועיין שאילת שלמה שם, שאין לאסור את פתיחת ברז המים החמים מן הסיבה שהמים החמים מחממים את המים הקרים כאשר הם מתערבים בברז, כיוון שיש סוברים שהברז הוא כלי שני, ומים אינם מתבשלים בכלי שני, ועיין שם סברות נוספות להקל בזה, ועיין אור לציון חלק ב פרק ל הערה ב, שציעורות המים שתחת הדוד נחשבים כלי שני, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מה, שחולק וחושש לבישול המים הקרים בצינור שמוביל את המים לברז.

12. שו"ת הר צבי אורח חיים חלק א סימן קפח, ציץ אליעזר חלק ז סימן יט וחלק כ סימן טז, חזון עובדיה חלק ד עמ' תה, אור לציון חלק ב פרק ל תשובה ב, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן שנו. ביתר ביאור: בהכנסת מים קרים לדוד גורמים לבישולם בשתי דרכים: דרך אחת היא על

שמגיעים אליו מים חמים מדוד שמש¹³, כיוון שהוצאת מים חמים מהדוד

ידי עירובם במים החמים הנמצאים בדוד, ודרך שנייה היא על ידי הכנסתם לקולטים. ההיתר לגרום לבישול המים על ידי עירובם במים החמים הנמצאים בדוד מבוסס על כך שפסיק רישיה דלא ניחא ליה באיסור דרבנן הנעשה בגרמא - מותר (חימום המים הקרים על ידי המים החמים אינו נח לאדם, כיוון שעירובם גורם לקירור המים החמים). אך כדי להיתר את הכנסת המים לקולטים לא די בכך, כיוון שנוח לאדם בחימום המים בקולטים, וצריך לומר שגם פסיק רישיה דניחא ליה באיסור דרבנן הנעשה בגרמא - מותר. עיין שו"ת הר צבי שם וחזון עובדיה שם, שביססו את היתר השימוש בדוד שמש על דין אינו מתכוון, ומשמע שפסיק רישיה דניחא ליה באיסור דרבנן הנעשה בגרמא - מותר, ועיין ציץ אליעזר חלק כ סימן טז, שחולק וסובר שפסיק רישיה דניחא ליה באיסור דרבנן הנעשה בגרמא - אסור, וההיתר לגרום לבישול המים על ידי הקולטים הוא משום שבישול המים על ידי קולטים הוא בישול בחמה (וכן דעת האור לציון שם, והגר"י קאפח בציץ אליעזר חלק ז סימן יט, שבישול מים על ידי קולטים הוא בישול בחמה), ועיין חוט שני חלק ב עמ' קסב, ושבות יצחק (בדיני מיקרוגל) פרק י, בשם הגר"ש אלישיב, ומאורי אש השלם חלק ב עמ' תצז, שחולקים וסוברים שבישול מים על ידי קולטים הוא בישול בתולדות חמה. ועיין שו"ת יביע אומר חלק ד אורח חיים סימן לד אות לד, שכאשר יש אפשרות שישנם מים קרים בתחתית הדוד, והם יפרידו בין המים הקרים הנכנסים לדוד לבין המים החמים הנמצאים בחלק העליון של הדוד, הכנסת מים קרים לתוך הדוד מותרת גם משום שאין זה פסיק רישיה שהם יתבשלו על ידי המים החמים שבחלק העליון של הדוד, ועיין שם, שהאר"י מאוד וצריך סברות נוספות להיתר את השימוש בדוד שמש בשבת (ועיין שו"ת אוצרות יוסף בתוך הלכה ברורה אפיה ובישול סימן ה, שסיים את דבריו בצורה בהירה). בעיה נוספת שעלולה להיות בשימוש בדוד שמש היא בישול מים קרים בברז המים. פעמים רבות המים בדוד חמים מאוד, וכדי להשתמש בהם, פותחים יחד עם ברז המים החמים את ברז המים הקרים, כדי שהמים הקרים יקררו מעט את המים החמים. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נא, וחוט שני חלק ב עמ' קסב, שאין לעשות כן כיוון שעירוב מים קרים במים החמים גורם לבישולם, ועיין ציץ אליעזר חלק כ סימן טז, ושו"ת יביע אומר חלק ד אורח חיים סימן לד אות מב, ואור לציון חלק ב פרק ל תשובה ב, שחולקים ומתירים, ועיין אור לציון שם, שטעם ההיתר לכך הוא שהברז הוא כלי שני, ומים אינם מתבשלים בכלי שני, ועיין ציץ אליעזר חלק כ סימן טז, שטעם ההיתר לכך הוא שהאדם אינו מתכוון לבשל את המים הקרים בשיעור שהיד סולדת בו ולא נוח לו בכך ('פסיק רישיה דלא ניחא ליה'). ועיין שלחן שלמה סימן שיח אות מד, ושבות יצחק (בדיני מיקרוגל) פרק י עמ' צא, בשם הגר"ש אלישיב, שכניסת המים הקרים לדוד אינה נחשבת גרמא, ועיין שו"ת יביע אומר חלק ד סימן לה, שדן באריכות אם הכנסת המים לדוד נחשבת גרמא. יש לציין שבזמננו ישנו סוג של דודי שמש שהמים המתחממים בקולטים אינם מתערבים במי הדוד, אלא נמצאים בצניעות סגורים בתוך הדוד, והם אלו שמחממים את המים הקרים שבדוד, ולפי הציץ אליעזר השימוש בדודים אלו אסור בדרך כלל, כיוון שהמים החמים שבצניעות הם תולדות חמה, ובדרך כלל נוח לאדם שהמים הקרים שנכנסים לדוד יתבשלו על ידם.

13. שבת הלוי חלק א סימן צד, שבות יצחק (דוד שמש) עמ' פט, בשם הגר"ש אלישיב, מנחת יצחק חלק ד סימן מד אות ג, חוט שני חלק ב עמ' קסב. ועיין חוט שני שם, ושבות יצחק שם, שאוסרים את פתיחת ברז המים החמים, גם משום שהפתיחה גורמת להכנסת מים לקולטי השמש, ובישול המים על ידי הקולטים הוא בישול בתולדות חמה, כיוון שהחמה מחממת את

גורמת לכניסת מים קרים לתוכו, והם מתערבים במים שהתחממו על ידי השמש ומתבשלים על ידיהם, ואין זה נחשב 'גרמא', כיוון שזו הדרך הרגילה שמכניסים בה מים לדוד¹⁴.

ברוב דודי השמש מותקן גוף חימום חשמלי המאפשר שימוש משולב בחום השמש ובחשמל, ובימות החורף המעוננים או כאשר כמות המים החמים שהתחממו מהשמש אינה מספקת, מדליקים את החימום החשמלי. לכן הנוהגים להקל ולפתוח ברז שמגיעים אליו מים חמים מדוד שמש, צריכים לוודא שגוף החימום החשמלי לא הודלק בערב שבת, כיוון שאם גוף החימום הודלק, הרי שהמים החמים הנמצאים בדוד בשבת הם תולדות האור, והבישול בהם אסור מהתורה, ופתיחת הברז אסורה¹⁵.

מערכת חימום מים על ידי גז ('יונקרס')

אסור לפתוח ברז מים חמים שמגיעים אליו מים ממערכת חימום על ידי גז ('יונקרס'). במערכת זו, פתיחת ברז המים החמים גורמת להבערת אש ולחימום המים. בבתים שמותקנת בהם מערכת זו, יש לכבות את המערכת לפני שבת, כדי שלא יפתחו בטעות את ברז המים החמים ויעברו על איסור מבעיר ועל איסור מבשל¹⁶.

הצינורות שבקולטים והצינורות מחממים את המים, ועיין הערה קודמת. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נא והערה קמה, שטוב להימנע מהוצאת מים מדוד שמש, שמא יטעו ויוציאו מים מדוד גם כאשר המים חוממו על ידי גוף חימום.

14. שבות יצחק (דוד שמש) עמ' צא, בשם הגרש"ז אורבך והגר"ש אלישיב.

15. שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן שנו. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נא והערה קמה, בשם הגרש"ז אורבך, שטוב להימנע משימוש במים שהתחממו בדוד השמש אף אם החימום החשמלי לא הופעל, כדי שלא יבואו להשתמש בהם כאשר הוא הופעל. ועיין שם, שבימות החורף, שרגילים להפעיל את גוף החימום החשמלי, אסור להשתמש במים שהתחממו בדוד השמש, אף אם לא הפעילו את גוף החימום החשמלי, כי בימים אלו ישנו חשש גדול שיטעו וישתמשו במים החמים גם כאשר גוף החימום החשמלי הופעל, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' תיג, ושו"ת דבר חברון אורח חיים סימן שנו, שחולקים.

16. פסקי תשובות שיח הערה 203. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק יג סעיף טו, והלכה ברורה (אפיה ובישול) פרק שלישי סעיף עד, שאדם שטעה ופתח בשבת את ברז המים החמים כאשר מערכת היונקרס פועלת, לא יסגור את הברז כיוון שסגירת הברז תגרום לכיבוי הלהבה, ועיין תורת חיים (טרביס) עמ' שפז, בשם הגר"ע אורבך שליט"א, שחולק וסובר שמותר לסגור את הברז בשינוי, כיוון שהשארית הברז פתוח כל השבת כרוכה בהפסד, וכיבוי האש נעשה בגרמא,

פרק ז

הנחת מאכלים על אש בערב שבת והשאתם שם בשבת (איסור שהייה)

המנהג לאכול מאכלים חמים בשבת והאיסורים המתלווים לו

מנהג ישראל לאכול בשבת מאכלים חמים. הטעם העיקרי לכך הוא שמאכלים חמים הם טעימים וערבים, ויש בכך קיום של מצוות עונג שבת¹. אך יש לכך טעם נוסף, הקשור למנהג הקראים. לפי אמונתם המוטעית, אסור לעשות בשבת שום פעולה שתגרום לחימום אוכל או לשמירת חומו, ולכן הם אוכלים בשבת אוכל קר. כדי להוציא זאת מליבם ולהדגיש שמותר לעשות בשבת פעולות שתגרום לחימום אוכל מבושל ולשמירת חומו, נהגו ישראל להקפיד לאכול תבשילים חמים בשבת². וכך כתב על כך רבינו זרחיה הלוי (אחד מגדולי הראשונים): "תקנת רבותינו היא לענג את השבת בחמין. וכל מי שאינו אוכל חמין צריך בדיקה אחריו אם הוא מין (-קראי), ומצווה לבשל ולהטמין, ולענג את השבת ולהשמין, והעושה כן הוא המאמין וזוכה לקץ הימין"³.

1. רמ"א רנז ח, ומשנ"ב שם.

2. שו"ת באר משה חלק א סימן א אות ב, ופסקי תשובות רנז יד.

3. בעל המאור שבת טז ב (בדפי הרי"ף), משנ"ב רנז מט.

חימום מאכלים לשבת עלול לגרום לתקלות שונות בשמירת ההלכה, כגון ליבוי האש וזירוז הבישול של תבשילים שאינם מבושלים כל צרכם, לכן אסרו חכמים שלושה איסורים שמטרתם למנוע תקלות אלו: איסור שהייה, איסור החזרה ואיסור הטמנה. בפרק זה יבוארו דיני איסור שהייה, ובפרקים הבאים יבוארו דיני איסורי חזרה והטמנה.

איסור שהייה

בדרך כלל מותר לעשות בערב שבת מלאכה האסורה בשבת, אף שהמלאכה תימשך ותיעשה מאליה בשבת⁴. לדוגמה: מותר להדליק נר בערב שבת, אף שהנר ימשיך לדלוך בשבת. וכן מותר להניח בגד מלוכלך בתוך גיגית עם חומר ניקוי בערב שבת, כדי שהוא יתכבס מאליה במשך השבת. וכן מותר מן התורה להניח אוכל שאינו מבושל על גבי אש בערב שבת, כדי שהאוכל יתבשל בשבת. אמנם אף שדבר זה מותר מן התורה, חכמים אסרו לעשות זאת מחשש שמא אדם ייווכח שהתבשיל לא יספיק להתבשל עד סעודת שבת, ויגביר את עוצמת האש בשבת כדי לזרז את הבישול⁵. איסור זה נקרא איסור שהייה, כיוון שהגדרת האיסור היא השהיית (-השארות) תבשיל שאינו מבושל על גבי האש בשבת. לכן אין להניח בערב שבת אוכל שאינו מבושל על גבי גחלים, כיריים של גז או כיריים חשמליות, על דעת שהוא

4. שו"ע רנב א.

5. שו"ע רנג א, ומשנ"ב רנג יב. ועיין שו"ע שם, ומשנ"ב שם, שאף שחכמים אסרו להשהות מאכל שאינו מבושל על גבי כירה, הם התירו לעשות זאת אם הכירה מוסקת בקש, כיוון שבערת קש אינה יוצרת גחלים, ואין חשש שאדם יחתה בהם כדי להגביר את עוצמת האש. כמו כן חכמים התירו להשהות תבשיל על גבי כירה גרופה או קטומה. כירה גרופה היא כירה שגרפו (הוציאו) ממנה את הגחלים, וגם בה אין חשש שאדם יחתה בגחלים. כירה קטומה היא כירה שפיזרו על הגחלים שבה אפר הממעט את חומם, וגם בה אין חשש שאדם יחתה בגחלים, כיוון שאין חוששים שאדם יחזור ויגביה את חום הכירה לאחר שמיעט את חומה. ועיין שו"ע רנג א, ומשנ"ב שם ט, שמותר להשהות תבשיל חי שדורש זמן בישול רב ואין אפשרות שיספיק להתבשל עד סעודת ליל שבת, כיוון שאין חשש שהאדם ינסה לזרז את בישולו, ועיין חוט שני חלק ב עמ' קט, וארחות שבת פרק ב סעיף כג, ופסקי תשובות רנג ד, שבזמננו, שמשתמשים בכירי גז ובכיריים חשמליות, היתר זה אינו מצוי, כיוון שרוב ככול התבשילים יכולים להיות מוכנים עד זמן סעודת ליל שבת.

יתבשל בשבת. וכן אין לתת בתנור אפייה אוכל שאינו אפוי, על דעת שהוא ייאפה בשבת.⁶

השהיית מאכלים על פלטה של שבת

אף שאסור להניח בערב שבת מאכלים שאינם מבושלים על כיריים של גז וכיוצא בהם כדי שהמאכלים יתבשלו בשבת, מותר להניח בערב שבת מאכלים שאינם מבושלים על פלטה של שבת.⁷ זאת כיוון שגם אם האדם יגלה שהמאכלים לא יספיקו להתבשל עד הסעודה, אין חשש שהוא יגביר את עוצמת החום, כיוון שלא ניתן להגביר את עוצמת החום של הפלטה.⁸

מחם חשמלי ותנור אפייה

דוגמה מצויה לאיסור שהייה בימינו היא הפעלת מחם חשמלי שהמים בו לא הספיקו להתחמם לפני שבת. בשימוש רגיל במחם חשמלי, מרתיחים את

6. שו"ע רנ"א, ואגרות משה אורח חיים חלק א סימן צג, ומאמר מרדכי פרק מט סעיף יב, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף כט, ואור לציון חלק ב שאלות א-ב ושאלה ד. ועיין משנה תורה לרמב"ם מהדורת הגר"י קאפח שבת פרק ג הלכה ג עמ' עד הערה יב, שמותר להשהות תבשיל על כיריים של גז, כיוון שגזרת שהייה נגזרה באש שהולכת ודועכת ואין אדם יכול לעמוד מראש על מידת דעיכתה, אך בכיריים של גז האש יציבה ואינה דועכת, ועיין אגרות משה אורח חיים סימן צג ד"ה והנה יש, וחזון עובדיה חלק א עמ' נד, ואור לציון חלק ב פרק יז הערה א ד"ה וכן מוכח, שהזכירו סברה זו, אך לא סמכו עליה להתיר שהייה על כיריים של גז, וכן דעת רוב הפוסקים (עיין הלכה ברורה סימן רנ"ג סעיף ג), וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שאין לסמוך על סברה זו, ועיין חוט שני חלק ב עמ' קטו שער הציון ס"ק נא, שביאר מדוע גזרת שהייה שייכת בכיריים של גז.

7. שו"ת הר צבי אורח חיים סימן קלו על פי באור הלכה שיש ג ד"ה ואפילו, עיין ישכיל עבדי חלק ז אורח חיים סימן כח אות ה, עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות לה, ציץ אליעזר חלק ח סימן כו אות ה, שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה פג, בשם הגרש"ז אויברך, חזון עובדיה חלק ד עמ' שדמ, אור לציון חלק ב פרק יז שאלה א, תשובות והנהגות חלק א סימן רז אות ו. ועיין מאמר מרדכי פרק מט סעיף ח, ואשרי האיש חלק ב סעיף י, ושמח ומגן חלק ג סימן נד אות ג, וחוט שני חלק ב עמ' קיד, שחולקים וסוברים שדין פלטה של שבת כדין כיריים של גז.

8. שו"ת הר צבי אורח חיים סימן קלו, שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה פג, בשם הגרש"ז אויברך, אור לציון חלק ב פרק יז שאלה א, תשובות והנהגות חלק א סימן רז אות ו. ועיין ציץ אליעזר חלק ח סימן כו אות ה, וחזון עובדיה חלק ד עמ' שדמ, שכתבו טעמים נוספים להיתר.

המים על ידי כפתור ההרתחה, ולאחר מכן מעבירים את המים למצב שבת, כדי שהמים יישארו חמים במשך השבת. כאשר אין מספיק זמן להרתיח את המים בערב שבת, אין להשאיר את המים על מצב שבת על דעת שהמים יתחממו לאיטם במשך השבת, כיוון שיש לחשוש שהאדם ירצה למהר את חימום המים ויפעיל את כפתור ההרתחה בשבת⁹. כמו כן, אדם שלא הספיק להכין אוכל לשבת והוא מעוניין להפעיל את התנור באמצעות שעון עצר ('טיימר') ולאפות בו מאכלים לשבת, אינו רשאי לעשות כן, כיוון שיש לחשוש שבשבת הוא יווכח שהואוכל לא יספיק להיאפות כראוי עד סעודת שבת, ויגביר את עוצמת החום של התנור¹⁰.

9. פסקי תשובות רנד ו, ארחות שבת פרק ב סעיף כח, הלכה ברורה חלק יד סימן רנד עמ' רמט סעיף מא. ועיין ארחות שבת שם הערה לט, והלכה ברורה שם עמ' רנא, שיש להקפיד שהמים ירתחו לפני שבת, ולא די בכך שיגיעו לחום שהיד סולדת בו, כיוון שאם המים לא ירתחו, יהיה אסור להוציא בשבת מים מן המים, שכן הוצאתם תזרז את בישול המים שיישארו במים (ועיין הלכה ברורה בישול ואפיה פרק ד סעיף פ), ועיין פסקי תשובות שם, ועיין מאור השבת חלק ב עמ' תרכב, בשם הגרש"ז אוירבך, שמים שהגיעו למידת חום שרגילים לשתות בה תה נחשבים כמבושלים כל צרכם, ולפי דבריו די בכך שהמים יגיעו בערב שבת למידת חום זו, ואין צריך שירתחו לגמרי.

10. אור לציון חלק ב פרק יז שאלה ד, ארחות שבת פרק ב סעיף טו. ועיין שם ושם, שדבר זה אסור גם בתנור שיש בו אפשרות הפעלה בחום קבוע שאינו משתנה ('מצב שבת'). ועיין שבת הלוי חלק ט סימן נג סוף אות א, וחזון עובדיה חלק א עמ' סה סוף הערה ה (ועיין 'יחיה דעת חלק ז סימנים מג-מד), ושמש ומגן חלק ב סימן סב, ומנוחת אהבה חלק א פרק ג סעיף א, וילקוט יוסף (תשע"א) שבת חלק א עמ' תפט, וארחות שבת פרק ב סעיף טו, שמותר להפעיל את התנור באמצעות שעון עצר ('טיימר') ולהדביק את כפתור הגברת החום בסרט דביק ('סלוטייפ') באופן שמונע את השימוש בו, כיוון שבמצב זה אין חשש שאדם יגביר את עוצמת החום בשבת, ועיין אור לציון חלק ב פרק יז שאלה ב, ושובות יצחק (שהייה) עמ' קכב, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים. ועיין אור לציון חלק ב פרק יז שאלה ד, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף לה, שאין לפתוח את התנור כאשר פתיחתו עלולה לגרום להפעלת גוף החימום, ועיין אגרות משה חלק ד סימן עד מבשל אות כח, שחולק וסובר שמותר לפתוח את דלת התנור, כיוון שאין כוונת האדם להפעיל את גוף החימום ('אינו מתכוון'), ואפשר שפתיחת הדלת לא תגרום להדלקת גוף החימום ('אינו פסיק רישיה') והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו: מומלץ להימנע משימוש בתנור עם תרמוסטט (הפעלת תנור חמורה יותר מהפעלת מקרר כיוון שהפעלת גוף חימום נחשבת הבערה והיא אסורה מהתורה), ואם יש חשש שפתיחת התנור תפעיל מיד את גוף החימום, אסור לפתחו.

השהיית מאכל הראוי לאכילה 'על ידי הדחק'

מותר להשהות על כיריים של גז וכיוצא בהם תבשיל שהגיע לרמת בישול כזו שהוא ראוי לאכילה בשעת הדחק¹¹, כיוון שאין לחשוש שאדם יגביר את עוצמת האש כדי לזרז את בישולו¹². ויש סוברים שאין להשהות על כיריים של גז וכיוצא בהם תבשיל שראוי לאכילה רק בשעת הדחק, או תבשיל שמבושל כל צרכו אך תוספת הבישול משביחה אותו ('מצטמק ויפה לו')¹³, כיוון שיש לחשוש שהאדם יגביר את עוצמת האש כדי להשביח את התבשיל¹⁴; וטוב להחמיר כדעה זו¹⁵.

השהייה על אש מכוסה

מותר להשהות מאכל שאינו מבושל על אש, אם מכסים את האש¹⁶. היתר זה נלמד מדין 'כירה קטומה'. כירה קטומה היא כירה שמיעטו את חומה על

11. רמ"א רג א, וכף החיים רג כח. ביתר ביאור: עיין רמ"א שם, שפסק כתנא חנניה, שמותר להשהות תבשיל שהגיע לשיעור בישול הנקרא 'מאכל בן דרוסאי'. בן דרוסאי היה לסטים שנהג לאכול את התבשילים בעודם מבושלים רק קצת. ועיין משנ"ב רג לח, שיש סוברים ששיעור מאכל בן דרוסאי הוא שליש בישול, ויש סוברים שהוא חצי בישול, ועיין כף החיים רג כח, ומאמר מרדכי פרק מט הערה ד, וארחות שבת פרק א הערה ז, בשם הגר"ש וזנר, ופסקי תשובות רג א, והלכה ברורה סימן רג ברור הלכה ס"ק צד, שקשה לשער זאת, ולכן יש לשער אם התבשיל ראוי לאכילה על ידי הדחק. ועיין שו"ע רג א, שהלכה כדעת חכמים החולקים על חנניה, ואוסרים להשהות על כיריים של גז וכיוצא בהם מאכל שהתבשל בשיעור בן דרוסאי, או מאכל שהתבשל כל צרכו אך תוספת הבישול משביחה אותו, ועיין כף החיים רג כג, וחזון עובדיה חלק א עמ' נ, ואור לציון חלק ב פרק יז הערה ה, ושמש ומגן חלק ג סימן נ ד"ה שם בסימן לא, שיוצאי ספרד נוהגים בעניין זה כדעת הרמ"א, ועיין חזון עובדיה חלק א סוף עמ' מט, שראוי לחשוש לדעת השלחן ערוך. ועיין מאמר מרדכי פרק מט סעיף ד, שחולק וסובר שיוצאי ספרד אינם רשאים להקל בדין זה כדעת הרמ"א, ועליהם להחמיר ולנהוג כדעת השלחן ערוך. ועיין שו"ת מנחת שלמה תניא סימן יב אות ד ד"ה מצד הסברא, וארחות שבת פרק ב סעיף ה, שלפי שיטת הרמ"א הזמן שבו המאכל צריך להיות ראוי לאכילה על ידי הדחק הוא שקיעת החמה.

12. משנ"ב רג לז.

13. שו"ע רג א.

14. עיין משנ"ב רג ז.

15. באור הלכה רג א ד"ה ונהגו להקל, חזון עובדיה חלק א סוף עמ' מט: ראוי לחוש ולהחמיר כסברת מרן.

16. עיין שו"ע רג א, ומשנ"ב שם פא.

ידי פיזור אפר על הגחלים שבה, ומותר להשהות עליה מאכל שאינו מבושל כיוון שאין חוששים שאדם יחזור ויגביר את חום הכירה לאחר שהוא מיעט את חומה¹⁷. לכן אדם הרוצה להשהות מאכל שאינו מבושל על כירי גז, ישים לוח מתכת על הכיריים, ועליו יניח את הסיר¹⁸.

17. שו"ע רנ"ג א, ומשנ"ב שם יד.

18. ציץ אליעזר חלק כב סימן כב, אור לציון חלק ב פרק יז שאלה א, אשרי האיש פרק ב סעיף כו, עיין חזון עובדיה חלק א עמ' עח, שו"ת אוצרות יוסף (בתוך הלכה ברורה בישול ואפיה) סימן י אות ט. ועיין ארחות שבת פרק ג סעיף ט והערה יד, בשם הגרש"ז אויברך והגר"ש אלישיב, וחזון עובדיה חלק א עמ' נ, ואור לציון חלק ב פרק יז שאלה ב, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף עב, שדי בכיסוי להבת האש, ואין צורך בכיסוי הכפתורים שעל ידם מדליקים את הגז, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה סג, שכן הוא המנהג בירושלים, ועיין שבט הלוי חלק א סימן צא, ומאמר מרדכי פרק מט סעיף ז, שחולקים וסוברים שיש לכסות גם את הכפתורים, ועיין אגרות משה חלק א סימן צג ד"ה ולפ"ז: "יש להחמיר ולכסות גם את הכפתורים, ואין למחות בנזהרים לכסות רק את האש", והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שיש לסמוך על הפוסקים הסוברים שדי בכיסוי האש, אך לכתחילה רצוי לכסות גם את הכפתורים או להדביק עליהם משהו להיכר. עיין אור לציון חלק ב פרק יז שאלה ג, שמותר להשהות מאכל על להבת גז כאשר הלהבה דלוקה על חומה המירבי, כיוון שאין חשש שאדם יגביר את עוצמתה, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות כה, שחולק, כיוון שחכמים גזרו גזרה כללית שלא להשהות על אש גלויה, ועוד שיש לחשוש שינמיך את עוצמת הלהבה.

פרק ח

חימום תבשילים בשבת ודיני החזרה

חימום תבשילים בשבת

כאשר רוצים לחמם אוכל בשבת, ראשית כל יש לבדוק אם האוכל מבושל כל צרכו. אוכל שאינו מבושל כל צרכו – אסור לחממו, שכן חימום האוכל יוסיף בו בישול¹. לכן בכל מקום בפרק זה שכתוב שמותר לחמם אוכל, הכוונה היא לאוכל שמבושל כל צרכו.

כמבואר לעיל, תבשיל מוצק שהתבשל והתקרר נחשב מבושל, כיוון שהשינוי שנועשה באוכל על ידי הבישול נשאר בו גם לאחר שהוא מתקרר, ולכן גם בעודו קר הוא נחשב מבושל וחימומו מחדש אינו נחשב בישול ('אין בישול אחר בישול'). אך תבשיל נוזלי שהתבשל והתקרר אינו נחשב מבושל. זאת כיוון שבמאכל נוזלי, חום המאכל הוא מרכיב משמעותי, וכאשר המאכל מתקרר, מתבטל הבישול הראשון, וחימום המאכל מחדש נחשב בישול. לכן מותר לחמם בשבת עוף, אורז ותפוחי אדמה מבושלים, אף אם הם קרים, אך אסור לחמם מרק או רוטב קרים, גם אם הם התבשלו בערב שבת².

1. רמ"א רג ב, ומשנ"ב שם סא.

2. עיין פרק ג, ועיין שם שלדעת השלחן ערוך, אסור לחמם תבשיל נוזלי שהתקרר לשיעור חום כזה שהיד אינה סולדת בו, ולדעת הרמ"א, מותר לחממו כל עוד הוא חם בשיעור כזה שאנשים הרוצים לאכול תבשיל חם יאכלוהו (כשלושים וחמש מעלות).

חימום תבשיל על גבי כיריים בשבת

מן התורה, מותר לחמם בשבת מאכל מבושל על גבי אש או על גבי כיריים, כיוון שהמאכל כבר התבשל ואין בישול אחר בישול. אך חכמים אסרו לעשות זאת, כיוון שבימות החול רגילים לבשל על גבי האש או על גבי הכיריים, וחימום אוכל במקום שרגילים לבשל בו נראה כפעולת בישול³, ואנשים הרואים זאת עלולים לחשוב שמותר לבשל בשבת⁴.

חימום תבשיל בשבת במקום שאין רגילים לבשל בו

חימום מאכל מבושל במקום שאין רגילים לבשל בו מותר, כיוון שהחימום אינו נראה כפעולת בישול⁵. לכן מותר לחמם בשבת מאכל מבושל על ידי הנחתו על גבי סיר שיש בו תבשיל העומד על האש⁶, או על גבי מחם חשמלי, כיוון שאין רגילים לבשל כך⁷. וכן מותר לחמם מאכל מבושל על ידי הנחתו על גבי רדיאטור (תנור לחימום הבית), כיוון שאין רגילים לבשל עליו⁸.

חימום תבשיל על גבי פלטה בשבת

אסור לחמם בשבת תבשיל על ידי נתינתו על פלטה של שבת⁹, כיוון

3. שו"ע רנג ב, ומשנ"ב רנג נה. ועיין שער הציון רנג לז, שיש סוברים שהטעם לכך שאסור לחמם תבשיל על אש או על גבי הכיריים הוא משום שחכמים חששו שאדם יגביר את עוצמת האש. ועיין שו"ע רנג ב, שאסור לחמם מאכל על כירה גם אם פינו מהכירה את הגחלים ('כירה גרופה') או שכיסו אותם באפר ('כירה קטומה'), כיוון שכירה היא מקום שרגילים לבשל בו בימות החול, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף כ, שלכן אסור לחמם מאכל על כירי גז או כיריים חשמליים גם אם הם מכוסים בלוח מתכת, ועיין הערה 17.
4. שבות יצחק (שהייה) עמ' רל ואילך.
5. שו"ע רנג ה, ומשנ"ב רנג פז.
6. שו"ע רנג ה, ומשנ"ב שם פה, ובאור הלכה רנג ג ד"ה ויזהר.
7. מאמר מרדכי פרק נא סעיף טו, ארחות שבת פרק ב סעיף סד.
8. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות לד, קובץ מבית לוי חלק ו עמ' לא, ארחות שבת פרק ב סעיף סז. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף ל, שחולק.
9. שולחן שלמה סימן רנג סוף ס"ק כז (ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה פג, בשם הגרש"ז אוירבך: טוב להחמיר), מאמר מרדכי פרק נא סעיף ב, עיין אור לציון חלק ב פרק ל הערה יג, אשרי האיש פרק ג סעיף יב, שמש ומגן חלק א סימן נג, חוט שני חלק ב עמ' קיד,

תמונה 3

תמונה 4

שהנחת תבשיל על פלטה של שבת עלולה להראות כבישול, שכן לפעמים מבשלים על הפלטה, כגון כאשר מניחים עליה בערב שבת תבשיל שאינו מבושל כל צרכו, והוא הולך ומתבשל בשבת¹⁰. אמנם מותר לחמם תבשיל על ידי נתינתו על הפלטה, אם מניחים בינו לבין הפלטה כלי עם חלל שיחצוץ ביניהם¹¹, כגון תבנית הפוכה¹², או רשת מתכת עבה (תמונות 3-4)¹³. הטעם

לכך הוא שעל ידי זה ניכר שנתנית התבשיל על הפלטה אינה לצורך בישול¹⁴, שכן אדם הרוצה לבשל מניח את הסיר ישירות על מקור החום ואין הוא

קובץ מבית לוי חלק ו' עמ' לא, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף ל, הגר"מ מזוז שליט"א בקובץ אור תורה (טבת תשמ"ג) סימן לה.

10. שבות יצחק (שהיה) עמ' קג, משנ"ב מהדורת איש מצליח על סימן רג סעיף ג הערה 7.

11. עיין מאמר מרדכי פרק נ סעיף ו, חוט שני חלק ב עמ' קכט, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין מאמר מרדכי שם, שעובי החלל צריך להיות לפחות סנטימטר, ועיין להלן שהגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שדי להניח רשת עבה. ועיין מקור נאמן חלק א סימן תכ, שחולק וסובר שדי בלוח מתכת, ועיין תוספת אהל הלכות שבת חלק א עמ' כט.

12. ארחות שבת פרק ב הערה קיג, בשם הגרש"ז אוירבך, מאמר מרדכי פרק נא סעיף טו, פסקי תשובות רג כה. ועיין ארחות שבת פרק ב הערה קיא, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק ואוסר להניח אוכל על פלטה של שבת כאשר כלי ריק חוצץ בין הפלטה לסיר.

13. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והטעים דבריו שהחללים שברשת נחשבים חלל.

14. עיין משנ"ב שיח מא.

מניח כלי עם חלל שיחצוץ בין הסיר לבין מקור החום. ויש סוברים שמותר לחמם תבשיל על פלטה של שבת, כיוון שאין רגילים לבשל על פלטה ולכן חימום תבשיל עליה אינו נראה כבישול¹⁵.

איסור החזרה

כאשר סיר נמצא על הפלטה ואדם רוצה להורידו מהפלטה ולהחזירו אליה לאחר מכן, כגון כאשר אישה רוצה להוריד את הסיר מהפלטה כדי להאכיל את ילדיה הקטנים¹⁶ ולהחזיר אותו לפלטה לאחר מכן, כדי שהתבשיל יישאר חם לסעודה – הדין תלוי במחלוקת הפוסקים. לדעת הפוסקים הסוברים שמותר להניח בשבת סיר ישירות על הפלטה, ניתן להחזיר את הסיר לפלטה ללא כל חשש. אך לדעת הפוסקים הסוברים שאסור להניח סיר ישירות על הפלטה, אין להחזיר את הסיר ישירות לפלטה אלא יש להניח עליה כלי עם חלל שיחצוץ בינה לבין הסיר, כגון תבנית הפוכה או רשת מתכת עבה, ולהניח את הסיר עליו, כמבואר לעיל. ואם ברצון האדם להניח את הסיר ישירות על הפלטה ללא כל חציצה, עליו להקפיד להניח את הסיר במקום שיהיה ניכר בו שהורדת הסיר מהפלטה היא זמנית, והחזרתו לפלטה אינה הנחה חדשה אלא המשך ההנחה שהחלה לפני שבת, כגון על כיסא, על שולחן או על מגבת הפרוסה על השיש; אך אין להניחו על הרצפה או ישירות על השיש¹⁷. ולמנהג יוצאי אשכנז, נוסף על כך יש להתכוון בשעת

15. חזון עובדיה חלק א עמ' עח, שו"ת תפלה למשה (לוי) חלק א סימן לב, שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק ב סימן קצה. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות לה, ועיין שבות יצחק (שהי"ה) עמ' קג, והלכות שבת בשבת חלק א עמ' רמב, שנחלקו בהבנת דבריו.

16. עיין פרק ה, שישנם פוסקים הסוברים שאסור להוציא אוכל מסיר הנמצא על גבי הפלטה.

17. עיין שו"ע רגב ב, ואור לציון חלק ב פרק יז שאלה ו, ודברי הגר"י אריאל שליט"א להלן. ביתר ביאור: עיין הערה 3 שאסור להניח בשבת סיר על אש מכוסה (כירה קטומה). ועיין שו"ע רגב ב, שאם הסיר הונח בערב שבת על אש מכוסה, מותר בשבת להורידו ולהחזירו אם לא הניחו אותו על גבי הקרקע, ועיין רמ"א שם, שחולק וסובר שנוסף על כך יש גם להתכוון בשעת הורדת הסיר להחזירו על גבי האש המכוסה, ולהימנע מהנחתו על חפץ כלשהו, ומכאן למדו הפוסקים הסוברים שאסור להניח סיר על פלטה בשבת, באלו תנאים אפשר להחזיר לפלטה סיר שהונח עליה בערב שבת והורד ממנה במשך השבת. ועיין שבט הלוי חלק יא סימן סז אות ג, ומאמר מרדכי פרק נא סעיף ד, ואור לציון חלק ב פרק יז שאלה ו, שדין השיש שבמטבח כדין קרקע (ועיין אור לציון שם, שאם מניחים מגבת על השיש, השיש אינו כקרקע), ועיין משנ"ב

הורדת הסיר מהפלטה להחזירו לפלטה¹⁸, ולהחזיק בסיר בכל משך הזמן שהוא איננו על הפלטה¹⁹. כל זאת כדי שיהיה ניכר שהורדת הסיר מהפלטה היא זמנית, והחזרת הסיר לפלטה אינה הנחה חדשה אלא המשך ההנחה שהחלה לפני שבת²⁰.

מהדורת ביצחק יקרא על שו"ע רג ב, ופסקי תשובות רג טז, שדין שולחן כדין קרקע, ועיין שבות יצחק (שהייה) עמ' קנה, בשם הגרש"ז אוירבך והגר"ש אלישיב, וחוט שני חלק ב עמ' קכג, שחולקים וסוברים ששיש ושולחן אינם נחשבים כקרקע, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו ששיש הוא כקרקע ושולחן אינו כקרקע. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה פג, בשם הגרש"ז אוירבך, שאדם שהניח את הסיר על הקרקע, יכול להחזירו לפלטה, כיוון שבדיעבד אפשר לסמוך על הסוברים שמותר להניח סיר ישירות על הפלטה. ועיין משנ"ב רג סח, שההיתר להחזיר בשבת סיר על גבי אש מכוסה מותנה בכך שהתבשיל לא יצטנן לגמרי (אף אם הוא מוצק), ועיין באור הלכה רג ה ד"ה ובלבד, שמפקפק בזה. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות לח, וציץ אליעזר חלק יב סימן צא אות ב, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף כז, שסיר שניתן על גבי פלטה והפלטה כבתה, מותר לתנו על גבי פלטה אחרת, ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' פט, שכתב כעין זה, ועיין שבות יצחק (שהייה) עמ' קעח, בשם הגר"ש אלישיב, וחוט שני חלק ב עמ' קכז, שחולקים ואוסרים להניחו על פלטה אחרת אם בשעה שהסירו אותו מהפלטה היא הייתה קרה.

18. עיין רמ"א רג ב.

19. רמ"א רג ב, ואגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות לג, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה ס, בשם הגרש"ז אוירבך. ביתר ביאור: עיין רמ"א רג ב, ומשנ"ב שם נה, שמעיקר הדין יש לאחוז את הסיר באוויר ולא להניחו על חפץ כלשהו, ועיין אגרות משה שם, ושמירת שבת כהלכתה שם, שאם מניחים את הסיר על שולחן או על השיש ומקפידים לאחוז בו כל משך הזמן שהוא מונח עליהם, הדבר נחשב כאילו הסיר נשאר באוויר. ועיין חוט שני חלק ב עמ' קכג, ושמירת שבת כהלכתה פרק א הערה סא, שאין להניח את הסיר על הקרקע אף אם אווזים אותו ביד, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד מבשל אות לג, שחולק.

20. משנ"ב רג נה-נו.

פרק ט

כיסוי תבשילים בשבת ובערב שבת (איסור הטמנה)

הטמנה מן התורה ומדברי חכמים

בזמן חז"ל נהגו לשמור על חום התבשילים על ידי פיסוּם בעודם חמים בבד או בחומר אחר. כיסוי התבשיל היה מבודד את התבשיל החם מאוויר החדר, וכך חום התבשיל היה נשמר. מן התורה, מותר לכסות בשבת תבשיל חם המבושל כל צרכו כדי לשמור על חומו, אך חכמים אסרו לעשות זאת בשבת, כיוון שבזמן חז"ל היו רגילים להרתיח את התבשילים לפני פיסוּם כדי שהם יישארו חמים למשך זמן רב, וחכמים חששו שבבוא אדם לכסות תבשיל בשבת, הוא ייווכח שהתבשיל אינו חם מספיק, וירתיח אותו כפי שהוא רגיל לעשות בימות החול, ויעבור על איסור מבעיר¹. לכן אין לכסות בשמיכה או במגבת, חלה או סיר הנמצאים על הפלטה (תמונות 5-6). וכן אין לכסות את האוכל בכיסוי שישמור על חומו כאשר יש הפסקת חשמל או כאשר שעון השבת כיבה את הפלטה מוקדם מהצפוי. איסור זה נקרא איסור הטמנה, שכן פירוש המילה הטמנה הוא כיסוי והסתרה².

1. עיין שו"ע רנז א, ומשנ"ב שם.

2. עיין מצודת ציון איוב ג טז. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף פו, שניתנת אוכל באוכל אינה נחשבת הטמנה, ולכן מותר להניח שניצל קר בתוך חמין (צ'ולנט) כדי שיתחמם, אף אם מכסים אותו בחמין מכל צדדיו.

תמונה 6

תמונה 5

תמונה 8

תמונה 7

כיסוי חלק מכלי

למנהג חלק מיוצאי ספרד, כיסוי חלק מן הכלי או מהתבשיל ('הטמנה במקצת') נחשב הטמנה והוא אסור (תמונות 7-8)³. אך למנהג יוצאי אשכנז

3. עיין שו"ע רג א, וילקוט יוסף (תשע"א) שבת חלק א סימן רנז סעיף ד עמ' תרלה, והלכה ברורה חלק יד סימן רנז סעיף כז וסימן רנח בירור הלכה ס"ק ב עמ' שעט, ומונחת אהבה חלק א פרק ג סעיף יט. ביתר ביאור: עיין שו"ע שם, שהטמנת מקצת סיר בגחלים ('הטמנה במקצת') נחשבת הטמנה, ועיין משנ"ב מהדורת איש מצליח על משנ"ב רג סט הערה 6, שדברי השלחן ערוך אמורים גם בנוגע לאיסור הטמנה בדבר שאינו מוסיף הבל (-חום), ועיין פסקי תשובות רנז הערה 85, והלכה ברורה חלק יד סימן רנח בירור הלכה ס"ק ב עמ' שעט, שכן משמע מבאר היטב רג יז, ומחצית השקל רג כה, ומתוספת שבת רג לב, וממשנ"ב רג סט, ומחזון איש אורח חיים סימן לז ס"ק יט ד"ה כתב במ"ב, ועיין אור לציון חלק ב פרק יז הערה יב ד"ה ומוכח, ומעשה השבת פרק ב הערה קד, בשם הגר"ע יוסף, שחולקים וסוברים שדברי השלחן ערוך אמורים רק בנוגע לאיסור הטמנה בדבר המוסיף הבל (עיין להלן בסוף פרק זה), אך בדבר שאינו מוסיף הבל, הטמנה במקצת אינה הטמנה, ועיין לקראת שבת (ברוך) חלק ג פרק ג סעיף ו.

תמונה 10

תמונה 9

וחלק מיוצאי ספרד, רק כיסוי מלא של הכלי נחשב הטמנה אך כיסוי חלק מהכלי מותר⁴. אמנם גם למנהגם, לא די להשאיר חלק מזערי של הכלי או של התבשיל מגולה (תמונות 5-6), אלא יש להקפיד שכשליש מהסיר או מהתבשיל יהיה מגולה (תמונות 9-10)⁵. לכן למנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד המקילים בדיון הטמנה במקצת, מותר לכסות סיר הנתון על

הפלטה בשמיכה או במגבת, כל עוד שליש מהסיר נשאר מגולה. ולמנהג חלק מיוצאי ספרד המחמירים בדיון הטמנה במקצת, אסור לעשות כן.

תמונה 11

כיסוי חלקו העליון של הסיר תוך הקפדה שהכיסוי לא ישתלשל לצדדי הסיר אינו נחשב הטמנה במקצת, והוא מותר למנהג כולם (תמונה 11)⁶.

4. רמ"א רג א, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף עז, וארחות שבת פרק ב סעיף עח, ואור לציון חלק ב פרק יז הערה יב ד"ה ומוכח, ומעשה השבת פרק ב הערה קד, בשם הגר"ע יוסף.
5. שבות יצחק (שהי"ה) עמ' רמז, בשם הגר"ש אלישיב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין תורת שבת סימן רג ס"ק ח: "חלק גדול מן הכלי אינו מוטמן", ועיין פסקי תשובות רנז ב, על פי הגרש"ז אוירבך: "נשאר מקום מגולה ברוב הקיפה של הקדירה אשר ניכר לעיני כל אדם", ועיין ארחות שבת פרק ב סעיף עט: "צריך שחלק חשוב מהכלי יהיה מגולה כך שייגרם הפסד משמעותי לשמירת החום", ועיין חוט שני חלק ב עמ' קלט, שצריך שרוב הכלי יהיה מגולה, ועיין משנ"ב סימן רנז סוף ס"ק מג, ופסקי תשובות רנז הערה 5. ועיין הליכות אבן ישראל שבת חלק א פרק לב סעיפים יב-יג, וחוט שני חלק ב עמ' קלט, ושבות יצחק (שהי"ה) עמ' רמח, בשם הגרש"ז אוירבך, שהטמנת חלק מכלי מותרת גם אם חלק הכלי שכנגד האוכל מכוסה לגמרי, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד דיני הטמנה אות ד, שחולק.
6. מאמר מרדכי פרק נ סעיף יג, אשרי האיש פרק ד סעיף ז, וילקוט יוסף (תשע"א) שבת חלק

יש להדגיש שההיתר לכסות חלק מתבשיל הוא רק כאשר התבשיל מבושל כל צרכו, אך אם התבשיל אינו מבושל כל צרכו, אסור לכסות אפילו חלק ממנו, כיוון שכיסוי מסייע לבישול⁷. וכן בכל מקום שכתוב בפרק זה שמותר לכסות תבשיל, הכוונה לתבשיל מבושל כל צרכו.

כיסוי שאינו צמוד לכלי

הטמנה אסורה היא עטיפת כלי בכיסוי הצמוד לו, אך עטיפת כלי בכיסוי

תמונה 12

שאינו צמוד לו אינה נחשבת הטמנה והיא מותרת. לכן מותר להניח על סיר לוח רחב שבולט החוצה מעבר לדפנות הסיר, ולפרוס על הלוח מגבת או שמיכה שישתלשלו לצדדים ויכסו את הסיר, כיוון שהן אינן צמודות לסיר (תמונה 12)⁸.

תמונה 13

א עמ' תרמד, בשם הגר"ע יוסף, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הלכה ברורה חלק יד סימן רנז סעיף ל עמ' שנג, שחולק.

7. עיין שו"ע רנז ד, ובאור הלכה שם ד"ה גורם.

8. שו"ע רנז ח, ומשנ"ב שם מב. ועיין מאמר מרדכי פרק נ סעיף יג, שמותר ליוצאי אשכנז לעטוף סיר עם ידיעות, כיוון שבמקום הידיות הכיסוי אינו צמוד לסיר, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין שבת כהלכה חלק ב פרק יא סעיף ה, ופסקי תשובות רנז הערה 14, שחולקים, כיוון שזו דרך ההטמנה הרגילה בכלי זה. ועיין ארחות שבת פרק ב הערה קמד, בשם הגר"י קרליץ, ואדני פז (אבידר) חלק ד סוף סימן כג, בשם הגר"ח קנייבסקי, שאסור לכסות בכיסוי אחד כמה סירים העומדים סמוכים זה לזה, אף שכל סיר בפני עצמו אינו עטוף מכל צדדיו, ועיין קצות השלחן סימן עא בדי השלחן ס"ק מח, שהסתפק בזה, ושמענו מהגר"י אריאל שליט"א שהדבר מותר, כיוון שכל סיר בפני עצמו אינו עטוף מכל צדדיו (תמונה 13).

כיסוי כלי שלא לשם שמירת חומו

מותר לכסות כלי בכיסוי לשם מטה אחרת שאינה שמירת חומו, ואין כיסוי זה נחשב להטמנה, אף שהוא מסייע לתבשיל לשמור על חומו. לדוגמה, מותר לכסות במגבת או בנייר כסף מאכל הנתון על גבי הפלטה כדי שלא יתלכלך או כדי שלא יגיעו אליו זבובים⁹.

כיסוי כלי שני

תבשיל שהעבירוהו מהכלי שהוא התחמם בו לכלי אחר ('כלי שני'), מותר להטמינו בשבת כדי לשמור על חומו¹¹, כיוון שחכמים אסרו רק הטמנה הנעשית בדרך מצויה ורגילה, והטמנת מאכל הנתון בכלי שני אינה הדרך הרגילה¹². יתרה מכך, לאחר העברת התבשיל לכלי שני, מותר להחזיר אותו לכלי שהוא התחמם בו אף שדפנותיו חמות, ולהטמין אותו¹³. לכן כאשר יש צורך לשמור על חום התבשילים בשבת, כגון בזמן הפסקת חשמל או כאשר שעון השבת כיבה את הפלטה מוקדם מהמתוכנן, ניתן להעביר את התבשילים לכלי שני, להחזירם לכלי שהם התחממו בו, שדפנותיו חמות, ולכסותו.

כיסוי תבשיל שהיה מכוסה מערב שבת

תבשיל שהיה מכוסה מערב שבת, מותר בשבת להסיר ממנו את הכיסוי ולהחזירו לאחר מכן, וכן מותר להחליף את הכיסוי בכיסוי אחר או לכסות

9. שו"ע רנז ב.

10. אשרי האיש פרק ד סעיף ח, ארחות שבת פרק ב סעיף עז.

11. שו"ע רנז ה, ומשנ"ב שם. ועיין חזון איש אורח חיים סימן לז ס"ק לב ד"ה והר"ן, ואגרות משה אורח חיים חלק א סימן צה, וציץ אליעזר חלק יא סימן כט, וחזון עובדיה חלק א עמ' ע, ואור לציון חלק ב פרק יז שאלה יא, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף פג, שמותר בשבת למלא תרמוס במים חמים מן הקרח, ואין זה נחשב הטמנה, כיוון שהתרמוס הוא כלי שני, ועיין שבת הלוי חלק א סימן צג, שנטה לאסור.

12. רמב"ן שבת נא א ד"ה אמר רב, מרכבת המשנה (חעלמא) שבת פרק ד הלכות ד-ה. ועיין קובץ בחצרות החיים גיליון מז עמ' סט ואילך, טעמים נוספים.

13. משנ"ב רנז כח.

את התבשיל בכיסויים נוספים¹⁴. זאת כיוון שכיסוי התבשיל בשבת הוא המשך ההטמנה שנעשתה בערב שבת¹⁵.

כיסוי מאכל שאינו חם בשיעור חום שהיד סולדת בו

האיסור לכסות מאכל בשבת הוא דווקא אם המאכל חם בשיעור חום שהיד סולדת בו, אך מאכל קר או מאכל שאינו חם בשיעור חום שהיד סולדת בו – מותר במקום הצורך לכסותו כדי לשמור על החום המועט שעדיין יש בו¹⁶. זאת כיוון שחכמים אסרו רק הטמנה הנעשית בדרך רגילה, והטמנת מאכל קר או מאכל שאינו חם בשיעור חום שהיד סולדת בו אינה הדרך הרגילה¹⁷. לכן, אם שעון השבת כיבה את הפלטה מוקדם מהצפוי והאוכל שהיה על הפלטה לא הספיק להתחמם בשיעור חום שהיד סולדת בו, מותר לכסותו מכל צדדיו כדי לשמור על החום המועט שיש בו לצורך סעודת השבת.

ההיתר לכסות מאכל קר הוא רק בכיסוי בד או בכיסוי הדומה לו, שכן בכוחם לשמור על הטמפרטורה של המאכל אך אין בכוחם להוסיף בו חום. אך כיסוי שבכוחו להוסיף חום במאכל, אין לכסות בו אף מאכל קר (וכל שכן מאכל חם)¹⁸. לדוגמה, בזמן חז"ל היו עוטפים תבשילים בשאריות הזיתים הנותרות אחר כתישתם ('גפת'). הגפת לא רק שמרה על חום התבשיל, אלא הוסיפה בו חום¹⁹, וזאת על ידי תהליך שנקרא בעירה ביולוגית. בתהליך זה חיידקים ופטריות הנמצאים בגפת מחמצנים את הסוכרים והשומנים

14. שו"ע רנ"ד.

15. רא"ש שבת פרק ד סימן יב, וקרבן נתנאל שם ס"ק ב.

16. שו"ע רנ"ד, ומשנ"ב שם כח. ועיין משנ"ב שם, ושער הציון שם כט, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף פב, שבשונה מתבשיל קר, שמותר לטמון אותו בכל מצב, ההיתר לטמון דבר חם שאין היד סולדת בו הוא רק במקום צורך, ועיין חזון איש אורח חיים סימן ל"ז ס"ק לא, ושבת הלוי חלק ח סימן קסו אות ד, שחולקים וסוברים שההיתר לטמון דבר חם שאין היד סולדת בו נאמר בכל מצב.

17. רמב"ן שבת נ"א א ד"ה אמר רב, מרכבת המשנה (חעלמא) שבת פרק ד הלכות ד-ה. ועיין קובץ בחצרות החיים גיליון מז עמ' סט ואילך, טעמים נוספים.

18. שו"ע רנ"ד.

19. שו"ע רנ"ג.

המצויים בה, ומתוך כך משתחרר חום המחמם את הסיר. לכן הטמנה בגפת אסורה אף במאכל קר.

נתינת בקבוק עם חלב בתוך כלי עם מים חמים

בימינו אין משתמשים בגפת ובחומרים הדומים לה כדי לחמם תבשילים, אך משתמשים במים חמים כדי לעשות זאת. דוגמה מצויה לכך היא חימום בקבוק חלב של תינוק על ידי נתינתו בתוך נטלה או קערה עם מים חמים. אף שהחלב בבקבוק הוא קר, אין לתת את הבקבוק לתוך נטלה או קערה כאשר הבקבוק שקוע כולו בתוך המים החמים, כיוון שהמים החמים מחממים את החלב, ואין לכסות מכל צדדיו אף מאכל קר (וכל שכן מאכל חם) בכיסוי שמוסיף בו חום²⁰. ויש מחכמי ספרד שחולקים וסוברים שמוותר לכסות בקבוק ובו חלב קר במים חמים אף אם הבקבוק שקוע כולו בתוך המים. זאת כיוון שהאיסור לחמם מאכל קר על ידי הטמנתו הוא רק בחומרים הדומים לגפת, שמתחממים על ידי עצמם, אך מים וכיוצא בהם אינם מתחממים על ידי עצמם, והם גם נתונים בכלי שני, שאין בכוחו לשמור על חומם זמן רב, ולכן מותר לכסות בהם מאכל קר²¹.

20. משנ"ב רנח ב, כף החיים רנח ב, מאמר מרדכי פרק נ סעיף ל, אור לציון חלק ב פרק יז שאלה יב, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף נ. ועיין ארחות שבת פרק ב הקדמה לסעיף פט. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שאם חלק ניכר מהבקבוק נמצא מחוץ למים, הרי זו הטמנת מקצת כלי והיא מותרת, ועיין הערה הבאה.

21. חזון עובדיה חלק א עמ' סו, מנוחת אהבה חלק א פרק ג סעיף כה. ביתר ביאור: עיין להלן בסוף הפרק שאסור לטמון מאכל צונן בכיסוי המוסיף בו חום ('דבר המוסיף הבל') אפילו בערב שבת, וכל שכן בשבת. ועיין משנ"ב רנח ב, ושער הציון שם ו, וארחות שבת פרק ב הקדמה לסעיף פט, שמותר לטמון מאכל במים חמים בערב שבת, כיוון שהטמנה במים חמים נחשבת הטמנה בדבר שאינו מוסיף הבל, כיוון שמים חמים מתחממים על ידי דבר אחר ואינם דומים לגחלים, שהחום שלהם הוא מעצמם, אך בשבת אסור לטמון מאכל קר במים חמים, כיוון שבשבת אסור להוסיף חום במאכל על ידי הטמנתו אף אם החומר שמטמנים בו מוגדר מבחינה הלכתית דבר שאינו מוסיף הבל. ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' סו, שחולק וסובר שמותר לטמון מאכל קר במים חמים הנתונים בכלי שני, כיוון שהם מוגדרים מבחינה הלכתית דבר שאינו מוסיף הבל, ומותר לטמון מאכל קר בדבר שאינו מוסיף הבל. ועיין מאמר מרדכי פרק נ סעיף ל, שפוסק כמשנ"ב, אך מתיר (גם ליוצאי ספרד) לתת בקבוק ובו חלב קר במים חמים אם חלק מהבקבוק נמצא מחוץ למים ('הטמנה במקצת'), ועיין אור לציון חלק ב פרק יז שאלה יב.

הטמנה בערב שבת

בערב שבת מותר להטמין תבשילים בכיסוי השומר על חומם. זאת כיוון שטעם איסור הטמנה הוא שמא אדם יגלה שהתבשיל אינו חם מספיק לפני הטמנתו ויבעיר אש כדי לחממו עוד, ובערב שבת מותר להבעיר אש ולחמם תבשילים, לכן גזרה זו אינה שייכת. אמנם חכמים אסרו להטמין בערב שבת (וכל שכן בשבת) תבשילים באפר המעורב בגחלים ('רמץ'), שמא בשבת אדם יחתה בגחלים כדי להגביר את חומם, ויעבור על מלאכת מבעיר. ואסרו להטמין אף בכל חומר הפולט חום (כגון גפת), משום שהוא דומה להטמנה באפר המעורב בגחלים²². הטמנה זו נקראת 'הטמנה בדבר המוסיף הבל' (-חום).

22. שו"ע סימן רנז סעיף א סעיף ג וסעיף ו, ומשנ"ב רנז ה. ועיין שו"ע רנ"ג א, שבדבר המוסיף הבל אסור להטמין אף חלק מהסיר ('הטמנה במקצת'), ועיין רמ"א שם, שחולק. ועיין שו"ע שם, שהנחת סיר על גבי גחלים נחשבת הטמנה, כיוון שהחלק התחתון של הכלי מכוסה בגחלים, ועיין אור לציון חלק ב פרק יז הערה א, ושבט יצחק (שהייה) עמ' רמא, בשם הגרי"ש אלישיב, שהנחת סיר על פלטה אינה דומה להנחת סיר על גבי גחלים והיא אינה נחשבת הטמנה, כיוון שבהנחת סיר על גחלים הסיר שוקע מעט, והגחלים מקיפות אותו גם מצדדיו, אך בהנחת סיר על פלטה רק השוליים התחתונים של הסיר מכוסים, אך צדדיו אינם מכוסים, ועיין שו"ת מנחת שלמה תניינא סימן יב אות י, ומנחת אהבה פרק ג הערה 60, שכתבו טעם אחר, שמשטח הפלטה הוא דבר שלא ניתן לעטוף בו כלים, וכל דבר שלא ניתן לעטוף בו כלים לא גזרו בו את גזרת ההטמנה, ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' ס, שכתב טעם אחר, שבפלטה, האוויר שבין גוף החימום ללוח המתכת של הפלטה חוצץ בין הסיר לגוף החימום של הפלטה, ועיין מאמר מרדכי פרק נ סעיפים ד-ה, שחולק וסובר שהנחת סיר על פלטה נחשבת הטמנה והיא אסורה, אלא אם כן מניחים חפץ שיפריד בין הפלטה לכלי, ועיין שם, שישנן פלטות המיוצרות בצורה מיוחדת ('פלטה ירושלמית') שיש בהן לוח מתכת מעל גוף החימום, ובין לוח המתכת למשטח הפלטה ישנו רווח אויר בגובה של כשני סנטימטר, והנחת סיר על פלטה זו אינה נחשבת הטמנה, ועיין פסקי תשובות רנז הערה 71. ועיין אור לציון חלק ב פרק יז שאלה יג, שנתנית מאכל הנמצא בתוך שקית עמידה בחום ('שקית קוקי') לתוך סיר העומד על גבי האש ובו מאכל אחר, אינה נחשבת הטמנה, כיוון שהטמנה באוכל מותרת, ועיין מאמר מרדכי פרק נ סעיף כג, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף פז, שכתבו כעין זה, ועיין מנחת יצחק חלק ח סימן יז, ושבט הלוי חלק ג סימן מז, שחולקים, ועיין פסקי תשובות רנח ג, שמנהג העולם להקל בזה. ועיין מנחת שלמה תניינא סימן יב אות ט, וארחות שבת פרק ב הערה קמט, בשם הגרי"ש אלישיב, ומאמר מרדכי פרק נ סעיף י, שאסור להשתמש בסיר לבישול איטי (crockpot) כיוון שהנחת סיר החרס בתוך מכשיר החימום העוטף אותו היא הטמנה המוסיפה חום, ועיין שבט הלוי חלק ט סימן נב, ותשובות והנהגות חלק ג סימן קו ד"ה ומה, שחולקים וסוברים שמותר ליוצאי אשכנז להשתמש בסיר לבישול איטי כיוון שהחלק העליון של סיר החרס אינו מכוסה, ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' סד, שמתייר את השימוש בו גם ליוצאי ספרד, כיוון שיש לצרף בעניין זה שתי סברות היתר - סברה אחת שהטמנה של

כיסויי כלי העומד על גבי הפלטה

בזמננו אין רגילים לשמור על חום תבשילים על ידי כיסויים בחומרים הדומים לגפת, אך רגילים לכסות את הסירים הנתונים על הפלטה בכיסוי בד. לדעת חלק מהפוסקים, הטמנה של תבשיל המונח על גבי פלטה נחשבת להטמנה המוסיפה חום, כפי שיתבאר להלן.

תבשיל העומד על גבי מקור חום, כאש או פלטה, נחלקו הראשונים אם כיסוי בחומר שאינו מוסיף חום נחשב הטמנה המוסיפה חום. לדעת הרשב"א, כיסוי תבשיל העומד על מקור חום נחשב הטמנה המוסיפה חום, כיוון שהאש או הפלטה מוסיפים חום בתבשיל והכיסוי מסייע לכך²³. ולדעת הרמב"ן, כיסוי תבשיל העומד על מקור חום נחשב הטמנה שאינה מוסיפה חום, כיוון שהכיסוי עצמו אינו מוסיף חום²⁴. אף שהשלחן ערוך פסק כדעה המחמירה, שכיסוי תבשיל העומד על מקור חום נחשב הטמנה המוסיפה חום²⁵, יוצאי ספרד נוהגים להקל ולכסות בערב שבת תבשילים העומדים על גבי מקור חום²⁶, וזאת משום שהם נהגו כן לפני חיבור השלחן ערוך, וגם

מקצת כלי מותרת, וסברה שנייה שהטמנה לצורך סעודת היום מותרת, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו: "אפשר לסמוך על המקילים. והמהדרים מניחים פקק של בקבוק בירה מתחת לכלי החרס", ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה רנה, בשם הגר"ש אלישיב, שהגבהה הסיר הפנימי בצורה שיכלוט החוצה מעל הסיר החיצוני תתיר את השימוש בכלי זה לדעת כולם. ועיין ארחות שבת שם, שגם לדעת המתירים את השימוש בסיר זה, יש להקפיד שבזמן כניסת שבת יהיה התבשיל מבושל לפחות ברמה שאפשר לאוכלו בשעת הדחק ('בן דרוסא'), שאם לא כן השימוש בסיר אסור כיוון שיש לחשוש שאדם יגביר בשבת את עוצמת החום של הסיר כדי לדרז את בישול התבשיל (עיין פרק ז), ועיין שבט הלוי חלק ט סימן נג אות א, וחזון עובדיה חלק א עמ' סה סוף הערה ה, שניתן גם לכסות את הכפתור שמגבירים על ידו את עוצמת החום, ועיין פרק ז הערה 18.

23. רשב"א שבת מז ב ד"ה גמ'.

24. רמב"ן שבת מז ב ד"ה הא. ועיין רמב"ן שם, שהיתר זה מותרת בכך שהסיר אינו מונח ישירות על מקור החום, ועיין חזון עובדיה חלק א עמ' ס, שסיר המונח על גבי פלטה נחשב שאינו מונח ישירות על מקור חום, כיוון שמשטח הפלטה והאוויר שתחתיו חוצצים בין הסיר לבין גוף החימום.

25. שו"ע רנז ח.

26. זכור ליצחק (הררי) סימן עד ד"ה והנה, ארץ חיים (סתהון) רנז ח, חזון עובדיה חלק א עמ' נו, שמש ומגן חלק ג סימן נ, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן רמא סעיף ח, נתיבי עם סימן רנג סוף ס"ק א, ילקוט יוסף שבת א (תשע"א) סימן רנז סעיף ד עמ' תרלד. ועיין מאמר מרדכי פרק נ סעיף יב, שהמהנה להקל הוא רק בכיסויי חלקי של הכלי ('הטמנה במקצת'), ועיין אור

לאחר שהשלחן ערוך פסק לאסור זאת הם המשיכו במנהג שהיה מקובל בידם²⁷. לכן מותר ליוצאי ספרד לכסות בבד בערב שבת תבשילים המונחים על הפלטה²⁸. אך יוצאי אשכנז נוהגים כפי שנפסק בשלחן ערוך, שאסור לכסות בערב שבת תבשילים המונחים על מקור חום²⁹, ולמנהגם אין לכסות את הסירים המונחים על הפלטה מכל צדדיהם, וכן אין לעטוף מחם בבגד מיוחד המותאם למידת המחם³⁰. אך מותר ליוצאי אשכנז לכסות חלקית סיר הנתון על גבי פלטה של שבת, כיוון שהטמנת מקצת כלי מותרת למנהג יוצאי אשכנז³¹.

סיכום

לסיכום, בערב שבת מותר להטמין תבשילים בכל חומר שהוא, מלבד בחומרים שמוסיפים חום. למנהג יוצאי ספרד, כיסוי סיר המונח על פלטה של שבת נחשב הטמנה בדבר שאינו מוסיף חום והוא מותר; אך למנהג יוצאי אשכנז, כיסוי סיר המונח על פלטה של שבת נחשב הטמנה בדבר המוסיף חום והוא אסור. עם זאת מותר ליוצאי אשכנז לכסות מקצת מהסיר, כיוון שלמנהגם כיסוי מקצת הסיר אינו נחשב הטמנה.

לציון חלק ב פרק יז הערה י, שכתב כן בדרך אפשר, ועיין ילקוט יוסף (תשע"א) עמ' תרמה, שמסתימת הפוסקים שהובאו בתחילת הערה זו משמע שהמנהג להקל הוא גם בהטמנה מלאה.

27. זכור ליצחק (הררי) סימן עד ד"ה והנה, ארץ חיים (סתהון) רנז ח, חזון עובדיה חלק א עמ' נו, שמש ומגן חלק ג סימן נ, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן רמא סעיף ח, נתיבי עם סימן רנג סוף ס"ק א, ילקוט יוסף שבת א (תשע"א) סימן רנז סעיף ד עמ' תרלד.

28. חזון עובדיה חלק א עמ' נו. ועיין אור לציון חלק ב פרק יז הערה י, שטוב להשאיר חלק מהסיר מגולה, כיוון שיש סוברים שכיסוי מקצת כלי אינו נחשב הטמנה. ועיין ילקוט יוסף שם עמ' תרלה, שהמחמיר שלא לכסות סיר הנמצא על הפלטה תבוא עליו ברכה.

29. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף עה, ארחות שבת פרק ב סעיף עה.

30. ארחות שבת פרק ב סעיף עה. ועיין שו"ע רנז א, שאדם שהטמין תבשיל בדבר המוסיף הבל, התבשיל נאסר, ועיין הלכות שבת בשבת חלק א עמ' רסב הערה 126, ומגילת ספר (איזנטל) שבת סימן ד אות י, שיוצא אשכנז שכיסה סיר הנתון על גבי הפלטה, התבשיל אינו נאסר, כיוון שלדעת הרמב"ם הטמנה על גבי פלטה נחשבת הטמנה שאינה מוסיפה הבל, ובפרט אם התבשיל בושל כל צרכו, כיוון שיש סוברים שמותר לטמון תבשיל המבושל כל צרכו. ועיין ארחות שבת פרק ב הערה קפז.

31. קצות השלחן סימן עא סעיף יג, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף עז.

פרק ט - כיסוי תבשילים בשבת ובערב שבת

בשבת אסור להטמין את התבשילים בכל חומר שהוא. למנהג חלק מיוצאי ספרד, כיסוי מקצת הסיר נחשב הטמנה והוא אסור, ולמנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד רק כיסוי מלא של הסיר נחשב הטמנה, אך כיסוי מקצת הסיר אינו נחשב הטמנה והוא מותר.

פרק י' יסודות מלאכת בורר

הגדרת המלאכה

מלאכת בורר היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. ברירה היא הפרדת אוכל ופסולת המעורבים זה בזה², והיא נעשתה במשכן בתהליך הפקת הצבע לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. לשם הפקת הצבע צריך היה לברור את הצמחים שהפיקו מהם את הצבע, מהעפר והאבנים הקטנות שהתערבו בהם תוך כדי קצירתם ואסיפתם³.

מלאכת בורר עניינה ברירת הפסולת מן האוכל. בעולם הזה יש פסולת ואוכל – רע וטוב, ומוטלת על האדם המלאכה להבין מהי הפסולת ומהו האוכל, ולסלק את הפסולת מתוך האוכל – לסלק את הרע ולהשאיר את הטוב. אך לעתיד לבוא, יהיה העולם שלם ומתוקן, ולא יהיה בו רע אלא רק טוב. השבת היא מעין עולם הבא, ולכן איסור הברירה בה רומז לעתיד שלם זה, שבו לא יהיה צורך לעסוק בעבודת הבירור של הרע מן הטוב, אלא המציאות כולה תהיה טובה ושלמה⁴.

הפרדה בין אוכל לפסולת נחשבת מלאכה כיוון שבכוחה לתקן את המאכל ולהכינו לשימוש. כאשר הפסולת מעורבת באוכל, האוכל אינו ראוי לשימוש,

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.

2. שו"ע שיט א.

3. רש"י שבת עג א ד"ה האופה, שו"ע הרב שיט א.

4. עיין שם משמואל במדבר פרשת קרח שנה תרע"ג ד"ה ענין הריקוד, ופרשת עקב שנה תרע"ה ד"ה ולפי האמור יש (השלישי).

והפרדת הפסולת ממנו מאפשרת להשתמש בו ולאוכלו⁵. לא רק הפרדת אוכל מפסולת נחשבת ברירה אלא גם הפרדת שני מיני מאכלים זה מזה נחשבת ברירה⁶, כיוון שהפרדתם מאפשרת להפיק את התועלת הרצויה מכל מין בנוחות⁷. לכן אסור למיין מיני פירות הנמצאים בתוך סלסלת פירות⁸, וכן אסור למיין מיני ירקות הנמצאים במגירת ירקות במקרר⁹. כמו כן הפרדת חפצים שאינם אוכל גם אסורה, ולכן אסור להפריד כלים, בגדים וחלקי משחקים המעורבים אלו באלו¹⁰.

הוצאת פסולת עם מעט מן האוכל

כאמור, הגדרת מלאכת בורר היא הפרדת אוכל ופסולת זה מזה, אך הפרדת פסולת עם קצת אוכל משאר האוכל – אינה נחשבת ברירה והיא מותרת¹¹,

5. עיין באור הלכה שיט ג ד"ה לאכול, ואיל משולש פרק א סעיף ד.
6. שו"ע שיט א.
7. עיין באור הלכה שיט ג ד"ה לאכול מיד, ואיל משולש פרק א סעיף ד.
8. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כד.
9. ארחות שבת פרק ג סעיף כא.
10. משנ"ב שיט טו, ערוך השולחן שיט ז, שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף א, ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שכז. ועיין אור שמח שבת פרק ח הלכה יא, שחולק וסובר שאין ברירה בכלים ובבגדים, ועיין פרק יג הערה 19.
11. עיין משנ"ב סימן שיט ס"ק סא, וסימן תקד ס"ק כ, ושער הציון שיט נט, ערוך השולחן שיט לג, עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קפ סוף הערה ג, מאמר מרדכי פרק צה סעיף מד, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יט, עם מקדשי שביעי (ינאי) חלק א עמ' ריד אות נח, בשם הגר"ח קנייבסקי. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ה הערה כד, בשם הגרש"ז אוירבך, שאפשר שהמשנ"ב בסימן שיט ס"ק סא התיר הוצאת פסולת עם מעט אוכל רק משום שעירוב הפסולת באוכל אינו עירוב גמור, ויש סברה לומר שאין זו תערובת, אך בתערובת גמורה, הוצאת פסולת עם מעט אוכל אסורה, ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שהקשה על דבריו מדברי המשנ"ב בסימן תקד ס"ק כ, ועיין עם מקדשי שביעי (ינאי) חלק א עמ' ריד אות נח, בשם הגר"ח קנייבסקי, ואיל משולש פרק ו סעיף כג, וארחות שבת פרק ג הקדמה לסעיף סד, והלכות שבת בשבת חלק א פרק ט הערה 81 עמ' תקעט, ושבות יצחק (בורר) עמ' קעג, שפירשו את דברי המשנ"ב בכל תערובת. ועיין חזון איש אורח חיים סימן נג, ושמירת שבת כהלכתה פרק ה הערה כד, בשם הגרש"ז אוירבך, שחולקים וסוברים שאסור להפריד פסולת עם מעט אוכל מאוכל, ועיין חזון איש שם, וארחות שבת פרק ג סעיף סד, שאם מוציאים הרבה אוכל עם הפסולת, הדבר מותר, ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, בשם הגרש"ז אוירבך, שמותר להוציא חרק שנפל למשקה עם מעט מהמשקה, כיוון שבעניין זה יש לצרף שתי סברות היתר - הסברה שחרק ומשקה אינם נחשבים תערובת, והסברה שמותר להוציא פסולת עם מעט אוכל מאוכל.

משום שהפסולת אינה מופרדת לגמרי מהאוכל המקיף אותה אלא היא עדיין מעורבת בו¹². לדוגמה, לכלוך שהתערב באוכל, הוצאתו עם מעט אוכל איננה ברירה והיא מותרת, כיוון שהלכלוך נשאר מעורב במעט אוכל¹³. וכן גרעין לימון שנפל לסלט, מותר להוציאו עם מעט מהסלט¹⁴, וכן מותר להוציא חרוק שנפל למשקה עם מעט מהמשקה¹⁵, וכן מותר להוציא עצם עם מעט בשר מן הדג או מן העוף¹⁶.

פסולת שאינה מונעת את השימוש באוכל

פסולת המעורבת באוכל ורוב האנשים אוכלים את האוכל מבלי לטרוח להוציאה, מותר להוציאה מהאוכל¹⁷, כיוון שהוצאתה אינה מתקנת את

12. הלכות שבת בשבת חלק א פרק ט הערה 81 עמ' תקעט.
13. עיין משנ"ב סימן שיט ס"ק סא, וסימן תקד ס"ק כ ושער הציון שיט נט, ערוך השולחן שיט לג, מאמר מרדכי פרק זה סעיף מד, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יט, עם מקדשי שביעי (ינאי) חלק א עמ' ריד אות נח, בשם הגר"ח קנייבסקי. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם הערה מא, בשם הגרש"ז אוירבך, וילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' רפט סוף הערה לד, שאם התערבו הרבה לכלוכים באוכל, אסור להוציאם עם מעט אוכל, כיוון שכל האוכל נחשב מעורב עם הפסולת, והוצאת הפסולת עם מעט אוכל מתקנת את כל האוכל.
14. מאמר מרדכי פרק זה סעיף מד, שמירת שבת כהלכתה פרק ה סעיף ה.
15. משנ"ב סימן שיט ס"ק סא, בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח אות יב, חזון עובדיה חלק ד עמ' רלב, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יט. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שאפשר גם לשפוך את החרק מהכוס עם מעט מהמשקה. ועיין חזון עובדיה שם, שאם החרק צף על המשקה, אינו נחשב למעורב ומותר להוציאו בלא משקה, אך טוב להחמיר ולהוציאו עם משקה, ועיין משנ"ב שיט סא, ומאמר מרדכי פרק זה סעיף סו, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יט, שחולקים.
16. עיין באור הלכה שיט ד סד"ה מתוך, וחזון איש אורח חיים סימן נד ס"ק ג ד"ה ובמשנ"ב, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יג, שבות יצחק (בורר) עמ' צא, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כו, וארחות שבת פרק ג סעיף ע, שפרי הרקוב בחלקו, מותר להוציאו מבין פירות אחרים שאינם רקובים, לפי שיש בו גם חלקים טובים, והוצאתו נחשבת הוצאת אוכל ופסולת - מתוך אוכל, ועיין איל משולש פרק ו הערה קטו, שחולק, כיוון שפרי שחלקו רקוב נחשב מין גרוע ביחס לפירות טובים.
17. שו"ע שיט י, ומשנ"ב שם, ואור לציון חלק ב פרק לא הערה י ד"ה אבל. ועיין אור לציון שם, שעיקרון זה נאמר רק בתערובת של פסולת ואוכל, אבל בתערובת של שני מיני אוכל, כגון סלט, אסור לברור מין אחד גם אם רוב האנשים אוכלים את התערובת כפי שהיא. זאת כיוון שפסולת שאין מקפידים להסיר אותה בטלה לאוכל, אך שני מיני אוכל אינם בטלים זה לזה, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה קסד, וארחות שבת פרק ג הערה לה, שכתבו כעין זה.

האוכל והוא ראוי לאכילה גם בעודה מעורבת בו¹⁸. לדוגמה, מי שתייה המכילים חלקיקים זעירים של אבנית או חלודה, מותר לסנן אותם במערכת לטיהור מים, כיוון שרוב האנשים אינם מקפידים לסנן את המים לפני שתייתם¹⁹. וכן מיצי פירות שיש בהם חתיכות קטנות של בשר פרי, מותר לסננם במסננת ולהוציא מהם את החתיכות הקטנות של בשר הפרי, כיוון שרוב בני האדם רגילים לשתות מיצים אלו כמות שהם, מבלי לסננם²⁰.

סינון פסולת במסננת שבכיוור

פסולת שמעורבים בה נוזלים ומוצקים, מותר לשפוך אותה לכיוור שמותקנת בו מסננת, או לכלי מחורר בצורת משולש העומד בפינת הכיוור ומניחים בו פסולת ('משולש')²¹. ואף שהמסננת והמשולש מסייעים להפרדת הפסולת הנוזלית (הנשפכת למערכת הביוב) מהפסולת המוצקה (הנשארת בכיוור או במשולש) – הדבר מותר, כיוון שכל חלקי התערובת הולכים לאיבוד והברירה אינה מתקנת אותם²².

18. עיין רש"י שבת קלט ב ד"ה בין הגתות, ואיל משולש פרק טז הערה ט.
19. מאמר מרדכי פרק צה סעיף קא, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף ס, ארחות שבת פרק ג סעיף לח. ועיין הגר"מ רובין (מחבר הספר ארחות שבת) בתוך קובץ אור ישראל (מאנסי) גיליון סח עמ' סג ואילך, שאסור להשתמש במסנני מים ביתיים המצויים כיום ומבוססים על גרגרי פחם, כיוון שהמים מתערבים בגרגרי הפחם ושוהים בהם, ובאותו זמן הם אינם ראויים לשתיה, ועיין הגר"א וויס שליט"א בקובץ אור ישראל שם עמ' מח ואילך, שחולק וסובר שמותר להשתמש בהם, כיוון שבעת כניסת המים למסנן הם ראויים לשתיה (עיין שו"ע שיט ט), וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
20. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בורר אות ג, חזון עובדיה חלק ד עמ' רכב, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף נג.
21. עיין צ"ץ אליעזר חלק ז סימן יב אות ח, אשרי האיש חלק ב פרק כה סעיף מט, חוט שני חלק ב עמ' צו, שמירת שבת כהלכתה פרק יב סעיף יז. ועיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף קט, שחולק וסובר שאסור ליתן פסולת ל'משולש', כיוון שיש תועלת בהפרדת הפסולת הנוזלית מהפסולת המוצקה, שכן על ידה ניתן לזרוק את הפסולת המוצקה לפח האשפה.
22. שמירת שבת כהלכתה פרק יב הערה מט, בשם הגרש"ז אוירבך, חוט שני חלק ב עמ' צו.

פרק יא

ברירה בדרך אכילה

היתר 'דרך אכילה'

פעמים רבות כאשר אדם אוכל, הוא נצרך להפריד בין האוכל שברצונו לאכול לבין פסולת המעורבת בו. לדוגמא, בעוף ובדג ישנן עצמות, והאוכלם צריך להפריד את האוכל מהעצמות, ובערמת בוטנים ישנן קליפות, והאוכלם צריך להפריד בין הבוטנים לבין הקליפות, וכיוצא באלו. כיוון שהפרדת אוכל מפסולת היא פעולה שמתלווה לאכילה לעתים קרובות, היא מותרת בתנאים מסוימים, כיוון שהתורה לא אסרה על האדם לאכול כדרכו¹. היתר זה נקרא 'דרך אכילה'.

חכמים אפיינו את הברירה הנעשית תוך כדי אכילה, והגדירו שלושה תנאים שבהתקיימותם נחשבת הברירה לדרך אכילה והיא מותרת, ובהיעדרם היא נחשבת למלאכה והיא אסורה: ראשית, הברירה המותרת נעשית בידיים, ולא על ידי כלים או מכשירים המסייעים לה כגון נפה או מסננת. שנית, בברירה המותרת האדם נוטל את האוכל שהוא מעוניין בו מתוך הפסולת, ולא את הפסולת מתוך האוכל. ולבסוף, ברירה זו נעשית בסמיכות לאכילה ('לאלתר'), ולא פרק זמן ניכר קודם לכך. רק כאשר מתקיימים שלושה תנאים אלו, נחשבת הברירה לדרך אכילה והיא מותרת, אך אם אחד מן התנאים אינו מתקיים, נחשבת הברירה למלאכה והיא אסורה מהתורה.

1. עיין שו"ת הרשב"א חלק ד סימן עה, עיין שו"ע הרב שכא י. ועיין חזון איש אורח חיים סימן סא אות א ד"ה ומש"כ הט"ז: "אכילה התמידית היא דרך ברירה וכו' ולא חייל עליה שם עובדא ועמל מלאכה והלכך אף במכין סמוך לסעודה וכו' לאו בורר הוא אלא נטפל לאכילתו", ועיין בנתיבות העיון שבת חלק א עמ' שמז ואילך, שהאריכו בביאור היתר זה, ועיין ארחות שבת פרק ג הערה א.

לדוגמה: הבורר באמצעות כלי עובר על איסור בורר, אף אם עושה זאת בסמיכות לאכילה ונוטל את האוכל מהפסולת. וכן הבורר פסולת מן האוכל עובר על איסור בורר, אף אם עושה זאת בידו ובסמיכות לאכילה. וכן עובר על האיסור מי שבורר לא בסמיכות לאכילה, אף אם הוא בורר את האוכל מהפסולת בידו. בכל אלו הברירה אסורה מהתורה, משום שהיתר הברירה בדרך אכילה מותנה בקיומם של כל שלושת התנאים המאפיינים אותה, ודי בחסרונו של אחד מהם כדי להחשיב את הברירה לברירה רגילה, האסורה מהתורה². יסודות אלו יתבארו ביתר הרחבה להלן.

ברירת אוכל מפסולת בתערובת של שני מיני אוכל

כפי שהתבאר, ההיתר לברור בדרך אכילה הוא רק כאשר נוטלים את האוכל מן הפסולת. בתערובת של אוכל ופסולת ברור מהו האוכל ומהי הפסולת, אך בתערובת של שני מיני מאכלים עולה השאלה מהו האוכל ומהי הפסולת, ואיזה מין יש ליטול מתוך המין האחר? התשובה לכך היא שהמין שהאדם מעוניין לאוכלו נחשב אוכל, ואילו המין האחר נחשב פסולת. לכן על האדם לקחת את האוכל שהוא מעוניין בו ולא את האוכל שאינו מעוניין בו³. לדוגמה, אדם שהגישו לפניו סלט עגבניות עם בצל והוא אינו מעוניין בחתיכות הבצל – העגבניות נחשבות אוכל והבצל נחשב פסולת, ועליו ליטול את העגבניות ולהשאיר את חתיכות הבצל; ואין הוא רשאי להוציא את חתיכות הבצל מהסלט. וכן אדם שהגישו לפניו צלחת פיצוחים שיש בה גרעינים שחורים וגרעינים לבנים מעורבים, והוא מעוניין בגרעינים השחורים – עליו ליטול את הגרעינים השחורים, ואין הוא רשאי להוציא מהצלחת את הגרעינים הלבנים⁴.

2. שו"ע שיט א-ד, הקדמת המשנה ברורה לסימן שיט.

3. רמ"א שיט ג, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה חלק ד עמ' קפ, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כד.

4. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קפח, ומאמר מרדכי פרק צה סעיף מו, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כד, והערה יד, שאם אחד מהיושבים בסעודה מעוניין בחתיכות הבצל או בגרעינים הלבנים, מותר לאדם להוציאם כדי לתנם לחברו, כיוון שהם נחשבים לאוכל עבור חברו.

ברירת אוכל מפסולת בתערובת נוזל ומוצק

כאשר מפרידים בין נוזל ומוצק שמוחזקים יחדיו בכלי על ידי שפיכת הנוזל החוצה, הנוזל הוא הדבר שמוציאים מהתערובת. לכן אם הנוזל רצוי והמוצק אינו רצוי, מותר לשפוך את הנוזל החוצה. אך אם הנוזל אינו רצוי והמוצק רצוי, אסור לשפוך את הנוזל החוצה, כיוון ששפיכתו היא ברירת פסולת מאוכל⁵. לדוגמה, מותר לשפוך יין מבקבוק המכיל יין ושמרים, כיוון ששפיכת היין היא ברירת אוכל מפסולת. אך אסור לשפוך שמן מקופסת שימורי טונה, כיוון ששפיכתו היא ברירת פסולת מאוכל⁶.

ברירה סמוך לשימוש

כפי שהתבאר, אחד מתנאי ההיתר של ברירה בדרך אכילה הוא עשייתה סמוך לאכילה או לשימוש ('לאלתר')⁷. הפוסקים נחלקו עד כמה ניתן להקדים את

5. משנ"ב שיט נה, כף החיים שיט קיא, עיין ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שיג הערה נו, פסקי תשובות שיט מ, ארחות שבת פרק ג הקדמה לסעיף סב, איל משולש פרק ז סעיף כז. ועיין סידור רבינו הזקן הלכתא רבתא לשבתא, שחולק. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רכט, ואור לציון חלק ב פרק לא הערה י.
6. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כ, ארחות שבת פרק ג סעיף מב. ועיין איל משולש פרק ו סעיף עט, שהשמן שנמצא בין נתחי הטונה נחשב מעורב בה ואסור לשפוך אותו, אך השמן שצף מעל נתחי הטונה אינו נחשב מעורב בה ומותר לשפוך אותו. ועיין ארחות שבת פרק ג סעיף מב, שאם כמות השמן מועטה עד שהשמן טפל למאכל ובני אדם רגילים לאוכלו כך, מותר לסחוט את חתיכות הטונה מהשמן המעורב בהן, כיוון שחתיכות הטונה והשמן נחשבים מין אחד, ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף כז.
7. שו"ע שיט א. ועיין קובץ מבית לוי גיליון ו עמ' מב, בשם הגר"ש ווזנר, שהיוצא לטייל עם בנו, רשאי לברור אוכל עבור בנו לפני צאתו, אף שהבן יאכל את האוכל לאחר זמן, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה ריט, בשם הגר"ש אוירבך, וחוט שני חלק ב עמ' עח, שחולקים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שבועת יצחק (בורר) עמ' קצה, בשם הגר"ש אלישיב, וחוט שני חלק ב עמ' עח, וירושלים במועדיה שבת חלק ב עמ' רכב, בשם הגר"ש אוירבך, שאסור לברור אוכל כדי לחמם אותו ולאוכלו לאחר שיתחמם, כיוון שהברירה אינה סמוכה לאכילה (ובמשך הזמן שבין הברירה לאכילה, האדם אינו עסוק בהכנת האוכל - עיין פרדס יצחק בורר חלק ב עמ' 1144), ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף עט וסעיף פא, שחולק, וכן משמע משו"ת אבני ישפיה חלק ד סימן נד ענף א, ושו"ת מחזה אליהו חלק א סימן לז אות ח, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה רו, שמותר לברור כלי כדי להשאילו לחבר, אף שהחבר ישתמש בו לאחר זמן, כיוון שהשאלת כלי נחשבת שימוש בו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין איל משולש פרק ח סעיף טז,

הברירה לאכילה או לשימוש ועדיין להחשיב את הברירה לברירה לאלתר, ונאמרו בכך באחרונים שלוש דעות: יש סוברים שניתן להקדים את הברירה עד שעה לפני האכילה או השימוש⁸, יש סוברים שניתן להקדים את הברירה עד חצי שעה לפני האכילה או השימוש⁹; ויש סוברים שאין שיעור קבוע של זמן שניתן להתחיל בו את הברירה כדי שתיחשב ברירה לאלתר, אלא יש לעשותה בזמן שבו רגילים לברור את הדבר לקראת השימוש בו, כל דבר לפי עניינו¹⁰. לדוגמה, מיון קלפים כדי לשחק בהם נעשה בדרך כלל סמוך מאוד למשחק, לכן יש לעשותו סמוך מאוד למשחק כפי שרגילים, ולא קודם לכן. לעומת זאת, ברירת ירקות לצורך הכנת סלט לסעודה רבת משתתפים נעשית זמן רב לפני הארוחה, כיוון שהכנת סלט לאנשים רבים לוקחת זמן רב, וניתן לעשותה זמן רב לפני הסעודה כפי שרגילים¹¹. ויש לנהוג למעשה

בשם הגר"י קרליץ, שחולק. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח אות ג, ומאמר מרדכי פרק צד סעיף לד, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מד, וחוט שני חלק ב עמ' עח, ושבות יצחק (בורר) עמ' רכט, בשם הגר"ש אלישיב, שמותר לברור פירות כדי לכבד אורח, אף שידוע שהאורח לא יאכל את כל הפירות, כיוון שהפירות שאינם נאכלים משמשים לכבד את האורח, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קפה, שחולק. ועיין חוט שני חלק ב עמ' עט, והגרש"ק גרוס בתוך בצילו חימדי עמ' קטז, שאישה שאינה יודעת מתי בעלה יגיע מבית הכנסת, והוא עשוי להגיע בכל רגע, רשאית לברור עבורו סמוך לזמן שהוא עשוי להגיע, ועיין חוט שני שם, שאם ישנה אפשרות שייקח זמן רב עד שהבעל יגיע, הדבר צריך עיון, ועיין איל משולש פרק ח סעיף לא, שמותר גם כאשר ישנה אפשרות שייקח זמן רב עד שהבעל יגיע, ועיין שבות יצחק (בורר) עמ' ריב-ריג, בשם הגר"ש אלישיב שחולק ואוסר לברור כאשר ישנו ספק אם הברירה היא לאלתר, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו: "האישה רשאית לברור לפני הזמן שהוא מגיע. היא יכולה לסמוך על רוב הפעמים שהוא מגיע".

8. אגלי טל מלאכת בורר ס"ק ט, בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח אותיות א-ב, הליכות עולם חלק ד פרשת בשלח אות ב, הליכות אבן ישראל שבת פרק עג סעיף יט, בדעת המשנ"ב שכא מה, ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג סימן שיט עמ' רסט סוף הערה יד.

9. אז נדברו חלק ו סימן עב אות ה, קובץ מבית לוי גיליון ו עמ' מא הערה ב, בשם הגר"ש וזנר, תשובות והנהגות חלק ב סימן קפה אות ג, בשם החזון איש (ועיין חוט שני חלק ב עמ' עז, שפירש דברי החזון איש באופן אחר).

10. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בורר אות יג. ועיין חוט שני חלק ב עמ' עז: "גדר לאלתר אינו תלוי בזמן מסוים קודם הסעודה, אלא כל שיש הרגשה שהוא סמוך לסעודה מיקרי לאלתר".

11. עיין משנ"ב תריא ז, ושער הציון שם, ומאמר מרדכי פרק צד הערה יז, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף סט, ואיל משולש פרק ח הערה מה, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין חוט שני חלק ב עמ' עז, בשם החזון איש, שחולק וסובר שלעולם אין להקדים את הברירה יותר מחצי שעה לפני הסעודה, (ועיין תשובות והנהגות חלק ב סימן קפה אות ג, שפירש דברי החזון איש באופן

כדעה זו¹².

מותר לברור מאכלים סמוך לסעודה, גם אם עתידים לאכול אותם בסוף הסעודה והיא תימשך כמה שעות¹³, כיוון שרגילים להכין את כל צרכי הסעודה לפני הסעודה, כדי שלא לטרוח בהכנתם באמצע הסעודה, ולכן ברירה בזמן הסמוך לסעודה כבר נחשבת ברירה בדרך אכילה¹⁴.

ברירה ביד

כפי שהתבאר, אחד מתנאי ההיתר של ברירה בדרך אכילה הוא עשייתה בידיים, ולא באמצעות כלי¹⁵. לכן אדם שהכין תה מעלי תה גנועים בתולעים, והוא חושש שישנן תולעים בכוס התה, לא יסנן את התה במסננת אף אם הוא עושה זאת סמוך לאכילה¹⁶. וכן אסור להפריד ירקות ממרק או קציצות מרוטב בעזרת כף מחוררת¹⁷, או להפריד את גרעיני הזיתים מהזיתים על ידי מכשיר מיוחד המיועד לכך¹⁸.

- אחר, ועיין שבות יצחק בורר עמ' ריט, בשם הגר"ח קנייבסקי). ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קפ.
12. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
13. רמ"א שיט א, ומשנ"ב שם. ועיין הליכות עולם חלק ד פרשת בשלח אות ב, וילקוט יוסף (תשנ"ג) סימן שיט עמ' רסח-רסט, שאם עתידים לאכול את המאכלים שבררו יותר משעה לאחר ברירתם, יש להקפיד לברור אותם סמוך ממש לסעודה, ולא ניתן להקל ולברור אותם זמן מה לפני הסעודה.
14. פרדס יצחק בורר חלק א עמ' 802.
15. שו"ע שיט א.
16. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף נו.
17. עיין שבט הלוי חלק ח סימן נח ד"ה מכל, מאמר מרדכי פרק צה סעיף קו, אשרי האיש פרק כה אות לז, חוט שני חלק ב עמ' סט, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף נח, דור המלקטים (תשע"ו) חלק ד עמ' 2578, בשם הגר"מ פיינשטיין, מנוחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף לו, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אור לציון חלק ב פרק לא שאלה י, וילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שו, בשם הגר"ע יוסף, שחולקים ומתירים להפריד ירקות ממרק בעזרת כף מחוררת כדי לאוכלם לאלתר, כיוון שיש סוברים שחתיכות מוצקות הנתונות בתוך נוזל אינן נחשבות מעורבות בנוזל, ועיין שם ושם, שהמחמיר תבוא עליו ברכה, ועיין באור הלכה שיט טז ד"ה אלא, שחתיכות מוצקות הנתונות בתוך נוזל נחשבות מעורבות בנוזל. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף נח, שמותר ליטול אוכל הנתון בנוזל בכף מחוררת, אם כוונת האדם היא לנטילת האוכל ולא להפרדתו מן הנוזל, ובלבד שלא ישהה את האוכל באוויר אלא יטלנו מן הקערה ויניחנו ישירות בצלחתו.
18. מאמר מרדכי פרק צה סעיף ג, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף נט, אור לציון חלק ב פרק

ברירה באמצעות כף או מזלג

אף שאין לברור באמצעות כלי, מותר להפריד את האוכל מהפסולת על ידי כף או מזלג בזמן האכילה¹⁹. זאת כיוון שהם נחשבים כיד האדם, שכן הם אינם מסייעים לברירה ומשתמשים בהם רק כדי שהידיים לא תתלכלכנה²⁰. אמנם אם הם מסייעים לברירה, אסור להפריד על ידם את האוכל מהפסולת, כיוון שבמצב זה הם אינם נחשבים כיד האדם והברירה על ידם היא ברירה בכלי²¹. לדוגמה, אין להשתמש במזלג כדי לברור אטריות ממרק, כיוון שהמזלג מסייע לברירה²². וכן כאשר יש במרק ירקות רבים בכמות כזו שהנוזל אינו ניכר בפני עצמו, אין ללחוץ עם מצקת על הירקות ולדחוק אותם מטה כדי שייכנסו נוזלים למצקת, כיוון שהמצקת מסייעת לברירה²³. ויש חולקים וסוברים שמותר לברור על ידי כף או מזלג גם כאשר

לא שאלה יא. ועיין אבני ישפה חלק ז סימן מד, ושו"ת דבר חברון בד' חלקי שו"ע (תשע"ט) סימן צג, שמותר לסחוט לימון לתוך כף היד מעל קערת סלט, על דעת שמץ הלימון יישפך לתוך הסלט וגרעיני הלימון יישארו ביד, ועיין איל משולש פרק ז הערה קד, בשם הגרי"ש אלישיב, שחולק וסובר שברירה בדרך זו נחשבת ברירה בכלי והיא אסורה.

19. עיין משנ"ב שיט סו, אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קכד, מנחת יצחק חלק א סימן עו, חזון עובדיה חלק ד עמ' קעג, מאמר מרדכי פרק צד סעיף יח, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מט.

20. אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קכד, מנחת יצחק חלק א סימן עו, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מט.

21. אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קכד, עיין מנחת יצחק חלק א סימן עו, אור לציון חלק א סימן כז ד"ה וע"כ נלע"ד, שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה קמא ושמע שלמה חלק א אורח חיים סימן ה אות ב, בדעת משנ"ב סימן שיט ס"ק נה וס"ק סו, דרך אכילה עמ' נז, בשם הגרי"ח קנייבסקי, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

22. שלחן שלמה סימן שיט ס"ק כח: אפשר, עיין חוט שני חלק ב עמ' קצו.

23. מנחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף לד, פסקי תשובות סימן שיט הערה 341. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בורר אות א, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה קעו, בשם הגרש"ז אוירבך, וחוט שני חלק ב עמ' סח, שאסור להצמיד את מכסה הסיר לסיר, ולסנו בדרך זו את הנוזלים מן הסיר, ועיין הליכות אבן ישראל פרק עג סעיף מח, וארחות שבת פרק ג הערה פג, בשם הגר"ש אוירבך, שחולקים וסוברים שברירה על ידי מכסה הסיר נחשבת לברירה ביד, ועיין הערה הבאה. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רטז, ומאמר מרדכי פרק צה סעיף קיב, ושבות יצחק (בורר) עמ' רנח, בשם הגרי"ש אלישיב, וחוט שני חלק ב עמ' צז, ואז נדברו חלק ד סימן כג, שמותר להשתמש במלחיה ששמו בה מעט גרגרי אורז לספוג את הלחות שבמלח, ואין לחשוש לברירת המלח מהאורז, כיוון שהמלחיה אינה מיועדת לברירה, ועיין אז נדברו חלק ד סימן כג, ופרדס יצחק (בורר) חלק א עמ' 238, שאין זה דומה לברירה על ידי מזלג

הם מסייעים לברירה, כיוון שלפי דבריהם, האיסור לברור בכלי הוא רק בכלי שעומד לברירה, וכך ומזלג אינם עומדים לברירה²⁴.

הוצאת שקית תה מכוס תה

שקית תה הנתונה בכוס תה, יש סוברים שאין למושכה החוצה מהכוס ביד אלא יש להוציאה על ידי כף. הטעם לכך הוא שכאשר מושכים החוצה את שקית התה, מטפטפות ממנה טיפות מים. טיפות אלו היו מעורבות בעלי התה שבשקית, והפרדתן מהם בעזרת שקית התה העשויה מבד מחורר היא ברירה על ידי כלי²⁵. ויש חולקים וסוברים שמותר להוציא את שקית התה מהכוס ביד²⁶, כיוון ששקית התה אינה כלי שמיועד לברירה, וכאשר ברור שאין כוונת האדם לברור ואין לו תועלת בכך, אין איסור לברור על ידה²⁷. למעשה מותר להוציא את שקית התה מהכוס ביד, כיוון שאין כוונת

המסייע לברירה, כיוון שבברירה על ידי מזלג, מטרת הפעולה היא הפרדת האוכל מהפסולת, אך במלחיה מטרת הפעולה היא פיזור המלח, ועיין חזון עובדיה שם, טעמים נוספים להיתר, ועיין הלכות שבת (א"י) חלק א עמ' 196 הערה קג, בשם הגר"ם פיינשטיין והגר"א קוטלר, שחולקים ואוסרים להשתמש במלחיה שיש בה אורז, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף סו: "טוב לא להוציא מלח ממלחיה שיש בה אורז", והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שמותר להשתמש במלחיה שיש בה אורז ובלבד שיש במלחיה הרבה מלח וכוונת המשתמש במלחיה היא להוציא מלח ולא לברור את המלח מהאורז.

24. חזון עובדיה חלק ד עמ' קעו. ועיין שמע שלמה חלק א אורח חיים סוף סימן ה: "טוב ליזהר שלא לברור בכף ומזלג כאשר הם מסייעים לברירה, אך בשעת הדחק או בדבר שהוא מסופק אם הכף או המזלג מסייעים לברירה, יש להקל".

25. מנחת יצחק חלק ד סימן צט אות ב ס"ק ה, שבט הלוי חלק ח סימן נח ד"ה והשתא, חוט שני חלק ב עמ' צו, עם מקדשי שביעי חלק א עמ' רכג, בשם הגר"ח קנייבסקי. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף סד: "נכון להוציא את השקית בעזרת כף ולא ביד, מפני שאם ישהה את השקית, אחרי שהוציאה, מעל גבי המים שבכוס, הרי תטפנה טיפות מן התמצית שעוצרה חזרה לתוך הכוס, ויש בזה חשש איסור ברירה". ועיין מאמר מרדכי פרק צה הערה צד.

26. חזון עובדיה חלק ד עמ' שפב, מנחת אהבה חלק ב סימן ז אות מד, קובץ אליבא דהלכתא גיליון סב סוף עמ' לו, בשם בעל שו"ת משנה הלכות ובעל שו"ת רבבות אפרים, הגר"א וייס שליט"א בתוך הלכה שלימה (סודרי) מלאכות שבת חלק א עמ' מ. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה קמ, בשם הגרש"ז אוירבך, שאפשר שמותר לברור לאלתר בעזרת כלי שהשימוש בו הוא תמיד סמוך לאכילה, ולפי זה מותר להוציא את שקית התה מהכוס ואין לחשוש לברירת טיפות המים מעלי התה שבשקית.

27. הגר"א וייס שליט"א שם. ועיין חזון עובדיה שם, ומנחת אהבה שם, שכתבו טעמים אחרים.

המוציא לברירת המים מתוך השקית. אך אסור לנענע את השקית כדי להוציא ממנה את המים, כיוון שנענוע השקית נעשה מתוך כוונה להוציא את המים מהשקית²⁸.

קנקן תה שיש בשפתו מסננת

קנקן תה ובו תה מעורב בעלי תה, ויש בשפתו מסננת, אין לשפוך ממנו תה, כיוון שהפרדת התה מעלי התה נעשית על ידי המסננת, ואסור לברור על ידי כלי²⁹. ויש חולקים וסוברים שמותר לשפוך ממנו תה³⁰, כיוון שרבים מהאנשים אינם מקפידים אם עלי התה ייכנסו לתוך הכוס, ולכן עלי התה אינם נחשבים פסולת ומותר לסגנם³¹.

28. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

29. בן איש חי שנה שנייה פרשת בשלח אות יח, כף החיים שיט קיג, שבט הלוי חלק א סימן פד, מאמר מרדכי פרק צה סעיף עח, אור לציון חלק ב פרק לא שאלה יא, אשרי האיש חלק ב פרק כה סעיף מא. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם מעורבים בתה רק מעט עלים, מותר לשפוך תה מהקנקן. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף סב, על פי שו"ע שיט יד, שמותר לשפוך תה מהקנקן אם עלי התה נמצאים בתחתית הכלי והתה הנשפך אינו מעורב בהם. ועיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף קז, שאין לשפוך מים מקנקן המכיל מים וקוביות קרח שיש במכסהו רשת המונעת מקוביות הקרח להישפך החוצה, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף סג, שאם הקוביות גדולות אין זו תערובת, ומותר, ועיין עזרת אליעזר (קרביץ) בורר עמ' 37, בשם הגר"ש אלישיב, והגר"ש דבליצקי, ומלאכת שבת (שטרן) עמ' מ, שגם אם הקוביות קטנות הדבר מותר, כיוון שקרח ומים נחשבים מין אחד ואין זו תערובת.

30. קצות השולחן סימן קכה בדי השולחן ס"ק כא, ציץ אליעזר חלק יד סימן מו, הליכות אבן ישראל פרק עג סעיף נא, חזון עובדיה חלק ד עמ' רכו, מנוחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף מג. 31. קצות השולחן סימן קכה בדי השולחן ס"ק כא, ציץ אליעזר חלק יד סימן מו, חזון עובדיה חלק ד עמ' רכו, מנוחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף מג. ועיין אשרי האיש פרק כה אות מא, שחולק על טעם זה כיוון שאף שאנשים אינם מקפידים שעלים מועטים ייכנסו לכוס, הם מקפידים שלא ייכנסו לכוס עלים רבים. ועיין חזון איש סימן נג ד"ה מן האמור, שמותר להשתמש בקנקן תה שיש בפיו מסננת (ועיין טעמא דקרא עמ' תכו, שכן נהג החזון איש למעשה), ועיין מאמר מרדכי פרק צה הערה צא, שביאר כוונתו שהרשת היא חלק מהכלי, והכלי אינו מיועד לברירה, ועיין מחזה אליהו חלק א סימן נא אות ד ס"ק ח, שביאר כוונתו שמותר לעשות פעולה רגילה לצורך אכילה אף שנעשית אגב כך פעולת ברירה, אם אין כוונת האדם לברירה, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה קפח, וארחות שבת פרק ג הערה עט.

הוצאת עצמות הדג

האוכל דג שיש בו עצמות לא ייטול את העצמות מהדג, כיוון שאסור לברור פסולת מאוכל גם כאשר הברירה היא לצורך אכילה מידית, אלא ייטול את בשר הדג וישאיר את העצמות בצלחתו³². ויש חולקים וסוברים שהאוכל דג שיש בו עצמות רשאי להוציא את העצמות מהדג בשעת האכילה³³, וכן נוהגים יוצאי ספרד³⁴ וחלק מיוצאי אשכנז³⁵. ואף שאסור לברור פסולת מאוכל גם כאשר הברירה היא לצורך אכילה מידית, ברירת העצמות מהדג מותרת לדעה זו, כיוון שיש בעניין זה כמה סברות היתר שניתן לצרפן³⁶: ראשית, יש הסוברים שבשעת האכילה עצמה מותר לברור פסולת מאוכל³⁷. שנית, יש הסוברים שמותר ליטול פסולת מתוך אוכל כאשר הפסולת מחוברת לאוכל, כיוון שחיבורם זה לזה מחשיב אותם דבר אחד³⁸. ולבסוף, יש הסוברים שנטילת העצמות מהדג נחשבת דרך אכילה, כיוון שרגילים להוציא את העצמות מהדג תוך כדי אכילתו³⁹.

אדם שהכניס חתיכת דג ובה עצם לתוך פיו, רשאי לדעת כולם להוציא את העצם מפיו, כיוון שהוצאת פסולת מהפה נחשבת ברירה בדרך אכילה לדעת כולם⁴⁰.

32. באור הלכה שיט ד"ה מתוך, חזון איש אורח חיים סימן נד ס"ק ד, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יב. ועיין חזון איש אורח חיים סימן נד ס"ק ג, ושמירת שבת כהלכתה שם, שמשיכת בשר הדג ביד אחת מן העצם המוחזקת ביד השנייה - נחשבת ברירת אוכל מפסולת.

33. הליכות אבן ישראל פרק עג סעיף ד, חזון עובדיה חלק ד עמ' קצו, מאמר מרדכי פרק זה סעיפים כה-כו, אור לציון חלק ב פרק לא שאלה ה, מנוחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף טו. ועיין באור הלכה שיט ד"ה מתוך, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יג, שהנוהג כן יש לו על מי לסמוך.

34. מאמר מרדכי פרק זה סעיף כה, אור לציון חלק ב פרק לא הערה ה.

35. עיין באור הלכה שיט ד"ה מתוך: אין העולם נזהרים לדקדק בזה, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יד: יש הנוהגים להקל.

36. חזון עובדיה חלק ד עמ' קצו.

37. באור הלכה שיט ד"ה הבורר, בשם הרמב"ן.

38. באור הלכה שיט ד"ה מתוך, בשם הים של שלמה.

39. בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח אות י'.

40. עיין משנ"ב שכ"ב, עיין חזון איש אורח חיים סימן נד ס"ק א, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יב, חוט שני חלק ב עמ' צג.

יש הנוהגים לאכול בשבת דג טחון שאין בו עצמות ('געפילטע פיש'), לצאת מידי ספקות וחששות שישנם באכילת דגים עם עצמות, ותבוא עליהם ברכה⁴¹.

היתר 'דרך אכילה' בדברים שאינם מאכלים

היתר הברירה בדרך אכילה נאמר בברירה לכל מטרה ולא רק בברירה לצורך אכילה. לכן מותר לברור בגד מתוך ערמת בגדים אם מוציאים את הבגד הרצוי, עושים זאת ביד וסמוך ללבישת הבגד. כמו כן, מותר לברור משחק מתוך ערמת משחקים אם מוציאים את המשחק הרצוי, עושים זאת ביד וסמוך לשימוש במשחק⁴². במקרים אלו, החפץ שרוצים להשתמש בו נחשב 'אוכל', והחפצים שאין רוצים להשתמש בהם נחשבים 'פסולת'⁴³. לדוגמה, ילד המשחק בלגו, ובתוך אבני הלגו מעורבים חלקי משחק אחרים, חלקי הלגו נחשבים 'אוכל' ומותר להוציא אותם מהתערובת כדי לשחק בהם, וחלקי המשחק האחרים נחשבים 'פסולת', ואין להוציא אותם מתוך התערובת.

מיון חפצים מתערובת

אסור לאדם לקחת חפצים מתוך תערובת כדי למיין אותם, גם אם בשעת הלקיחה הוא אינו מדקדק לקחת חפצים מסוימים מתוך התערובת אלא הוא לוקח חפצים ללא הבחנה, ולא משנה לו אלו חפצים יעלו בידו. אך מותר לקחת ללא הבחנה חפצים מתוך תערובת לשם מטרה אחרת שאינה מיונם, ולאחר השלמת המטרה להניחם במקומם⁴⁴. לדוגמה, אדם שיש לפניו תערובת של סכינים ומזלגות אינו רשאי להוציא מהתערובת פריט כלשהו ללא הבחנה כדי להניחו במקומו, אך הוא רשאי להוציא מתוך התערובת פריט כלשהו ללא הבחנה כדי לשטוף אותו או לנגבו, ולאחר מכן להניחו

41. מאמר מרדכי פרק צה סעיף כט, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף טו.

42. משנ"ב שיט טו.

43. שו"ע הרב שיט ח, בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח סעיף יג.

44. עיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף קטו, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף פה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

במקומו⁴⁵. וכן בגדים הנתונים בערמה, אסור לקחת בגד כלשהו ללא הבחנה כדי להניחו במקומו, אך מותר לקחת בגד כלשהו ללא הבחנה כדי לקפלו, ולאחר מכן להניחו במקומו⁴⁶.

הזהירות הנדרשת באיסורי בורר

לאור כל מה שהתבאר בפרק זה, אנו למדים כי מיוחדת היא מלאכת בורר בכך שהמרחק בין ברירה האסורה מהתורה לברירה מותרת הוא קטן ולא ניכר, ובקלות אפשר להיכשל בה. למשל, יכולים להיות שני אנשים שבוררים בידם אוכל מתוך פסולת, אחד עובר בכך על איסור תורה, כיוון שהוא בורר את האוכל כדי להשתמש בו לאחר זמן, והשני עושה פעולה מותרת, כיוון שהוא בורר את האוכל כדי להשתמש בו סמוך לבירתו. לכן מלאכה זו דורשת תשומת לב מיוחדת בלימוד הלכותיה ובקיומן במשך השבת⁴⁷.

45. שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערות רלב-רלג, בשם הגרש"ז אוירבך, עיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף קטו, פסקי תשובות שיט כב, ארחות שבת פרק ג הערה קלז, בשם הגר"נ קרליץ, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

46. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף פט. ועיין ארחות שבת פרק ג הערה קמ, בשם הגר"נ קרליץ, שחולק.

47. עיין הקדמת המשנ"ב להלכות שבת ד"ה וכן באיסור בורר, בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח הקדמה: "ונודע כי הלכות בורר בשבת רבים המה, וצריך שמירה גדולה לאדם שלא ישגה בהם, מפני שהאדם רגיל בזה בימי החול", איל משולש פרק א סעיף יד. ועיין ספר הזכרונות (אבוהב) זכרון תשיעי פרק א ד"ה הבורר: "מלאכה זו היא מן הקשות שבשבת להזהר בכל דקדוקיה וחלוקיה, שרובם יש בהם איסור גמור מן התורה וכו' וקשה לעם לעמוד עליהם כראוי, כי צריך זריזות גדולה וזכרון הפרטים על מתכונתם, ולא ניתנה שמירתן ביחוד אלא למעיין וחוזר עליהם תמיד ועדיין יאה לבו נוקפו". ועיין מאמר מרדכי הקדמה לפרק צד, שבזכות לימוד הלכות בורר אדם זוכה לשמירה רוחנית שלא יכשל במלאכה זו.

פרק יב

קילוף פירות וירקות ושטיפתם

קילוף פירות וירקות

קילוף פירות וירקות נחשב לברירה, כיוון שבקילוף מפרידים את הקליפה, שהיא פסולת, מגוף הפרי, שהוא אוכל¹. לכן אסור לקלף פירות וירקות בשבת, אלא אם כן עושים זאת בדרך אכילה, כלומר סמוך לאכילה וביד². ואף שאחד התנאים לברירה בדרך אכילה הוא נטילת האוכל מהפסולת, ובקילוף נוטלים את הפסולת מהאוכל – הקילוף מותר, כיוון שדרך אכילת פירות שיש להם קליפה היא בהסרת הפסולת (הקליפה) מהאוכל, ולא בנטילת האוכל מהפסולת³. לכן מותר לקלף פירות הדר, גרעיני חמנייה, בננות, ביצים וכיוצא באלו סמוך לאכילתם, אף שבקילופם נוטלים את הפסולת מן האוכל⁴. וכן מותר להסיר את העלים החיצוניים המעופשים

1. רמ"א שכא יט, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה חלק ד עמ' קצב. ועיין שמש ומגן חלק א סימן עמ' מח ד"ה בדיון בורר, שחולק וסובר שקילוף פירות וירקות אינו נחשב ברירה, כיוון שהאוכל והפסולת אינם מעורבים זה בזה, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה צו, בשם הגרש"ז אויבר, וארחות שבת פרק ג הערה קב, שכיוון שהקליפה דבוקה לפרי היא נחשבת מעורבת בו.
2. רמ"א שכא יט, מאמר מרדכי פרק צד סעיף כז, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לה.
3. באור הלכה שכא יט ד"ה לקילוף, חזון איש אורח חיים סימן נד ס"ק ב.
4. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיפים לג-לד וסעיף לח. ועיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף לד, שעור העוף נחשב כקליפה, ומותר להסירו סמוך לאכילה, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קצד, שמתיר מטעם אחר, ועיין חוט שני חלק ב עמ' פא. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג אות לה, שתווית המאפייה המודבקת על החלה נחשבת כקליפה ומותר להסירה סמוך לאכילה, וטוב לעשות כן אחרי בציעת הפת, כדי לשמור על שלמות הפת, ועיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף לט, וארחות שבת פרק ג סעיף סו, שחולקים וסוברים שמדבקה הדבוקה לחלה אינה נחשבת כקליפה כיוון שניתן להגיע לחלה מבלי להסיר אותה, ולכן יש להסירה עם מעט מהחלה.

מקלחי חסה או כרוב, משום שהם נחשבים כקליפה⁵.

יש סוברים שקילוף פרי נחשב ברירה רק כאשר הקילוף הוא של קליפה שאינה דבוקה לפרי, כקליפת שום ובצל, אך כאשר הקילוף הוא של קליפה הדבוקה לפרי, כקליפת פירות הדר, אין הוא נחשב ברירה אלא חיתוך הפרי לשניים⁶. אך דעת המשנה ברורה היא שקילוף פרי נחשב ברירה בין אם קליפת הפרי דבוקה לו ובין אם היא איננה דבוקה לו⁷, וכן היא דעת רוב הפוסקים⁸.

בגד שעליו בגד אחר המונע את לקיחתו

בגדים המונחים זה על זה או תלויים זה על זה, כגון כמה חולצות הנתונות על קולב אחד או מעילים התלויים על מתלה ומונחים זה על גבי זה, ולא ניתן להגיע לבגדים הפנימיים מבלי לסלק תחילה את הבגדים החיצוניים – מותר לסלק את הבגדים החיצוניים כדי ליטול את הבגדים הפנימיים וללבשם. ואף שהבגדים החיצוניים נחשבים פסולת, מותר לסלקם כיוון שהם נחשבים כקליפה המכסה את הפרי⁹.

5. באור הלכה שיט א ד"ה מן העלין, בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח אות ו, חזון עובדיה חלק עמ' קפט, מאמר מרדכי פרק צה סעיף ה, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מ.
6. חזון עובדיה חלק ד עמ' קצג, וילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' תפז.
7. עיין משנ"ב שכא פד.
8. בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח סעיף ה, עיין כף החיים שכא קמא, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בורר אות ח, שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה צו, בשם הגרש"ז אויברך, שו"ת מאמר מרדכי חלק ד סימן פ עמ' שיב ד"ה ומ"מ, אז נדברו חלק ט סימן י, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לה, חוט שני חלק ב עמ' צ, תשובות והנהגות חלק א סימן רח, פסקי תשובות שכא לג.
9. כף החיים שיט כה, מאמר מרדכי פרק צה סעיף קכג, מנוחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף כח, עיין ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שכט. ועיין משנ"ב שיט טו, ובאור הלכה שיט ג ד"ה מתוך לאכל (עיין ארחות שבת חלק א בירורי הלכה סימן ד עמ' תקנג, שבארו דבריו באריכות), שטעם ההיתר הוא משום שאין בתערובת זו פסולת ממש, ואין זו תערובת גמורה, ומטרת סילוק הבגדים החיצוניים אינה בשביל להשתמש בהם או לתקן את התערובת אלא כדי שיהיה ניתן להגיע לבגדים הפנימיים, ועיין ארחות שבת פרק ג סעיף קכו. ועיין איל משולש פרק ו סעיף ל, בשם הגר"ש אלישיב והגר"ן קרליץ, שמותר לברור מתערובת מכל הבא לידו עד מציאת הדבר שמחפש, לדוגמה: צרור מפתחות ובו מפתח אחד מתאים ואין ידוע איזהו, מותר ליטול מפתח מתוך הצרור ולנסות לפתוח בו את הדלת. ואף שיכול להיות שאין זה

קילוף בסכין ובקולפן

מותר לקלף פרי או ירק בעזרת סכין¹⁰. ואף שההיתר לברור בדרך אכילה הוא רק כאשר הברירה נעשית ביד, קילוף בעזרת סכין נחשב קילוף ביד, כיוון שהחיתוך הוא זה שנעשה בעזרת הסכין, אך הפרדת הקליפה מהפרי נעשית לאחר מכן ביד¹¹. קילוף בעזרת קולפן נחשב קילוף בכלי והוא אסור¹², כיוון שמבנה הקולפן מסייע לחיתוך הקליפה מהפרי במקום המתאים והפרדתה ממנו¹³. ויש סוברים שמותר לקלף פרי סמוך לאכילתו בעזרת קולפן¹⁴, כיוון שלדבריהם קילוף קליפה הדבוקה לפרי אינו נחשב ברירה, ולכן קולפן המסייע לכך אינו כלי המסייע לברירה¹⁵.

המפתח המתאים והוא נחשב 'פסולת', הדבר מותר כיוון שזו היא 'דרך אכילה' במצב זה. ועיין איל משולש פרק ד סעיף מא, וארחות שבת פרק ג סעיף מה, שהזת פריטים בתוך תערובת והשאתם מעורבים זה בזה מותרת, ולכן מותר להזיז גרביים הנמצאים במגירת גרביים לכאן ולכאן כדי למצוא את הזוג שצריך לו, וכן מותר להזיז ירקות הנמצאים במגירת ירקות במקרר ומעורבים זה בזה כדי להגיע לירק הנצרך, כל עוד הירקות נשארים מעורבים זה בזה, ועיין ארחות שבת פרק ג סעיף מז*, שכרטיסים הנמצאים בתוך קופסת כרטיסים, כגון כרטיסים של גבאי בית כנסת, הזתם מצד לצד בקופסה כדי למצוא את הכרטיס הנחוץ מותרת, כיוון שכל הכרטיסים נשארים בתוך הקופסה והזתם נחשבת הזזת חפצים בתוך תערובת, ועיין פרדס יצחק (בורר) חלק ב עמ' 1749 הערה עד, שחולק.

10. עיין משנ"ב שיט פד, אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קכד ד"ה וראיה, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לה, ארחות שבת פרק ג הערה צט.

11. חוט שני חלק ב עמ' סח. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קכד ד"ה וראיה: "לעצם הברירה אין הסכין מברר יותר מאם היה עושה זה ביד, ומה שעושה בסכין הוא מחמת שאי אפשר לו לעשות החתיכה ביד", (ועיין שו"ת מחזה אליהו חלק א סימן נא ענף ב, ואיל משולש פרק יב הערה ו, ומחשבת סופר ברוורמן עמ' קצז, שביארו דבריו בדרכים שונות), ועיין ארחות שבת פרק ג הערה צח, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ז הערה 28, שכתבו טעמים אחרים.

12. אשרי האיש פרק כה סעיף כה, מאמר מרדכי פרק צד סעיף כז וסעיף כט, וכתוב מרדכי (אלמקיים) עמ' שעד, בשם הגר"ח קנייבסקי, חוט שני חלק ב עמ' סח, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לה, תשובות והנהגות חלק א סימן רח, מחשבת סופר (ברוורמן) עמ' רמט, בשם הגר"ע אוירבך שליט"א, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

13. חוט שני חלק ב עמ' סח.

14. ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שכב, בשם הגר"ע יוסף והגר"צ אבא שאול, רבבות אפרים חלק ג סימן רלה וחלק ד סימן צד וחלק ה סימן רעח. ועיין ירושלים במועדיה (שבועות) עמ' רכב, ותשובת אביגדר הלוי עמ' שג, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף יג.

15. ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שכב תחילת הערה עב.

קילוף קליפה שרוב בני אדם אוכלים אותה

קליפת פרי שרוב בני אדם אוכלים אותה, כקליפת תפוח ואגס, נחשבת חלק מהפרי וקילופה אינו נחשב לברירה אלא לחציית פרי לשניים. לכן מותר להסירה אף שלא סמוך לאכילה¹⁶, ואף על ידי כלי כגון קולפן¹⁷.

הסרת גרעין מפרי

גרעין הנמצא בתוך פרי ורגילים להוציאו לפני אכילת הפרי, מותר להוציאו לפני אכילת הפרי¹⁸. ואף שאחד התנאים לברירה בדרך אכילה הוא נטילת האוכל מהפסולת, ובהוצאת הגרעין נוטלים את הפסולת מהאוכל, הוצאתו מותרת כיוון שזוהי דרך אכילת פרי זה¹⁹. לכן אדם האוכל תמר, שזיף, משמש וכיוצא בהם, רשאי להוציא את הגרעין מתוך הפרי סמוך לאכילתו²⁰.

16. עיין שער הציון שכא צז, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לד והערה צ. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בורר אות ח, שחולק.

17. קצות השלחן סימן ככה סעיף טז, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לד, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א. ועיין הערה 14. ועיין אמת ליעקב (קמניצקי) על ארבעת חלקי השולחן ערוך סימן תקי הערה 473, ומאמר מרדכי פרק צד סעיף כט, ואשרי האיש פרק כה סעיף כה, שאוסרים להשתמש בקולפן בשבת, כיוון שהשימוש בו הוא מעשה חול שאינו מתאים לקדושת השבת, שכן רגילים להשתמש בו להפרדת פסולת מאוכל.

18. עיין משנ"ב שכא פד ושער הציון שם צט, בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח סעיף ח, חזון עובדיה חלק ד עמ' קצג, אור לציון חלק ב פרק לא שאלה ה, הלכות שבת בשבת חלק א עמ' תקסב. ועיין חזון איש אורח חיים סימן נד ס"ק ה, שחולק וסובר שאין להסיר את הגרעין מהפרי, כיוון שזו ברירה של פסולת מאוכל, אלא יש לאחוז את הפרי ביד אחת ואת הגרעין ביד האחרת, ולמשוך את הפרי מן הגרעין, כדי לברור את האוכל מן הפסולת, או להכניס את הפרי עם הגרעין לפה, ולהוציא את הגרעין מהפה, ועיין שם, שבהוצאת גרעין מפרי לא התירו לברור את הפסולת מהאוכל כפי שהתירו בקילוף, כיוון שבקילוף אי אפשר לאכול את הפרי מבלי להסיר את הקליפה קודם לכן, מה שאין כן בהוצאת גרעין, שאפשר לאכול את הפרי עד שמגיעים לגרעין ולהוציאו לאחר מכן.

19. שער הציון שכא צט, וארחות שבת פרק ג הערה קיא. ועיין שבות יצחק (בורר) עמ' פח.
20. חזון עובדיה חלק ד עמ' קצג. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח אות ח, ומאמר מרדכי פרק צה סעיף מט, שפרי שיש בו כמה גרעינים (כגון אבטיח), אין להוציא את הגרעינים ממנו בידיים, אלא יש להוציאם על ידי ניעור הפרי, ורק גרעינים שאינם יוצאים בניעור מותר להוציאם בידיים, וטוב להוציאם בשינוי (ועיין ציץ אליעזר חלק יז סימן א אות ב ד"ה נוסף, שהוצאת הגרעינים על ידי ניעור הפרי נחשבת הוצאת אוכל מפסולת, או ברירה שלא כדרכה). ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בורר אות ז, וחזון עובדיה חלק ד עמ' קצה, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף יז, שכתבו כעין זה, ועיין ארחות שבת פרק ג הערה קיד, שברירת

וכן מותר להסיר מהפרי לפני אכילתו את הגבעול הדק המחובר את הפרי לענף²¹.

שטיפת פירות

פירות שמעורבת בהם פסולת אסור לשוטפם כדי להסיר מהם את הפסולת²², כיוון שזרם המים מסיר את הפסולת מהאוכל, ואחד התנאים לברירה בדרך אכילה הוא נטילת האוכל מהפסולת²³. אמנם אם הפסולת דבוקה בפרי, כגון שיש על הפרי אבק או עפר, מותר לשוטפו תחת זרם מים סמוך לאכילתו²⁴. ואף שהשטיפה מסירה את הפסולת מהאוכל, הדבר

גרעיני אבטיח חמורה מברירת גרעיני תמרים ומשמשם, כיוון שגרעיני האבטיח מעורבים יותר בגוף הפרי, ועיין שבות יצחק (בורר) עמ' צב, בשם הגרי"ש אלישיב, שכתב טעם אחר, ועיין דינים והנהגות סמך החזון איש פרק יד סעיף ה, שחולק ואוסר להסיר את גרעיני האבטיח מהאבטיח על ידי נייעורו. עיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף נה, אור לציון חלק ב פרק לא שאלה ה, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לד, שמותר להסיר את גרעיני הפסולת מהפסולת, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בורר אות ז, שחולק וסובר שלכתחילה אין להוציא את הגרעינים מהפסולת בידיים, אלא יש להוציאם על ידי נייעור הפסולת, ורק גרעינים שאינם יוצאים בנייעור מותר להוציאם בידיים. ועיין כף החיים שיט טו, וחזון עובדיה חלק ד עמ' קעט, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כג, שפרי שחלקו רקוב, החלק הרקוב נחשב כקליפה ומותר להסירו סמוך לאכילה, ועיין חוט שני חלק ב עמ' פט, וארחות שבת פרק ג סעיף סט, שחולקים וסוברים שהחלק הרקוב אינו נחשב כקליפה ויש להסירו עם מעט מן הפרי.

21. אור לציון חלק ב פרק לא שאלה ו, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לט (ועיין שם הערה קט, בשם הגרש"ז אוירבך), וילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שיז סוף הערה סה, בשם הגר"ע יוסף, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שמירת שבת שם הערה קט, וילקוט יוסף שם, שהמחמיר ומושך את הפרי מהעוקץ, תבוא עליו ברכה. ועיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף נז, שחולק וסובר שצריך להסיר את העוקץ עם מקצת מהפרי.

22. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כב, בשם הגרש"ז אוירבך, ארחות שבת פרק ג סעיף קיב. 23. עיין ארחות שבת פרק ג הערה קכט.

24. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כב, בשם הגרש"ז אוירבך, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ביתר באור: עיין שו"ע שיט ח: "אין שורין את הכרשנין, דהיינו שמציץ מים עליהם בכלי כדי להסיר הפסולת, דהוה ליה כבורר", ועיין משנ"ב שם כח: "הוא הדין אם יש פסולת ואוכל מעורבים אסור ליתנם במים כדי שתיפול הפסולת למטה, כגון עפר, או שתצוף למעלה, כגון תבן", ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה נב, בשם הגרש"ז אוירבך, שישנם מקורות שמוכח מהם שמותר לשטוף פירות מלכלוך שעליהם, וצריך לחלק בין פרי שהלכלוך דבוק בו, שמותר לרחצו, לבין פרי שהלכלוך אינו דבוק בו, שאסור לרחצו, ועיין קצות השלחן חלק ה סימן קכה בדי השלחן ס"ק טז וחלק ח בדי השלחן סימן קמו עמ' קה, ומאמר מרדכי פרק צה סעיף ס, שמחלקים בין שרייה לשטיפה תחת זרם מים, ששרייה אסורה ושטיפה תחת זרם

מותר, כיוון שלא ניתן להפריד פסולת הדבוקה בפרי על ידי נטילת האוכל (הפרי) מהפסולת (האבק והעפר), ולכן דרך האכילה במצב זה היא בהסרת הפסולת מהאוכל²⁵. לכן מותר לשטוף סמוך לאכילה פרי שנפל על הרצפה והתלכלך או עלי חסה שדבוקים בהם גרגרי עפר, וכן מותר להשרות עלי חסה במים סמוך לאכילתם כדי להסיר מהם תולעים שאולי דבוקות בהם²⁶. אך אסור לשטוף אשכול ענבים כדי להסיר ממנו ענבים פגומים או לכלוכים המעורבים בין ענביו, כיוון שהם אינם דבוקים לענבים הטובים אלא מעורבים בהם²⁷.

- מים מותרת, ומשמע ששטיפה תחת זרם מים מותרת גם כאשר הלכלוך אינו דבוק בפרי, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קכה, וחזון עובדיה חלק ד עמ' ריז, שמותר לשטוף פירות מאבק שעליהם, וצריך ביאור אם נקטו דוגמה זו בכוונה, ושטיפת פירות מלכלוך שאינו דבוק בהם אסורה (כיוון שבמצב זה אפשר ליטול את האוכל מהפסולת), או שלא נקטו דוגמה זו בכוונה, ושטיפת פירות מלכלוך שאינו דבוק בהם מותרת, ועיין ציץ אליעזר חלק ו סימן לז אות ד, ומונחת אהבה חלק ב פרק ז סעיף כ, ועיין ארחות שבת פרק ג סעיף קיג, בשם החזון איש, ושבת הלוי חלק א סימן נב, וקובץ מבית לוי חלק ו עמ' מא, בשם הגר"ש וזנר, וחוט שני חלק ב עמ' פח, ומשנ"ב מהדורת ביצחק יקרא על משנ"ב שיט כח, שאוסרים לרחוץ פירות וירקות מלכלוך שעליהם. ועיין פרישה שיט ז, ופרי מגדים סימן שיט משבצות זהב ס"ק ה, ומאמר מרדכי פרק זה סעיף נח, ששריית כרשינים במים אסורה גם בסמיכות לאכילה, כיוון שבשריית הפסולת מופרדת מהאוכל, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רכ, שמפקפק בזה.
25. עיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קכה ד"ה ובפירות.
26. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א על פי דברי הגרש"ז אוירבך שבהערה 24. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מ, שחולק ואוסר להסיר חרקים קטנים הדבוקים בחסה (אלא אם כן יסיר איתם חלק מעלה החסה), ועיין פרדס יצחק (בורר) חלק א עמ' 548, שהקשה במה שונים חרקים מפסולת הדבוקה בפרי, שמבואר בשמירת שבת כהלכתה שם סעיף כב שמותר להסירה. ועיין קובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק ה סימן סט, ומאמר מרדכי פרק זה סעיפים נח-סב, שאוסרים להשרות פירות במים כדי להסיר פסולת הדבוקה בהם, ועיין הערה 24. ועיין תשובות הרה"ג יהודה הלוי עמיחי שליט"א באתר מכון התורה והארץ, שהשריית חסה במים בשבת אסורה, כיוון שהחרקים המצויים בה ימותו, אך השריית חסה מגידול מפוקח ללא חרקים מותרת, כיוון שיש ספק אם יש בה חרקים, ואם יש בה חרקים יש ספק אם הם חיים או מתים, והריגתם היא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ועיין פסקי שלמה חלק א עמ' 187, שכתב כעין זה.
27. ארחות שבת פרק ג סעיף קיב. ועיין הלכות שבת בשבת חלק א פרק ט הערה 47 עמ' תקסו, שחולק.

לכלוך הדבוק בפרי ואינו ניכר אינו נחשב פסולת, והפרדתו מהפרי אינה נחשבת ברירה. לכן מותר לשטוף פירות וירקות כדי להסיר מהם חיידקים או שאריות של חומרי הדברה שאינן ניכרות, אף שלא סמוך לאכילתם²⁸.

28. עיין שבט הלוי חלק א סימן נב אות ב, חזון עובדיה חלק ד עמ' רכ, חוט שני חלק ב עמ' פט, ארחות שבת פרק ג סעיף קטו. ועיין מאמר מרדכי פרק צה סעיף סב, שחולק. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קכה, שכתב טעם אחר, שפסולת המעורבת באוכל אך רוב בני אדם אינם נמנעים משימוש באוכל אף שהפסולת מעורבת בו, אינה נחשבת פסולת ומותר להסירה.

פרק יג

ברירת פריטים ממין אחד והגדרת תערובת

ברירת פריטים ממין אחד

מלאכת בורר היא הפרדה של מינים שונים המעורבים זה בזה, אך הפרדת פריטים ממין אחד אינה בכלל המלאכה והיא מותרת, גם אם הפריטים שונים מעט זה מזה. לדוגמה, חתיכות דג גדולות וחתיכות דג קטנות הנתונות בתבנית אחת, מותר להפרידן אלו מאלו ולהניח את החתיכות הגדולות בצלחת אחת ואת החתיכות הקטנות בצלחת אחרת, כיוון שכל החתיכות הן מאותו מין¹. כמו כן, עוגיות שלמות ועוגיות שבורות הנתונות בצלחת, מותר להוציא את העוגיות השבורות מן הצלחת, כיוון שכל העוגיות הן מאותו מין². וכן חלקים שונים של עוף המעורבים זה בזה והם בעלי טעם דומה כשוקיים וירכיים, מותר לברור אותם ולהפרידם אלו מאלו, כיוון שכולם מין אחד³.

1. רמ"א שיט ג, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה חלק ד עמ' קפח, מאמר מרדכי פרק צה סעיף ל, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כה. ועיין ט"ז שיט ב, שחולק וסובר שפריטים השונים קצת זה מזה והם מאותו המין, נחשבים כשני מינים וברירתם אסורה, ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת בשלח סעיף ב, ומאמר מרדכי פרק צד סעיף כ, שראוי להחמיר כדעת הט"ז. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כט, שאם הברירה נעשית לצורך מטרה שלגביה ישנה משמעות לגודל החתיכות - תערובת החתיכות בעלות הגודל השונה נחשבת תערובת של כמה מינים וברירתן אסורה. לדוגמה, תערובת של ביצים שונות בגודלן העומדות למכירה לפי גודלן, נחשבת תערובת של כמה מינים ואסור למיין את הביצים שבה לפי גודלן.
2. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף ל, איל משולש פרק ג סעיף ד. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שתערובת של מצות שבורות ומצות שלמות המיועדות ללחם משנה, נחשבת תערובת של שני מינים, ועיין איל משולש שם, בשם הגר"ש אלישיב והגר"נ קרליץ, שחולקים.
3. אשרי האיש פרק כה סעיף לג, איל משולש פרק ג סעיף ז, בשם הגר"נ קרליץ. ועיין מכתב

ברירת פריטים השונים זה מזה בגודלם

פריטים מאותו מין בגדלים שונים נחשבים מין אחד רק אם השינוי בגודל הפריט אינו משנה את ייעודו ואת השימוש בו, אך אם השינוי בגודל הפריט משנה את ייעודו ושימושיו, נחשבים הפריטים כמינים שונים. לכן חתיכות דג גדולות וחתיכות דג קטנות הן מין אחד כמבואר לעיל, כיוון שהשוני בגודל החתיכות אינו משנה את ייעודן ושימושן. ולעומת זאת, בגדים בגדלים שונים נחשבים למינים שונים, שכן הגודל משנה את ייעודם ושימושם – בגד קטן מיועד לאנשים בעלי גוף קטן ואינו ראוי לאנשים בעלי גוף גדול, ובגד גדול מיועד לאנשים בעלי גוף גדול ואינו ראוי לאנשים בעלי גוף קטן. וכן כפות וכפיות הן שני מינים אף שהשוני ביניהן הוא רק בגודל, כיוון שהן משמשות למטרות שונות⁴.

ברירת מאכלים השונים זה מזה בטעמם או בשמם

מאכלים השונים זה מזה בטעמם או בשמם נחשבים שני מינים וברירתם אסורה, גם אם הם מאותו סוג⁵. לדוגמה, חתיכות דג שחלקן התבשלו וחלקן נצלו נחשבות שני מינים, כיוון שטעמן שונה⁶. וכל שכן שסוגים שונים של

הגרש"ז אוירבך בתוך מאור השבת חלק ג עמ' תסה, ותשובות והנהגות חלק ב סימן קפה אות יב, שחזה ושוקיים או ירכיים נחשבים שני מינים, ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף לג, ואיל משולש פרק ג סעיף ז, בשם הגר"ן קרליץ, שחולקים, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קפט: המקל יש לו על מי לסמוך. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שכנפיים ושוקיים הם מין אחד. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה סב.

4. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כח, ואיל משולש פרק ג הערה יב.

5. פרי מגדים סימן שיט אשל אברהם סוף ס"ק ה, תורת שבת (ווייל) שיט ס"ק ד, עיין מאמר מרדכי פרק צה סעיפים א-ב, איל משולש פרק ב סעיף ה. ועיין משנ"ב שיט טו, בשם הפרי מגדים, שיש להסתפק אם תפוחים חמוצים ותפוחים מתוקים נחשבים שני מינים, ועיין איל משולש פרק ב הערה עו, בשם הגר"ן קרליץ, שספק הפרי מגדים הוא בתפוחים חמוצים מעט, שאין הבדל גדול בינם לבין תפוחים מתוקים, אך תפוחים חמוצים מאוד ותפוחים מתוקים ודאי נחשבים שני מינים, ועיין ארחות שבת פרק ג הערה לא, בשם הגר"ש אוירבך, ופרדס יצחק (בורר) חלק ב עמ' 1565, ואיל משולש פרק ב סוף הערה עו, ואשרי האיש פרק כה סעיף כ. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שרק זנים שונים הם שני מינים אך פירות מאותו זן הראויים לאכילה, חלקם בשלים מאוד וחלקם בשלים פחות – הם מין אחד.

6. משנ"ב שיט טו, חזון עובדיה חלק ד עמ' קפט, מאמר מרדכי פרק צה סעיף לב, שמירת שבת

דגים, כגון דג קרפיון ודג סלמון, נחשבים למינים שונים וברירתם אסורה.⁷

מהי תערובת

תמונה 14

האיסור לברור נאמר רק כאשר ישנה תערובת של מינים שונים, אך מינים שונים שאינם מעורבים זה בזה אלא מונחים זה בצד זה וכל אחד מהם ניכר בפני עצמו, אין איסור לברור אותם.⁸ לדוגמה: כלי הגשה הנמצא על שולחן אוכל וסביבו כלי הגשה נוספים (תמונה 14), אינו נחשב מעורב בשאר כלי הגשה ונטילתו אינה נחשבת ברירה.⁹ וכן סיר המונח על

מדף במקרר וסביבו סירים נוספים (תמונה 15), אינו נחשב מעורב בהם והוצאתו אינה נחשבת ברירה.¹⁰ לעומת זאת,

תמונה 15

כהלכתה פרק ג סעיף עא.

7. רמ"א שיט ג.
8. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף ג, פסקי תשובות שיט טז, ארחות שבת פרק ג הקדמה לסעיף טז.
9. אשרי האיש חלק ב פרק כה סעיף א וסעיף נ, חוט שני חלק ב עמ' עג, ארחות שבת פרק ג סעיף יח. ועיין חוט שני שם, שדברים רבים המונחים באי סדר על השולחן, נחשבים תערובת. ועיין אור לציון חלק ב פרק לא אות א, שחושש שאוכל ופסולת זה בצד זה על שולחן אחד נחשבים תערובת.
10. אשרי האיש פרק כה סעיף א, ארחות שבת פרק ג סעיף כא.

תמונה 16

תמונה 17

תמונה 18

שקדים, בוטנים וגרעינים הנתונים בתוך שקית פיצוחים נחשבים מעורבים זה בזה (תמונה 16), ואסור להוציא מין אחד מהם מתוך השקית, אלא אם כן נוטלים את המין שרוצים, עושים זאת ביד וסמוך לאכילה¹¹.

הקביעה אם חפצים הסמוכים זה לזה נחשבים מעורבים זה בזה או מונחים זה לצד זה תלויה במרחק ביניהם, בגודלם, במספרם ובצורתם. ככל שהם קטנים יותר, רבים יותר, קרובים זה לזה ודומים זה לזה – הם נחשבים מעורבים זה בזה. וככל שהם מועטים, גדולים, שונים ורחוקים זה מזה – הם נחשבים פריטים נפרדים המונחים זה לצד זה¹². לדוגמה, חמישה אבטיחים צמודים זה לזה אינם נחשבים תערובת (תמונה 17), כיוון

שכל פריט בקבוצה הוא גדול, אך חמישה גרגרי אורז צמודים זה לזה נחשבים תערובת (תמונה 18), כיוון שכל פריט בקבוצה הוא קטן¹³. אגס ותפוח

11. אשרי האיש פרק כה סעיף יט.

12. עיין ערוך השלחן שיט יז, ופסקי תשובות שיט טז, ואיל משולש פרק ד חלק ב ואילך, ופרדס יצחק (בורר) חלק ב עמ' 1637.

13. עיין אשרי האיש פרק כה סעיף כט, ושבות יצחק (בורר) עמ' נז, בשם הגר"ש אלישיב. מקור מרכזי בעניין זה הוא תשובת תרומת הדשן חלק א סימן נז, ומפני חשיבותה נצטט אותה: "שאלה: חתיכות דגים מונחות על לוח אחד, או בקערה מפורדות זו מזו, כמו שרגילין להניח כך. ובשבת כשבא לאכול מהן רוצה לאכול מקצתן, ולשייר מקצתן לסעודה אחרת היאך יברור אלו מאלו שלא יבא לידי חיוב בורר? תשובה: וכו' נראה דמאד היה כנגד סברת הלב, דשני מינים

תמונה 20

תמונה 19

צמודים זה לזה אינם נחשבים תערובת (תמונה 19), כיוון שהם מועטים, אך עשרה תפוחים המעורבים בעשרה אגסים נחשבים תערובת (תמונה 20), כיוון שהם רבים¹⁴. סכינים, מזלגות וכפות הנתונים בערמה אחת נחשבים מעורבים זה בזה (תמונה 21)¹⁵, אך סכינים, מזלגות וכפות המונחים זה לצד זה

שניכרים בהפרדתם חתיכות גדולות שמונחים יחד, דיהא ברירה שייכא בהו, דלשון המרדכי פרק כלל גדול לא משמע הכי, דכתב הילכך יזהר אדם מיני פירות שנתערבו כו', משמע דווקא כשהם מעורבים ואינם ניכרים, אבל בכהאי גוונא אף על גב דאין כל מין ומין מסודר בפני עצמו, מכל מקום לא מיקרי מעורב. אפס הואיל וכתב בסמ"ג, דהבורר פסולת מתוך האוכל, ואפילו בורר לאלתר חייב חטאת, אין לחלק ולהקל בלא ראייה ברורה". ועיין ערוך השולחן שיט יז, שדברי תרומת הדשן אמורים כאשר חתיכות הדגים מרובות, אך חמש חתיכות דגים אינן נחשבות תערובת, ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף נא, שדברי תרומת הדשן אמורים כאשר חתיכות הדגים דומות קצת זו לזו, וצריך לעיין מעט כדי להבחין ביניהן, ועיין פרדס יצחק (בורר) חלק ב עמ' 1655. ועיין שביתת השבת בורר ס"ק כה, שדברי תרומת הדשן אמורים כאשר חתיכות הדגים מעורבות ומונחות בלא סדר זו על זו, ולא ניתן לקחת חלק מהחתיכות מבלי לסלק חתיכות אחרות, "אבל כשהם מונחים כל אחד במקומו כמו ספרים המסודרים בארגז או פירות שטוחים על מגש ואין אחד מונח על חברו, לא שייך ברירה", ועיין איל משולש פרק ד הערה מא, בשם הגר"ן קרליץ, שחולק וסובר שדברי תרומת הדשן אמורים גם כאשר החתיכות אינן נוגעות זו בזו. ועיין שו"ת שערי יושר (אוחנה) חלק א סימן כג.

14. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף פד, ופסקי תשובות שיט טז. ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף יח: "תפוזים ותפוחים אינם נחשבים מעורבים, מפני שניכר מצד עצם הפרי, שרואים שזה תפוז וזה תפוח", ועיין שם סעיף כט: "פירות גסים מכמה מינים הנמצאים זה לצד זה ללא סדר, כגון תפוחים ואגסים, אין זה בכלל תערובת".

15. מאמר מרדכי פרק צה סעיף קיד, חוט שני חלק ב עמ' עג, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף פה, ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שלא. ועיין להלן שיש חולקים.

תמונה 22

תמונה 21

ורחוקים מעט זה מזה, אינם נחשבים תערובת (תמונה 22)¹⁶.

הקביעה אם חפצים הסמוכים זה לזה הם מעורבים זה בזה או מונחים זה לצד זה נעשית על פי המבט האנושי, המבוסס על טביעת העין ובינת הלב¹⁷, ולא על פי כללים קבועים ומוגדרים. זאת כיוון שהיא תלויה במרכיבים שונים ומשתנים, ולא ניתן לתת כללים קבועים למצבים משתנים. המבט האנושי משקלל את מאפייני הפריטים הניצבים לפניו בתת המודע, וכך בכוחו להכריע מהי תערובת. לכן חפצים הסמוכים זה לזה ונראים לרוב בני האדם כקבוצת פריטים אחת המורכבת מכמה מינים המעורבים זה בזה – נחשבים תערובת וברירתם אסורה. וחפצים הסמוכים זה לזה ונראים לרוב בני האדם כפריטים בודדים המונחים זה בצד זה – אינם נחשבים תערובת

16. עיין איל משולש פרק ד סעיף ח סעיף יד וסעיף לו.

17. עיין אוצרות השבת (קורין) עמ' קיח, בשם הגרש"ד איירבך, עיין איל משולש פרק ד הערה מב, בשם הגר"ן קרליץ, קובץ מבית לוי חלק ו עמ' מא, בשם הגר"ש ווזנר, פסקי תשובות שיט טז, ארחות שבת פרק ג הקדמה לסעיף טז, שו"ת שערי יושר (אוחנה) חלק א סימן כג אות ב, גביע הכסף (זילבר) שבת סימן שיט פרק ב ס"ק א. ועיין שבתותי תשמורו (שרים) חלק א עמ' ש, בשם הגר"צ אבא שאול: "אפשר שכל שאינו רחוק מהשני מרחק שהוא גודל הדבר המעורב עצמו, וכגון אם מעורב תפוזים עם תפוחים, הרי שכל שיש ביניהם פחות ממרחק של תפוז אחד בעצמו, הרי שאז נחשב למעורב, וכל שהמרחק יותר מהתפוז עצמו, לא נחשב בזה כלל שם תערובת ומותר לברור מהם איזה שירצה". ועיין מאמר מרדכי פרק צד סעיף ד: "עירוב של פריטים הנקרא תערובת לענין בורר הוא: פריטים ממינים שונים המעורבים אחד בשני, עד כדי כך שבעת שמזיז פריט ממין אחד ראוי שיזוז גם פריט מן המין השני מחמתו".

וברירתם מותרת¹⁸.

להלן כמה דוגמאות לפריטים סמוכים זה לזה ונחשבים מעורבים זה בזה, ולפריטים סמוכים זה לזה ואינם נחשבים מעורבים זה בזה.

סכינים, מזלגות וכפות הנתונים בערמה אחת נחשבים מעורבים זה בזה¹⁹

18. איל משולש פרק ד הערה מב, בשם הגר"נ קרליץ: "הדבר נקבע לפי מה שנראה ומתקבל בהרגשה, שאם נראה כקבוצה אחת [של ערוביאי ואי סדר] הרי זה תערובת, ואם נראים כיחידים, אין זו תערובת", ושו"ת שערי יושר (אוחנה) חלק א סימן כג אות ב: "דברים וכו' שמחמת ריבויים והדמיון והקשר שביניהם הם נחשבים בעיני העולם לקבוצה ותערובת אחת יש בזה איסור בורר, וכל שהם דברים וכו' שאין שום קשר ודמיון ביניהם ואינם נראים בעיני העולם למעורבים אלא לדברים נפרדים שרק נזדמן שנוגעים זה בזה או מונחים זה בתוך זה, אין בזה חשש איסור בורר", ופרדס יצחק (בורר) חלק ב עמ' 1636. ועיין מאור השבת חלק ד עמ' תקצה, בשם הגר"י פישר: "כל היכא דמינכר כל דבר בפני עצמו אינו בגדר תערובת, וממילא אין בזה משום בורר, ולכן בארגז שיש בו תפוחים ותפוזים הרי מכיוון שלמעלה ניכר ונראה כל פרי מהו, מותר לקחת משם מין אחד, ואין זה בכלל בורר, אך אין לקחת מלמטה מכיוון דלמטה אינו ניכר הרי זה בכלל בורר". ועיין אשרי האיש פרק כה הערה ב: "כשניכר כל מין ואינו צריך להבחין ולעיין, אינו נחשב מעורב, ורק בדברים קטנים, או שצריך להיזיז ולשלוף נקרא מעורב", ועיין שם סעיף ב: "בורר הוא דומיא דאוכל ופסולת שמעורבים, שצריך להתעסק בברירה, אבל בדברים גדולים שניכרים, אין איסור". ועיין גביע הכסף (זילבר) שבת סימן שיט פרק ב ס"ק א: "כל שלעני האדם ניכר כל אחד לעצמו, ואם ירצה ליקח מין מסוים אינו צריך לשום עין ולדקדק, אין זה חשוב תערובת. וטעם הדבר מפני שגדר בורר בדברים גדולים הוא שסילוק המין שאינו רוצה הוא תיקון האוכל, שכאשר יבוא לאכול המאכל יהיה לו יישוב הדעת ולא יצטרך לדקדק מה הוא לוקח, וזה דוקא אם חלקי התערובת קרובים לכל הפחות כשיעור שצריך לשים עין ולדקדק מה בא לידו, דבאופן זה יש לומר שהפסולת מפריע לאכילת האוכל, אבל כשניכרים כל אחד בפני עצמו בבירור, שהם משונים זה מזה כל כך שאין שום צד שיטעה לקחת המין שאינו רוצה בו גם בלי דקדוק ושימת לב, אין כאן ברירה". ועיין הגר"ח"פ שיינברג בתוך קובץ בשבילי הרפואה גיליון ג-ד עמ' עט: "נראה שהכל תלוי במציאות של התערבות, שאם באופן שהתערבות מפריע את ההשתמשות של הדבר הצריך לו, אז שפיר מקרי לה בורר, שזהו עיקר מהות של מלאכת בורר לתקן הדבר והשתמשותו וכו' אם הדבר מפריע אותו מלהשתמש בהדבר, אז נקרא זה מלאכה של בורר ואסור".

19. מאמר מרדכי פרק צה סעיף קיד, חוט שני חלק ב עמ' עג, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף פה, ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שלא, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ערוך השלחן ש"ט ח-ט, והלכות שבת בשבת פרק ט הערה 70, בשם הגר"י קנייבסקי והחזון איש, שחולקים. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רד, וילקוט יוסף שם, שמותר לברור בסוף הסעודה סכינים, מזלגות וכפות הנתונים בערמה לצורך הסעודה הבאה, וזאת על סמך הדעה שאין זו תערובת, ובצרוף סברות היתר נוספות המבוארות שם ושם, ועיין אשרי האיש חלק ב פרק כה סעיף ה, שכתב כעין זה. ועיין אור שמח שבת ח יא, שאין איסור ברירה בכלים ובבגדים, כיוון שהם אינם בלולים זה בזה (ועיין פרדס יצחק בורר חלק ב עמ' 1993, שביאר דבריו), ועיין מטה

פרק יג - ברירת פריטים ממין אחד והגדרת תערובת

תמונה 24

תמונה 23

תמונה 26

תמונה 25

(תמונה 21), וכן צלחות מסוגים שונים הנתונות בערמה (תמונה 23)²⁰, ירקות המונחים באי סדר בתוך מגירת ירקות (תמונה 24)²¹, מאכלים המונחים זה על זה באי סדר בתא ההקפאה (תמונה 25)²², בקבוקים רבים המונחים זה לצד זה (תמונה 26)²³ ובגדים הנמצאים בתוך ערמת בגדים (תמונה 27)²⁴ – כל אלו

יהודה (עייאש) שיט ד, וערוך השלחן שיט ח-ט, וציץ אליעזר חלק יב סימן לה, שכתבו כעין זה, ועיין שו"ת באר משה (שטרן) חלק ו סימן סח, שהמקל בכלים שכל אחד ניכר בפני עצמו, כדעת האור שמח, יש לו על מי לסמוך.

20. ארחות שבת פרק ג סעיף יט, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

21. ארחות שבת פרק ג סעיף כא, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

22. ארחות שבת פרק ג סעיף כב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

23. שבות יצחק (בורר) עמ' נט, בשם הגר"ש אלישיב, עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף פא, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

24. מאמר מרדכי פרק צה סעיף קכ, אשרי האיש פרק כה סעיף ב, שמירת שבת כהלכתה פרק ג

תמונה 28

תמונה 27

תמונה 30

תמונה 29

נחשבים מעורבים זה בזה וברירתם אסורה. לעומת זאת, בגדים מקופלים המונחים זה על זה (תמונה 28) או בגדים התלויים בארון על גבי קולבים (תמונה 29) – אינם נחשבים מעורבים זה בזה²⁵. וכן ספרים העומדים על גבי מדף וכל ספר ניכר לעצמו²⁶, מאכלים שונים הנתונים בצלחת במסודר (תמונה 30)²⁷,

סעיף פט, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א. ועיין חוט שני חלק ב עמ' ע, שערמה של פירות או בגדים המונחים זה על זה, מותר ליטול את הפריט המונח למעלה, כיוון שאינו מעורב עם האחרים שתחתיו, אך אסור לברור את כל הערמה על ידי נטילת הפריט העליון שוב ושוב, כיוון שעל ידי זה התערובת תתקן.

25. אשרי האיש פרק כה סעיף א, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א. ועיין חוט שני חלק ב סוף עמ' ע, שמשמע מדבריו שבגדים מקופלים המונחים זה על זה נחשבים תערובת.

26. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף עז, איל משולש פרק יח סעיף ו, ארחות שבת פרק ג סעיף כג, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, ואיל משולש שם סעיף ז, וארחות שבת שם, שאם הספרים אינם ניכרים, כגון שכריכתם קרועה, הם נחשבים מעורבים זה בזה, ועיין חוט שני חלק ב עמ' עה, שחולק, ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף עא.

27. אשרי האיש פרק כה הערה ב, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א. ועיין אור לציון חלק ב פרק

פרק יג - ברירת פריטים ממין אחד והגדרת תערובת

תמונה 32
צעצועים מונחים זה לצד זה וברירתם מותרת

תמונה 31
צעצועים מעורבים זה בזה וברירתם אסורה

תמונה 34
פירות מונחים זה לצד זה וברירתם מותרת

תמונה 33
פירות מעורבים זה בזה וברירתם אסורה

מזלג שמונחת עליו פסולת והוא בולט מתוכה²⁸ וכלי אוכל שונים המונחים בצורה מסודרת על שולחן אוכל (תמונה 14)²⁹ – כל אלו אינם נחשבים מעורבים זה בזה³⁰.

לא שאלה א, וחוט שני חלק ב עמ' עד, שחולקים.
28. שבות יצחק (בורר) עמ' נח, בשם הגר"ש אלישיב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
29. אשרי האיש פרק כה סעיף א, ארחות שבת פרק ג סעיף יח, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
30. ועיין אשרי האיש פרק כה סעיף נח, וחוט שני חלק ב עמ' עה, וארחות שבת פרק ג סעיף כ, שצלחת שנתרו בה שאריות אוכל לאחר הסעודה ומונח בה גם מזלג - המזלג אינו נחשב למעורב בשיירי האוכל. ועיין אשרי האיש חלק ב פרק כה סעיף סא, שפקק של בקבוק שנפל לתוך אוכל יבש והאוכל אינו מכסה אותו, אינו נחשב למעורב באוכל, ועיין ארחות שבת פרק ג הערה יד, שמזלג שנזרק בטעות לפח האשפה ואינו מכוסה בפסולת, אינו נחשב למעורב בפסולת.

תמונה 35

ספרים המונחים בערמה באי סדר על שולחן (תמונה 35), נחשבים תערובת וברירתם אסורה³¹. ויש סוברים שאינם תערובת וברירתם מותרת³².

מאכלים הנתונים במים או ברוטב

מלפפונים חמוצים הנתונים בקופסת שימורים עם מים או תפוחי אדמה מבושלים הנתונים במים – אינם נחשבים מעורבים עם הנזולים, כיוון שהחמוצים ותפוחי האדמה גדולים וניכרים³³. וכן זיתים שלמים הנתונים בקופסת שימורים עם מים, אינם נחשבים מעורבים עם המים³⁴, כיוון שהם ניכרים בפני עצמם. אך שימורי אפונה וגזר, תירס או טונה, הנתונים בקופסת שימורים עם מים – נחשבים מעורבים במים שסביבם, כיוון שהם קטנים ואינם ניכרים בפני עצמם³⁵.

31. ארחות שבת פרק ג סעיף כד. ועיין משנה אחרונה סימן שיט הערה פג, שלדעה זו, הרוצה לפנות ספרים המונחים בערמה על שולחן ייקח ספר מן הבא בידו ויניחנו בארון מבלי לסדרו, או שייקח ספר, ילמד בו מעט ויניחנו במקומו בארון. והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שאם יש צורך לפנות את השולחן מותר ליטול כל ספר בנפרד ולהניחו במקומו.
32. אשרי האיש פרק כה סעיף ב, שו"ת באר משה (שטרן) חלק ו סימן סח אות צד: המקל לא הפסיד.

33. חזון עובדיה חלק ד עמ' רל, אשרי האיש פרק כה סעיף כו, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף ד וסעיף כ, ארחות שבת פרק ג סעיף כה.

34. חזון עובדיה חלק ד עמ' רל, אשרי האיש פרק כה סעיף כו, הלכות שבת בשבת חלק א עמ' תקפג, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א. ועיין איל משולש פרק ו סעיף עט, וארחות שבת פרק ג סעיף כו, שחולקים.

35. אשרי האיש פרק כה סעיף כו, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף כ, וארחות שבת פרק ג סעיף כד.

פיזור תערובת

אף שאסור לברור תערובת, מותר לפזרה בבת אחת לכל עבר ולגרום לכך שפריטי התערובת יתרחקו זה מזה בשיעור כזה שלא ייחשבו עוד תערובת, ולאחר מכן לקחת כל פריט ולשים אותו במקומו³⁶. הטעם לכך שפיזור התערובת מותר הוא שהגדרת מלאכת בורר היא הרחקת פסולת מאוכל או אוכל מפסולת, אך הרחקת כל חלקי התערובת אלו מאלו (אף חלקי אוכל מחלקי אוכל וחלקי פסולת מחלקי פסולת) – אינה ברירה³⁷. והטעם לכך שמוותר לקחת כל פריט ולשים במקומו הוא שלאחר פיזור הפריטים הם אינם מעורבים זה בזה, ואין איסור לברור פריטים שאינם מעורבים זה בזה. לכן משחקים שונים שהתערבו זה בזה בזמן שילדים שיחקו בהם, מותר לדחוף אותם במטאטא ולפזרם בכל החדר, ולאחר מכן לקחת כל משחק ולהניח אותו במקומו.

36. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד בורר אות יא, מנחת אריאל (שצ"גל) שבת עד א אות טז, בשם הגרי"י קנייבסקי, שמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה ו, בשם הגרש"ז אוירבך, קובץ מבית לוי גיליון ו עמ' מב, בשם הגר"ש ווזנר (ועיין שם: "במציאות קשה לפזר על ידי זריקה באופן שיתפזרו לגמרי, ועל כן קשה להשתמש בעצה זו למעשה"), תשובות והנהגות חלק ב סימן קפה אות י, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין איל משולש פרק ט הערה פא, בשם הגרי"ש אלישיב, שחולק. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, בשם הגרש"ז אוירבך, שהסתפק אם ההיתר להניח כל פריט במקומו הוא גם לאותו אדם שפיזר את התערובת, ושאר האחרונים שהובאו לעיל לא חילקו בין המפזר לאדם אחר.

37. איל משולש פרק ט הערה פד. ועיין שם, וארחות שבת פרק ג הערה קלג, ופרדס יצחק (בורר) חלק ב עמ' 1694, טעמים נוספים.

פרק יד דיני המלאכה

הגדרת המלאכה

מלאכת חורש היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. מלאכה זו נעשתה במשכן לצורך הפקת הצבע לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. כדי לזרוע את הצמחים שנצרכו להפקת הצבע, חרשו את הקרקע².

מלבד חרישה, מלאכת חורש כוללת גם כל פעולה המכשירה את הקרקע לזריעה³, לדוגמה: סיקול אבנים, יישור הקרקע, חפירת בור לנטיעת עץ, דישון הקרקע⁴, ניכוש הקרקע מעשבים שוטים⁵, הרטבת הקרקע⁶ וכיוצא באלו.

פעולות המכשירות את הקרקע לזריעה אסורות משום מלאכת חורש רק כאשר הן נעשות בקרקע הראויה לזריעה, אך כאשר הן נעשות בקרקע שאינה ראויה לזריעה, אין בהן איסור חורש. אמנם אם הקרקע ראויה

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.
2. שבת קג א, ערוך השולחן שלו ג. ועיין אנציקלופדיה תלמודית חורש פרק א.
3. עיין משנ"ב הקדמה לסימן שלז, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ב סבא למלאכת חורש, וארחות שבת פרק יח הקדמה לסעיף לב. ועיין חזון איש שביעית סימן יח אות א, וחוט שני חלק א עמ' צא, שגם פעולות הנעשות בקרקע זרועה והן משביחות אותה ומאפשרות לצמחים לגדול טוב יותר, כלולות במלאכת חורש.
4. רמב"ם שבת ח א, וערוך השולחן שלו ד.
5. ארחות שבת פרק יח סעיף לב, כללים בהלכות שבת (חורש) עמ' קלז.
6. משנ"ב שלו כו.

לדירה והן מכשירות אותה לכך, יש בהן איסור בונה. לדוגמה, אדם המיישר את הקרקע בסוכה או בחצר ביתו אינו עובר על איסור חורש אך עובר על איסור בונה.⁷

חפירה בקרקע

אסור לחפור בקרקע בשבת⁸. אם החפירה נעשית במקום ראוי לזריעה היא אסורה משום מלאכת חורש⁹, כיוון שחפירה בקרקע מרככת אותה ומכשירה אותה לזריעה¹⁰; ואם היא נעשית במקום ראוי לדירה היא אסורה משום מלאכת בונה¹¹, שכן ניתן להסתיר בגומה שנוצרה חפצים קטנים ויקרים¹². מכיוון שחפירה בקרקע אסורה, אסור גם לנעוץ חפץ בקרקע, כיוון שנועיצת החפץ יוצרת בה גומה¹³.

חפירה בארגז חול

מותר לילדים לחפור בארגז חול שהחול בו דק ויבש במידה כזו שכאשר

7. הקדמת המשנ"ב לסימן שלז, ארחות שבת פרק יח סעיפים לה-לו. ועיין אגלי טל חורש הערה טז, שכל מקום שאינו מיועד להליכה או לדירה ואפשר לזרוע בו הוא מקום המיועד לזריעה.
8. הקדמת המשנ"ב לסימן שלז, ארחות שבת פרק יח סעיף לד. ועיין משנ"ב תצח צא, שאסור לחפור באדמה הנתונה בכלי.
9. הקדמת המשנ"ב לסימן שלז, ארחות שבת פרק יח סעיף לד.
10. עיין רש"י שבת עג ב ד"ה מלאכה אחת.
11. הקדמת המשנ"ב לסימן שלז, וארחות שבת פרק יח סעיף לד.
12. עיין שבת קב ב, ומנוחת אהבה חלק ג פרק כג הערה 10.
13. משנ"ב תצח צא, ארחות שבת פרק יח סעיף מ. ועיין פסקי תשובות שלז הערה 37. ועיין ארחות שבת פרק יח סעיף מ, שאסור לשבת על כיסא שרגליו ננעצות בקרקע, ועיין שבת הלוי חלק ד סימן קפא ד"ה ויש להסתפק, שנוטה להקל כיוון שכוונת האדם לשבת על הכיסא ולא לחפור בקרקע, והחפירה היא בשינוי, ויש לצרף להיתר את הדעה שמותר לנעוץ בקרקע דבר הממלא את חלל הגומה, ועיין שם שסיים: "מסתבר דאין להחמיר, וצריך עיון למעשה", ועיין פסקי תשובות סימן שלז אות ו, שמותר לשבת על כיסא שרגליו ננעצות בקרקע. ועיין משנ"ב תצח צא, שמותר להוציא חפץ שהיה נעוץ בקרקע, גם אם לאחר מכן נותרת גומה במקום, ועיין משנ"ב שיא כח, ופסקי תשובות שלז ו, שאסור לעשות זאת בבית או בגינה מחשש שאדם ימלא את הגומה כדי ליישר את הקרקע. ועיין נשמת שבת חלק ו סוף סימן ערה, וכללים בהלכות שבת (חורש) עמ' קע הערה 34.

חופרים בו, החול בכותלי הבור נופל חזרה לתוך הבור¹⁴, כיוון שחול כזה הוא רפוי והחפירה אינה משביחה אותו¹⁵.

גרירת חפץ על קרקע

אסור להעביר חפץ ממקום למקום על ידי גרירתו, אם ברור שהגרירה תיצור חריץ בקרקע, כיוון שעשיית חריץ בקרקע אסורה משום מלאכת חורש. ואף שכוונת האדם היא להעביר את החפץ ממקום למקום ולא לעשות חריץ ('אינו מתכוון'), הדבר אסור כיוון שברור שייווצר חריץ ('פסיק רישיה'). אך אם ישנה אפשרות שגרירת החפץ לא תיצור חריץ מותר לגוררו, כיוון שאין כוונת האדם ליצור חריץ ('אינו מתכוון') ואין וודאות שייווצר חריץ ('אינו פסיק רישיה')¹⁶.

מותר להסיע עגלת ילדים על קרקע בשבת גם אם ברור שייווצרו בשל כך חריצים בקרקע¹⁷. זאת כיוון שעשיית חריץ אסורה רק כאשר היא מרפה

14. עיין משנ"ב שח קמג, ושמירת שבת כהלכתה פרק טז סעיף ד. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שכשהחול נופל מיד מותר לחפור בו גם אם נשאר קצת רושם. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שחול שלא הוכן מבעוד יום למשחק ילדים, כגון חול שעל שפת הים או חול העומד לבניין, הוא מוקצה ואין לשחק בו. ועיין מגילת ספר (איזנטל) על הלכות שבת סימן יג ס"ח, ושלמי 'הותן' (חורש) סימן שלד סעיף א עמ' קפג. ועיין ארחות שבת פרק יח סעיף לח, שהחול שבעומק ארגז החול אינו דק ויבש ואסור לחפור בו. ועיין אשרי האיש פרק מא סעיף ג: "אסור לשחק בארגז חול משום אשוויי גומות".

15. עיין פני יהושע ביצה ח א ד"ה הנראה.

16. שו"ע שלד א, ומשנ"ב שם. ועיין פסקי תשובות שלד ג, על פי מקור חיים: "אין האיסור אמור אלא כשעושה חריץ באופן שנראה לעין שהעפר זז לצדדים, אבל רושם בעלמא שנעשה על הקרקע עקב הגרירה לית לן בה". ועיין מקור חיים (בכרך) סימן שלד ד"ה גורר, ופסקי תשובות שלד ג, שהגורר חפץ במקום שישנה אפשרות שגרירתו לא תיצור חריץ, ותוך כדי הגרירה הוא רואה שנוצר חריץ, צריך להפסיק לגרור את החפץ מיד. ועיין משנ"ב שלד ד, ושער הציון שם ב, ופסקי תשובות שלד אות ג ואת ד, שבעיר שרוב החצרות או רוב הרחובות אינם מרוצפים, אין ליוצא' אשכנז לגרור חפץ כבד בחצר או ברחוב גם אם הם מרוצפים, גזרה שמא יגררו חפץ כבד במקום שאינו מרוצף.

17. כף החיים שלד ד, חזון עובדיה חלק ד עמ' לו, מאמר מרדכי פרק קיד סעיף כד, חוט שני חלק א עמ' צה, מנחת יצחק חלק ב סימן קיד אות יב, שמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף מח, מנוחת אהבה חלק ב פרק ב סעיף י.

ומאווררת את הקרקע, אך עשיית חריץ על ידי גלגל העגלה מהדקת ודוחסת את הקרקע ואין בכך תועלת לקרקע¹⁸.

18. עיין רש"י ביצה כג ב ד"ה מפני שכובשת, ותורת המלאכות חלק א מלאכת החורש עמ' ח ס"ק יח. ועיין כללים בהלכות שבת (חורש) עמ' קעא הערה 34 והערה 39, וארחות שבת פרק יח הערה סח. ועיין חוט שני חלק א עמ' צד הערה כד, וכללים בהלכות שבת (חורש) עמ' קעא הערה 40, שמותר להסיע עגלה גם במקום העומד לדירה, וכן משמע מסתימת הפוסקים, ועיין ארחות שבת פרק יח הערה סח, שחולקים. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כח סעיף מח, בשם הגרש"ז אוירבך, שמותר להסיע את העגלה לא רק בקו ישר אלא גם לצדדים, אף שבהסעת העגלה לצדדים הקרקע נדחפת הצידה, ועיין חוט שני חלק א עמ' צה.

פרק טו דיני המלאכה

הגדרת המלאכה

מלאכת זורע היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. מלאכה זו נעשתה במשכן לצורך הפקת הצבע לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. לשם כך זרעו את הצמחים שנצרכו להפקת הצבע².

מלאכת זורע כוללת לא רק הנחת זרעים באדמה ונטיעת עצים אלא כל פעולה המסייעת לצמיחה, כגון השקיה, דישון, ניכוש עשבים שוטים המפריעים לצמח, גיזום ענפים לצורך עידוד הצמיחה וכיוצא באלו³.

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.
2. רש"י שבת מט ב ד"ה הם זרעו, ערוך השולחן שלו א. ועיין אנציקלופדיה תלמודית זורע פרק א.
3. מאמר מרדכי פרק קיא הקדמה למלאכת זורע, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף א. ועיין שו"ע שלו ד, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף ג, שאסור להשליך זרעים או גרעיני פירות על אדמה רטובה, או על אדמה יבשה העומדת להיות מושקית במים או בגשם. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' כז, ומאמר מרדכי פרק קיא סעיף מ, וחוט שני חלק א עמ' פח, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ג סעיף יב, וארחות שבת פרק יח סעיף ל, שאסור לפתוח תריס או חלון כדי שאוויר צח ואור ייכנסו לחדר ויסייעו לצמיחת העציצים, אך מותר לפתוח חלון או תריס כדי לאוורר את הבית, אף שהדבר מועיל לעציצים, ועיין ארחות שבת שם הערה מח, שהטעם לכך הוא שפתיחת חלון או תריס ללא כוונה להועיל לצמחים אינה נחשבת מלאכה, כיוון שהיא פעולה שאינה נעשית בגוף הצמח והתועלת שבה אינה ניכרת בו, ועיין חזון עובדיה שם, ומנוחת אהבה שם, טעמים נוספים להיתר.

שפיכת מים על צמח בלא כוונה להשקות

אסור לשפוך מים על צמחים בשבת גם אם אין כוונה להשקותם⁴. לדוגמה, אסור ליטול ידיים במקום שיש בו צמחים או לגרוף מים אל אדמה שיש בה צמחים, גם אם אין כוונה להשקות אותם⁵. לכן טוב להימנע מאכילה על גבי דשא או צמחייה בשבת, כי עלולים להיכשל ולשפוך מים על הדשא או על הצמחים תוך כדי הסעודה⁶. לדוגמה, לפעמים נשארים מעט מים בכוס ושופכים אותם⁷, וכן לפעמים שוטפים ידיים ועלולים להיכשל ולעשות זאת על הדשא או על הצמחים⁸.

פתיחת ברז מים על צמחים

אסור לפתוח ברז מים שמימיו נשפכים ישירות על צמחים⁹. אך מותר לפתוח ברז מים שמימיו אינם נשפכים ישירות על צמחים אלא זורמים בצינור ולבסוף נשפכים על צמחים, וזאת בתנאי שאין כוונה להשקותם¹⁰.

4. שו"ע שלו ג. ועיין משנ"ב סימן שלו ס"ק כו, ושער הציון ס"ק יח, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף ה, ששפיכת מים על קרקע המיועדת לזריעה אסורה משום מלאכת חורש.
5. ארחות שבת פרק יח סעיף ז. ועיין שו"ע שלו ג, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה חלק ד עמ' יג, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף ו, שמוותר להטיל מי רגליים על צמחים כיוון שהם אינם מצמיחים.
6. רמ"א שלו ג. ועיין שלחן ערוך המבואר (עוז והדר) מדור בירור הלכה סימן שלו סעיף ג הערה קט.
7. כלכלת שבת מלאכת זורע.
8. ספר התרומה סימן רלה.
9. שמירת שבת כהלכתה פרק יב סעיף יט.
10. עיין הרצבי אורח חיים סימן רז, חזון עובדיה חלק ד עמ' י ומעין אומר חלק ב פרק ג סימן נט, שמירת שבת כהלכתה פרק יב סעיף יט ופרק כו סעיף ז, עיין מנוחת אהבה חלק ב פרק ג סעיף ח. ועיין שלחן שלמה סימן רב הערה ד, שהדבר מותר גם כאשר נוה לאדם בהשקיה ('פסיק רישיה דניחא ליה'). כגון שהצמחים שייכים לו, וכן משמע מחזון עובדיה שם, ושמירת שבת כהלכתה שם, שכתבו את ההיתר להשקות צמחים בגרמא מבלי להבחין בין צמחים השייכים לאדם לבין צמחים שאינם שלו, ועיין ילקוט יוסף שבת (תשנ"ד) חלק ה עמ' מא, ופסקי תשובות שלו י, שחולקים וסוברים שהדבר מותר רק אם הצמחים אינם שייכים לאדם הפותח את הברז ('פסיק רישיה דלא ניחא ליה'). ועיין ילקוט יוסף שם, שאם הצמחים כבר הושקו בערב שבת והם אינם זקוקים למים, מותר לפתוח את הברז גם אם הצמחים שייכים לאדם, כיוון שהשקית צמחים שאינם זקוקים למים אסורה מדברי חכמים, וכאשר היא נעשית בגרמא וללא כוונה היא מותרת (ועיין פסקי תשובות שם, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ג סעיף ח), ועיין

הטעם לכך הוא שכאשר המים אינם נשפכים ישירות על הצמחים, ההשקיה מוגדרת פעולה הנעשית ב'גרמא' (פעולה הנעשית על ידי אדם, אך לא ישירות על ידיו), ומותר לעשות מלאכה ב'גרמא' בשבת, אם האדם אינו מכוון למלאכה האסורה¹¹.

הזזת עציץ

נכון להימנע בשבת מהזזת עציצים עם אדמה וצמחים, וזאת משני טעמים¹²: טעם אחד הוא שיש סוברים שעציץ הוא מוקצה בשבת¹³, וטעם שני הוא שהזזת עציץ ממקומו עלולה להשפיע על יכולת יניקתו מהקרקע. במקרים מסוימים, הזזת העציץ עשויה לשפר את יכולת היניקה שלו, כגון כאשר העציץ תלוי באוויר ומניחים אותו על גבי הקרקע, ואז היא אסורה משום מלאכת זורע; ובמקרים אחרים הזזת העציץ עלולה לפגוע ביכולת היניקה שלו, כגון כאשר עציץ מונח על גבי הקרקע ותולים אותו באוויר, ואז היא אסורה משום מלאכת קוצר¹⁴.

- שם סוף הערה יב, שהגר"ע יוסף הסכים עמו, ועיין אז נדברו חלק ד סימן יז, שחולק ואוסר גם כאשר הצמחים אינם שייכים לפותח הברז, ועיין שם פרטים נוספים בעניין זה.
11. חזון עובדיה חלק ד עמ' י', שמירת שבת כהלכתה פרק יב הערה נג, מנוחת אהבה חלק ב פרק ג הערה 27. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף ז: "ברזיה הנמצאת בגינה ששאירות המים ישפכו לגינה היכולה להצמיח, ישירות ולא דרך צינור, אין לשתות ממנה בשבת", ועיין ארחות שבת פרק יח הערה יא, ומעין אומר חלק ב פרק ג הערה נט.
12. שו"ת מאמר מרדכי חלק ד סימן קב עמ' שפ"ה כמ"כ, ומסורת משה חלק ד עמ' צט הערה קצז, ופסקי תשובות שלו טז. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף ב, שעציץ שנפל על צידו, אין להרימו, ואם נשפכה האדמה שבו אסור להחזירה לעציץ, כיוון שפעולות אלו מסייעות לגידול הצמח.
13. שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף ב, טלטולי שבת פרק ד הערה לג, בשם הגר"מ פיינשטיין (ועיין מסורת משה חלק ד עמ' צט הערה קצז), שלמי' יהודה פרק ג סוף הערה סד, בשם הגרש"ז אורבך: קשה להקל, ועיין אור לציון חלק ב פרק כו שאלה ט, וקובץ מבית לוי חלק ו עמ' מז, וחוט שני חלק א עמ' פח, שחולקים וסוברים שעציץ שאין איסור לטלטלו מצד איסור זורע ומצד איסור קוצר אינו נחשב מוקצה, ועיין שער הציון שלו לח, וחזון עובדיה חלק ד עמ' עב, ומסורת משה חלק ד עמ' צח, ופסקי תשובות שלו הערה 123.
14. עיין שו"ע שלו ח, ומשנ"ב ס"ק מב-מה, שהנחת עציץ נקוב על הקרקע אסורה משום מלאכת זורע, והרמתו ממנה אסורה משום מלאכת קוצר. ועיין באור הלכה שם ד"ה אפילו, ופסקי תשובות שלו טז, שאין איסור זורע בהנחת עציץ שאינו נקוב על האדמה, ואין איסור קוצר בהרמתו מן האדמה, ועיין באור הלכה שם ד"ה אפילו, שעציץ שעשוי מחרס או מעץ נחשב

נתינת פרחים באגרטל עם מים

מן התורה מותר להניח פרחים באגרטל עם מים בשבת¹⁵, כיוון שהמים אינם גורמים לצמיחתם אלא רק שומרים על רענותם ומעכבים את התייבשותם¹⁶. אמנם חכמים אסרו לעשות זאת¹⁷, כיוון שפעולה זו עלולה להיראות כהשקיה¹⁸. ויש מי שחולק וסובר שמותר להניח פרחים באגרטל ולמלא אותו מים בשבת, בתנאי שהמים לא יגרמו לפרחים להשריש או להיפתח¹⁹.

פרחים הנתונים באגרטל עם מים, מותר להוציאם בשבת מן האגרטל ולהחזירם לאחר מכך²⁰, כיוון שפעולה זו אינה נראית כשהשקיה אלא

נקוב גם אם אין בו נקב, כיוון שהצמח יונק דרך העץ והחרס. ועיין פסקי תשובות שלו הערה 114, שקרמיקה נחשבת חרס, ועיין שם הערה 117, שהפוסקים נחלקו אם דין פלסטיק כדין עץ וחרס. ועיין כף החיים שלו נא, ומאמר מרדכי פרק קיא סעיף ל, שעציץ שאינו נקוב, שענפיו נוטים מעבר לדפנות העציץ, נחשב עציץ נקוב, כיוון שהוא יונק מהקרקע בעזרת הענפים הנמצאים באוויר. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' עא, ואור לציון חלק ב פרק כו שאלה ט, ומסורת משה חלק ד עמ' צט, שעציץ המונח על גבי משטח מרוצף אינו יונק מהקרקע, ומותר להעבירו ממקום למקום, ועיין שבט הלוי חלק ו סימן קסז, ומאמר מרדכי פרק קיא סעיף לא, שחולקים, ועיין מנחת שלמה חלק א סימן מא ס"ק ב, שמחלק בין קומת קרקע לקומות עליונות.

15. עיין שער הציון שלו מח. ועיין שו"ת הרמב"ם (בלאו) סימן תסד, וערוך השלחן שלו ל, שזריעה בעציץ שאינו נקוב אסורה מן התורה, ועיין אגלי טל זורע סעיף ט וס"ק כג, שחולק. 16. עיין ערך לחם למהריק"ש סימן שלו סעיף יא.

17. עיין שו"ע תרנד א, ומשנ"ב סימן שלו ס"ק נד וסימן תרנד ס"ק ג, ח"י אדם כלל יא סעיף ג, ערוך השולחן שלו ל, כף החיים שלו עה, מאמר מרדכי פרק קיא סעיף ג, קובץ מבית לוי חלק ו עמ' מז, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף כו. ועיין משנ"ב שלו נד, ושער הציון שם מח, שהפרי מגדים ושו"ע הרב חולקים וסוברים שמותר ליתן פרחים לאגרטל עם מים בשבת, אם המים ניתנו באגרטל בערב שבת, ועיין שער הציון מח, שאפשר שיש לסמוך על דבריהם כאשר שכחו לשים את הפרחים באגרטל בערב שבת.

18. רבנו חננאל סוכה מב א ד"ה ר' יהודה אומר. ועיין רש"י סוכה מב א ד"ה בשבת, ומשנ"ב תרנד ג: "דטורח הוא לתקוני מנא", ועיין שו"ת פרי אליעזר (פולק) חלק ג עמ' תקפו, שהאחרונים נחלקו בביאור דבריהם.

19. 'חווה דעת חלק ב סימן נג וחזון עובדיה חלק ד עמ' כא ואילך, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ג סעיף ו.

20. שו"ע תרנד א, ורמ"א שלו יא, ומשנ"ב שם, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף כו. ועיין משנ"ב שלו נד, על פי תוספת שבת וחיי אדם, ומאמר מרדכי פרק קיא סעיף ג, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף כו, שאסור להוסיף מים לאגרטל, וכן אסור להעביר את הפרחים לאגרטל אחר.

כאמצעי לשמירה על רעננות הפרחים²¹. אמנם אם הפרחים ישרישו באגרטל או שישנם פרחים סגורים שהחזרתם לאגרטל תגרום לפתיחתם, אסור להחזירם לאגרטל²², כיוון שהחזרתם תגרום לצמיחתם²³.

21. עיין מלאכת מחשבת (אטינגר) שבת חלק ב סימן ד אות ד. ועיין אוצר מפרשי התלמוד סוכה מב א הערה 12.
22. רמ"א שלו יא, ומשנ"ב שם, חיי אדם כלל יא סעיף ג, ערוך השולחן שלו ל, חוט שני חלק א עמ' פח, מאמר מרדכי פרק קיא סעיף ח, מנוחת אהבה חלק ב פרק ג סעיף ו, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף כו. ועיין יחווה דעת חלק ב סימן נג: "פרחים ושושנים שניצניהם סגורים ועלולים להפתח במים, אין ראוי ליתנם לכתחילה בשבת לאגרטל שיש בו מים". ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' כ, וחוט שני חלק א עמ' פח, שאם הפרחים נפתחו מעט מותר להחזירם למים אף שהחזרתם למים תגרום לפתיחתם המלאה, ועיין מאמר מרדכי פרק קיא סעיף ח, שחולק, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו הערה צח.
23. עיין מהרי"ל הלכות שבת אות יט.

פרק טז דיני המלאכה

הגדרת המלאכה

מלאכת קוצר היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. מלאכה זו נעשתה במשכן לצורך הפקת הצבע לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. לשם כך קצרו את הצמחים שנצרכו להפקת הצבע².

מלאכת קוצר כוללת לא רק קצירת תבואה, אלא כל פעולה המנתקת דבר צומח ממקום גידולו³, לדוגמה: עקירת עץ, קטיפת פרי, תלישת עלה מעץ⁴ או מעציץ⁵, הוצאת ענף שהשריש במים מהמים⁶, שבירת ענף המחובר לעץ⁷ וכיוצא באלו.

גם הרמת עציץ נקוב המונח על גבי הקרקע כלולה במלאכת קוצר⁸, כיוון שהיא פוגעת ביכולתו של הצמח לינוק מן הקרקע⁹.

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.
2. רש"י שבת מט ב ד"ה הם זרעו, ערוך השולחן שלו ו.
3. רמב"ם שבת ח ג.
4. רמב"ם שבת ז ד, ומשנ"ב שלו ה. ועיין שו"ע שלו יב, ומשנ"ב שם, ובאור הלכה שם ד"ה חייב, שאסור לתלוש צמחים מהקרקע גם אם הם יבשים. ועיין רמ"א שלו ח, שמותר לתלוש פירות מענף שאינו מחובר לעץ.
5. שו"ע שלו ז. ועיין משנ"ב שלו מב, שאם העציץ אינו נקוב, האיסור הוא מדרבנן.
6. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף ד.
7. עיין משנ"ב שלו ה.
8. שו"ע שלו ח.
9. רש"י שבת פא ב ד"ה חייב.

הליכה על עשבים

מותר ללכת בשבת על עשבים, גם כאשר ההליכה יכולה לגרום לתלישתם מהאדמה. הטעם לכך הוא שאין בכוונת האדם לתלוש את העשבים ('אינו מתכוון'), ואין ודאות שההליכה תגרום לתלישת העשבים ('אינו פסיק רישיה')¹⁰. אך אסור ללכת מהר או לרוץ על עשבים גבוהים, כיוון שפעולות אלו גורמות בוודאות לתלישת עשבים ('פסיק רישיה')¹¹. וכן אסור ללכת בשבת על קוצים יבשים, כיוון שהליכה עליהם שוברת אותם ומנתקת אותם מהאדמה¹². ויש מי שסובר שמותר לרוץ על עשבים גבוהים, כיוון שאף במצב זה אין ודאות שהעשבים ייתלשו¹³, ועוד שאין כוונה לתולשם ('אינו מתכוון') ואין בכך שום תועלת ('פסיק רישיה דלא ניחא ליה'). ונוסף על כך תלישת עשבים תוך כדי ריצה אינה אסורה מהתורה אלא מדרבנן, כיוון שאין זו הדרך הרגילה לתלוש עשבים¹⁴.

10. שו"ע שלו ג, ומשנ"ב שם. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו הערה סז והערה סט, בשם הגרש"ז אורבך, שמותר ללכת על עשבים בשבת גם אם ההליכה בכללותה תגרום לתלישת עשבים, כל עוד קיים ספק לגבי כל פגיעה אם היא תגרום לתלישת עשבים, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' עו, וחוט שני חלק א עמ' קפד, וקובץ אליבא דהלכתא גיליון סז עמ' נח אות כ, בשם הגר"ח קנייבסקי, נשמת שבת חלק ו סימן רסו, ופסקי תשובות שלו ז והערה 52, ודור המלקטים (תשע"ו) חלק ו עמ' 3872.

11. משנ"ב שלו כה, מאמר מרדכי פרק קיב הערה יז, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יט.

12. שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יט.

13. ערוך השלחן שלו כא, קצות השלחן סימן קמב בדי השלחן ס"ק יג עמ' קכט, חזון עובדיה חלק ד עמ' עד.

14. חזון עובדיה חלק ד עמ' עד. ועיין משנ"ב שלו כה, וערוך השלחן שלו כא, וקצות השלחן סימן קמב בדי השלחן ס"ק יג עמ' קכט, ומאמר מרדכי פרק קיב הערה יז, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יט, שחולקים וסוברים שאסור ללכת על עשבים כאשר ההליכה גורמת בוודאות לתלישתם. ועיין פסקי תשובות שלו ז, שבשעת הדחק אפשר לסמוך על הדעה המקלה.

פרק יז

טיפוס על עץ ושימוש בו

טיפוס על עץ

מן התורה מותר לטפס על עץ בשבת, אך חכמים אסרו זאת מחשש שבזמן שהאדם נמצא על העץ הוא יתלוש עלים, ענפים או פירות, ויעבור על מלאכת קוצר¹.

אדם שטיפס על עץ בשבת **במזיד**, קנסו אותו חכמים שלא ירד מהעץ עד צאת השבת, כדי שלא יחזור על מעשה זה בעתיד². אמנם אם הוא נצרך להתפנות, הוא רשאי לרדת מהעץ לשם כך, כיוון שעשיית צרכים במקום גלוי פוגעת בכבוד האדם, וחכמים התירו את האיסור לרדת מהעץ במצב זה³.

ילד קטן שטיפס על עץ במזיד בשבת רשאי לרדת ממנו, כיוון שהוא אינו מבין את המשמעות המלאה של מעשיו ועלייתו על העץ אינה נחשבת עלייה במזיד⁴. כמו כן הישארות הילד על עץ כרוכה בצער, ואין חובה לחנך ילד קטן בדבר שקיומו מסב לו צער⁵.

1. שו"ע ש"ל א, ומשנ"ב שם.

2. שו"ע ש"ל א, ומשנ"ב שם. ועיין פסקי תשובות ש"ל ב, שאדם שעלה על עץ בשבת במזיד אינו רשאי לעבור ממקום מושבו למקום אחר בעץ, אף אם המקום האחר נוח יותר, כמו כן, אסור להביא לו כרית כדי להקל עליו את הישיבה על העץ, כיוון שאסור להניח חפצים על עץ, כפי שיבואר בהמשך. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו הערה מה, בשם הגרש"ז אורבך, שאדם שעלה על עץ בשבת במזיד והוא יכול לרדת ממנו בקפיצה אחת רשאי לעשות כן, כיוון שלדעת רש"י האיסור לרדת מן העץ הוא משום שירידה מן העץ נחשבת שימוש בו, וקפיצה ישירה מן העץ לקרקע אינה נחשבת שימוש בעץ.

3. פסקי תשובות ש"ל ב.

4. חזון עובדיה חלק ד עמ' צד, נשמת שבת חלק ו סימן קמז.

5. נשמת שבת חלק ו סוף סימן קמז.

שימוש בעץ

תמונה 36

תמונה 37

תמונה 38

חכמים אסרו להשתמש בעץ בשבת, מתוך חשש שתוך כדי השימוש בו אדם יעלה על העץ ויתלוש ממנו עלים, ענפים או פירות.⁶ איסור השימוש בעץ כולל הנחת חפצים⁷ או הישענות עליו, השענת חפצים אחרים עליו,⁸ קשירת דברים אליו⁹ וכל פעולה שבה אדם עושה שימוש בעץ¹⁰. לכן אסור להניח מגבת על עץ (תמונה 36), אסור להשעין עליו סולם¹¹ (תמונה 37) ואסור לקשור אליו כלב או חמור (תמונה 38).¹²

6. שו"ע שלו א. ועיין רמ"א שלו א, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה חלק ד עמ' צב, ומאמר מרדכי פרק קיב סעיף ב, ופסקי תשובות שלו א, שאיסור השימוש בעץ כולל כל צמח שענפיו אינם גמישים כנייר, אך עשבים רכים וגמישים כנייר אינם כלולים באיסור זה, ומותר להשתמש בהם, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף כ, שלכן מותר לשבת על דשא בשבת.

7. שו"ע שלו יג, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טו.
8. משנ"ב סימן שלו ס"ק ב ס"ק ס וס"ק סג, עיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יב, ופסקי תשובות שלו א.

ועיין באור הלכה שלו יג ד"ה ומותר, ומאמר מרדכי פרק קיב סעיף ד, ופסקי תשובות שלו א, שהאיסור להישען על עץ או להשעין עליו חפצים הוא כאשר האדם או החפץ נשענים על העץ במידה כזו שאם יזיזו את העץ הם יפלו, או כאשר העץ מתנועע מחמת ההישענות (עיין משנ"ב שלו סג, ופרי הגן על פרי מגדים סימן שלו אשל אברהם ס"ק יח עמ' קלט). ועיין אגלי טל מלאכת קוצר סעיף כט, ונשמת שבת חלק ו סימן קמו, שעץ שכרתו את גזעו ושורשיו התייבשו לגמרי, בטל ממנו דין אילן ומותר להשתמש בו, ועיין פסקי תשובות שלו ה, שכתב כעין זה, ועיין ארחות שבת פרק יח הערה קיד, שהסתפקו בזה, ועיין ערוך השולחן שלו יח, ואור לציון חלק ב פרק מז הערה כט.

9. משנ"ב שלו ג, בן איש חי שנה שניה פר' פקודי אות יב, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טו.
10. ארחות שבת פרק יח סעיף סו.
11. שו"ע שלו יב.
12. בן איש חי שנה שניה פרשת פקודי אות יב, חשוקי חמד שבת קנד ב.

תמונה 39

נגיעה בעץ אינה נחשבת שימוש בו והיא מותרת¹³, אך נגיעה המונעת את העץ אסורה, כיוון שעץ הוא מוקצה¹⁴.

שלושת הטפחים התחתונים של הגזע נחשבים חלק מהקרקע, ומותר להשתמש בהם¹⁵. לכן מותר לשבת על גזע כרות שגובהו פחות משלושה טפחים (כעשרים וארבעה סנטימטר)¹⁶ (תמונה 39), וכן מותר לקשור כלב לשלושת הטפחים התחתונים של גזע עץ.

הורדת חפץ מעץ

חכמים גם אסרו להוריד חפץ המונח על עץ¹⁷ מחשש שתוך כדי הורדת החפץ, יישען האדם על העץ¹⁸. לכן אסור להוריד מעץ מגבת שתלויה עליו¹⁹,

13. רמ"א שלו יג, בן איש חי שנה שניה פקודי אות יב, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יא.
14. משנ"ב שח פא, כף החיים שלו סב, מנחת שלמה חלק א סימן י הערה ב, מנחת יצחק חלק ג סימן קלח אות א, שבות יצחק מוקצה עמ' צז, בשם הגר"ש אלישיב, אור לציון חלק ב פרק כו הערה א, חוט שני חלק ג עמ' נה, פסקי תשובות שיב ה. ועיין חזון עובדיה חלק ג עמ' רב, ומנוחת אהבה חלק א פרק יג הערה 17 עמ' שכה, שחולקים וסוברים שדבר המחובר לקרקע אינו מוקצה, ועיין חזון עובדיה שם עמ' קצ, שהתיר לטלטל דבר המחובר לקרקע רק בצירוף סברה נוספת.

15. משנ"ב שלו כא, פסקי תשובות שלו ו. ועיין משנ"ב שם יח, ופסקי תשובות שם, שגם ענפים הנמצאים במרחק של פחות משלושה טפחים מהקרקע נחשבים כקרקע ומותר להשתמש בהם.

16. מאמר מרדכי פרק קיב סעיף ג, עיין אור לציון חלק ב פרק מז הערה כט. ועיין ארחות שבת פרק יח הערה קיד.

17. רמ"א שלו א. ועיין משנ"ב שלו יב, שחכמים אסרו להניח בערב שבת על עץ חפצים שאינם מוקצים, על דעת שיישארו שם בשבת, מחשש שיורידו אותם מהעץ בשבת, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טו, על פי הגרש"ז אירבך, שהאיסור חל רק על כלים שעלולים להשתמש בהם בשבת, כגון כלים שרגילים להשתמש בהם תמיד, ועיין תהלה לדוד (אורטנברג) סימן רעז אות ז, שחולק וסובר שהאיסור חל רק על כלים שרגילים להוריד אותם מהעץ בסיום השימוש בהם, כגון נר ביום טוב, שרגילים להורידו מהעץ לאחר שכבה. ועיין אז נדברו חלק ד סימן כה אות ב, שהאיסור אינו חל על חפצים שדרכם להיות על העץ, כגון נדנדה.

18. משנ"ב שלו יב. ועיין שם טעם נוסף, שנטילת חפץ מעץ נחשבת שימוש בו, ועיין שבת הלוי חלק ז סימן מד ד"ה ועוד בר. ועיין משנ"ב המבואר (עוז והדר) סימן שלו ציונים והערות הערה כג.

19. שמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף כה.

תמונה 40

תמונה 41

וכן אסור להוריד מעץ כיפה שעפה ונפלה עליו, או כדור שנבעט ונתקע בין ענפיו.²⁰

שימוש בדברים המונחים על העץ או מחוברים לו

האיסור להשתמש בעץ ולהוריד ממנו חפצים כולל לא רק את העץ עצמו אלא גם דברים המונחים עליו או מחוברים לו ('צדדים')²¹. לדוגמה, אסור להניח חפצים בתוך סלסלה המונחת על עץ (תמונה 40) וכן אסור להוציא ממנה חפצים²². אסור להשעין סולם על יתד מתכת המחוברת לעץ (תמונה 41)²³. אסור לעלות בסולם הנשען על עץ (תמונה 37)²⁴. אסור להתנדנד בנדנדה הקשורה לעץ (תמונה 42)²⁵. אסור

20. שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טו, תשובות אביגדר הלוי עמ' שטו, שרגא המאיר חלק ח סוף סימן יב, פסקי תשובות שלו ג, חשוקי חמד שבת קנד ב, נטעי גבריאל יום טוב פרק מג סעיף ה, ארחות שבת פרק יח סעיף עג, נשמת שבת חלק ו סימן קנט. ועיין שבט הלוי חלק ז סימן מד וחלק יא סימן צח, שחולק וסובר שמותר להוריד מעץ חפץ שלא הונח עליו בכוונה, כגון טלית או כובע שנתפסו בעץ ונתלו עליו, ועיין שבט הקהתי חלק ד סימן צט, שכתב כעין זה, ועיין פסקי תשובות שלו הערה 28, שניתן להקל כדעה זו כאשר אי הורדת החפץ מהעץ תגרום לפגיעה בכבוד האדם. ועיין נשמת שבת חלק ו סימן קנט, בשם שו"ת באר משה (ללא ציון מקור), והלכות חג בחג (יום טוב) חלק ב פרק יב סעיף יא, שכדור שנבעט ונתקע בעץ, מותר להורידו על ידי זריקת חפץ עליו, ועיין גיליון הלכות מים חיים (לקט הלכות שבת) עמ' 64, בשם הגר"ח קנייבסקי, ונשמת שבת שם, שחולקים.

21. שו"ע שלו יג, ומשנ"ב שלו סג, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טז. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יז, שאסור להוריד מגבת מחבל הקשור לעץ, כיוון שהורדת המגבת מהחבל נחשבת שימוש בחבל.

22. משנ"ב שלו סג, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טז.

23. שו"ע שלו יג.

24. מאמר מרדכי פרק קיב סעיף טו, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טז.

25. שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טז.

תמונה 43

תמונה 42

לתלות מגבת על חבל הקשור לעץ (תמונה 43), ואסור לנגב את הידיים במגבת התלויה על עץ (תמונה 36).²⁶

שימוש בדברים שאינם מחוברים ישירות לעץ

מותר להשתמש בשבת בדברים שאינם מחוברים ישירות לעץ אלא לדברים אחרים המחוברים לו ('צדי צדדים'). לדוגמה, סולם הנשען על יתד מתכת המחוברת לעץ (תמונה 41), מותר לעלות בו, כיוון שהשימוש הוא בסולם ולא ביד ובועץ.²⁷ מגבת התלויה על חבל הקשור לעץ (תמונה 43), מותר לנגב בה את הידיים, כיוון שהשימוש הוא במגבת ולא בחבל ובועץ.²⁸ ערסל המחובר לוו המחובר לעץ (תמונה 44) מותר להתנדנד בו, כיוון שהשימוש הוא בערסל ולא בוו ובועץ.²⁹ וכן סל התלוי בחבל לעץ (תמונה 45) מותר להניח בו חפצים וליטול ממנו חפצים, כיוון שהשימוש הוא בסל ולא בחבל ובועץ.³⁰

הטעם לכך שמותר לעלות על סולם הנשען על יתד המחוברת לעץ, אך אסור להשעין את הסולם על היתד עצמה, הוא שהשענת הסולם על היתד

26. שמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף כה ופרק כו סעיף יז.

27. שו"ע שלו יג, ומשנ"ב שלו סב. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף טז, שאסור ליטול את הסולם מהעץ, כיוון שכמבואר לעיל, אסור ליטול חפצים הנשענים על דברים המחוברים לעץ.

28. שמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף כה.

29. שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יז.

30. שו"ע שלו יג, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יז.

תמונה 45

תמונה 44

תמונה 46

היא שימוש ביתד, אך עלייה בסולם היא שימוש בסולם. כיוצא בזה, תליית מגבת על מתלה המחובר לעץ היא שימוש במתלה והיא אסורה, אך ניגוב הידיים במגבת התלויה על המתלה הוא שימוש במגבת והוא מותר³¹.

ההיתר להשתמש בדבר שאינו מונח או מחובר ישירות לעץ ('צדי צדדים') מותנה בכך שהשימוש אינו גורם

לעץ להתנועע, אך שימוש הגורם לעץ להתנועע נחשב שימוש בעץ עצמו והוא אסור³².

כלי המורכב מכמה חלקים המחוברים זה לזה ואחד מחלקיו מחובר לעץ – נחשב מחובר ישירות לעץ, כיוון שכל הכלי נחשב ליחידה אחת³³. לכן ערסל המורכב מבד וחבלים, וחבלי הערסל קשורים לעץ (תמונה 46), נחשב

31. עיין משנ"ב שלו ס, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יז.

32. משנ"ב שלו סג, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף יז, חזון עובדיה חלק ד עמ' צח.

33. עיין משנ"ב שה סז, ושער הציון שם ס, חזון עובדיה חלק ד עמ' צח, שמירת שבת כהלכתה פרק כו הערה נח, פסקי תשובות שלו כג. ועיין מכתב הגרש"ז אוירבך בתוך מאור השבת חלק ב עמ' תקצב, ואור לציון חלק ב פרק לח שאלה א.

תמונה 48

תמונה 47

מחובר ישירות לעץ ואסור להתנדנד בו בשבת. וכן כלי המחובר לעץ בעזרת מסמרים וברגים (תמונות 47–48) נחשב מחובר ישירות לעץ כיוון שאין לברגים חשיבות עצמית והם טפלים לכלי³⁴.

הרחת פירות וצמחים המחוברים לקרקע

אסור להריח פרי שמחובר לעץ שמא אדם יקטוף אותו כדי לאוכלו, אך מותר להריח צמחים ריחניים המחוברים לקרקע, כיוון שאין חשש שאדם יקטוף אותם כדי להריחם, שכן ניתן להריח אותם בעודם מחוברים לקרקע³⁵. ויש שנמנעים מהרחת צמחים ריחניים המחוברים לקרקע, מחשש שיקטפו אותם³⁶.

34. פסקי תשובות שלו כג.

35. שו"ע שלו י, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שלו מח, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו אות כב, שצמחים ריחניים אינם מוקצים, ואם גבעולם רך ואין דרכו להתקשות מותר להחזיקם ביד ולנענע אותם, ועיין פסקי תשובות שיב הערה 60.

36. כף החיים שלו סא: העולם נוהגים להחמיר, מאמר מרדכי פרק קיא סעיף לד: טוב להחמיר.

שימוש בבהמה

חכמים אסרו להשתמש בבהמה ולרכב עליה³⁷, מחשש שאדם יתלוש ענף כדי להשתמש בו כמקל לכוון את הבהמה או לדרבן אותה ללכת³⁸. לכן אסור לשבת על בהמה, להישען עליה³⁹ ולהניח עליה חפצים⁴⁰.

37. שו"ע שה יח, ומשנ"ב שם, שמירת שבת כהלכתה פרק כז סעיף יז. ועיין שו"ע ורמ"א שה יח, ומשנ"ב שם, ושמירת שבת כהלכתה פרק כז סעיף יז, שאיסור השימוש בבהמה כולל גם שימוש בדברים שמונחים עליה או מחוברים לה, ולכן אסור לשבת בעגלה הקשורה לבהמה.
38. עיין משנ"ב שה סא, וערוך השלחן שה טז. ועיין משנ"ב שה סב, שגם שימושים שאינם עשויים להוביל לתלישת ענף אסורים, כיוון שחכמים לא רצו להבחין בין סוגים שונים של שימוש ואסרו את כולם.

39. שו"ע שה יח.

40. שמירת שבת כהלכתה פרק כז סעיף יז. ועיין שו"ע שה א, ושמירת שבת כהלכתה פרק כז סעיף יז, שמותר להניח על בהמה דבר שיש לה צורך בו, כגון קולר, ובזמן הנחתו יש להיזהר שלא להישען על הבהמה. ועיין שער הציון שלו ז, ושמירת שבת כהלכתה שם, שמותר להוריד מהבהמה חפצים כל עוד הורדתם אינה גורמת לנענוע הבהמה, ואם יש לבהמה צער מהם, כגון שהם כבדים ומכבידים עליה, מותר להורידם אפילו אם הורדתם תגרום לנענוע הבהמה.

פרק יח דיני המלאכה

הגדרת המלאכה

מלאכת מעמר היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. עימור הוא איסוף גידולי קרקע – תבואה, פירות או צמחים לערמה אחת², ומלאכה זו נעשתה במשכן לצורך הפקת צבעים לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. לאחר קצירת הצמחים שמהם הפיקו צבע, אספו אותם לערמה כדי להקל את הטיפול בהם³.

איסוף שלא במקום הגידול

איסוף צמחים לערמה אחת אסור רק כאשר הוא נעשה במקום גידול הצמחים⁴. לדוגמה, אסור לאסוף פירות שנשרו מהעץ ונמצאים על האדמה

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.

2. שו"ע שם ט, ומשנ"ב שם, ח"י אדם חלק ב כלל יג סעיף א, ערוך השולחן סימן שמ סעיף א. ועיין אגלי טל מעמר אות ג, וערוך השולחן שם ב, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו הערה פז, שאיסוף שני פירות למקום אחד נחשב עימור, ועיין ארחות שבת פרק יח הערה קיט. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף כד, שאיסוף ענפים או עלים גם הוא אסור, ועיין פסקי תשובות שם לא, שמותר לטאטא עלים כדי להשליכם לאשפה, כיוון שאיסור מעמר הוא רק באיסוף לשם שימוש. ועיין שו"ע שם ט, ומשנ"ב שם, שמן התורה מלאכת מעמר נוהגת רק בגידולי קרקע, וחכמים אסרו לאסוף דברים שאינם גידולי קרקע אם האיסוף נעשה במקום יצירתם, כגון לאסוף מלח מבריכות ייבוש מי ים, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק טז סעיף לט, שלכן אסור לאסוף צדפים בשפת הים, וזאת מלבד איסור מוקצה.

3. רש"י שבת עג א ד"ה האופה, ערוך השולחן שם י.

4. שו"ע שם ט, ומשנ"ב שם. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק כו הערה פז, שמסתפק אם כל

סביבו, אך מותר לאסוף פירות שהתפזרו במטבח. הטעם לכך הוא שמלאכת עימור היא מלאכה שאינה גורמת לשינוי בגוף הצמח, לכן היא נחשבת מלאכה רק כאשר היא נעשית בשדה, בתור חלק מעבודות המכשירות את הצמח לשימוש, אך כאשר היא נעשית שלא במקום גידול הצמח, אין לה חשיבות עצמית והיא אינה נחשבת מלאכה⁵.

חיבור פירות יחד

מלאכת מעמר כוללת גם את האיסור לחבר פירות על ידי חוט או לקבץ תאנים יבשות ולהדביק אותן זו לזו⁶. פעולות אלו אסורות גם אם הן נעשות שלא במקום גידול הצמחים, כגון בבית⁷, כיוון שהן משנות את גוף הפרי ולכן יש להן חשיבות עצמית⁸.

- השדה נחשב מקום גידול הפירות או רק המקום סביב העץ.
5. עיין קצות השלחן סימן קמו עמ' עז סעיף 1, ושבת הלוי חלק א סוף סימן עח. ועיין מעשה רקח שבת פרק ח הלכה ו, וחיי אדם חלק ב כלל יג סעיף ג נשמת אדם ס"ק א, ושבתית השבת מעשה חושב סוף פרק ד, ודברות משה שבת סימן יז ענף א ד"ה והנה גם.
6. שו"ע שם י. ועיין ערוך השלחן שם ג, שדין זה נאמר רק כאשר הפירות לא השתנו מבריייתם, אך אם הם בושלו או נטחנו מותר לחברם על ידי חוט וכיוצא בזה (ועיין פסקי תשובות שם לב: "לאפוקי אם עברו בישול, אפייה, או חיתוך"). ועיין פסקי תשובות שם לב, שאסור לאגוד זר פרחים בחוט, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סוף סימן עג, שנוטה לומר שאין בכך משום מעמר כיוון שאין כוונת האדם לעשות מהפרחים ערימה אלא לצרפם זה לזה לנוי וקישוט, ועיין שם, שסיים: "וצריך עיון", ועיין איל משולש (מעמר) פרק ה סעיף לג, שכתב טעם נוסף להקל, שמלאכת מעמר היא מלאכה שמכינה את הגידול לאחסון או למכירה, אך איסוף שמתקן את הגידול לשימוש אינו כלול במלאכת מעמר, ועיין קצות השולחן סימן קמו עמ' צב ס"ק מט סעיף 17, ואיל משולש פרק ה הערה קטו, וחוט שני חלק ב עמ' נא הערה כא, ונשמת שבת חלק ז סימן שיט, ועיין אגרות משה שם, שמכל מקום הדבר אסור משום "מתקן מנא". ועיין פסקי תשובות שם לב והערה 285, שאסור לנעוץ פירות שלמים על שיפוד לנוי, ועיין איל משולש פרק ה סעיף כט, שחולק "לפי שאין דרך לחבר פירות אלו, ועוד שהוא מתיקוני האוכל לאכילה", והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו: "זהו צורך נוי ולא צורך אכילה". ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קה, שעשיית מחרוזת על ידי השחלת חרוזים על חוט אינה נחשבת עימור כיוון שהחרוזים אינם גידולי קרקע והחריזה אינה נעשית במקום יצירתם, אך היא אסורה משום 'מתקן מנא', ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק טז סעיף כב, שאם המחרוזות נעשית לשם משחק והיא אינה עומדת להתקיים, מותר לעשותה, אך יש להיזהר שלא לקושרה, ועיין חוט שני חלק ב עמ' נא אות ד, ופסקי תשובות שם לב, ואיל משולש (מעמר) פרק ה סעיף לא.
7. משנ"ב שם לח.
8. עיין שבת הלוי חלק א סוף סימן עח, ואיל משולש (מעמר) פרק ה הערה ה. ועיין משנ"ב שם

איסוף פירות משטח גדול

פירות המפוזרים במקום שאינו מקום צמיחתם מותרים באיסוף, אך אם הם מפוזרים על פני שטח גדול ואיסופם כרוך בטרחה רבה, חכמים אסרו לאוספם, כיוון שאיסוף כזה דומה למלאכת מעמר.⁹ עם זאת, מותר לאסוף

לח: "אף כשעושה כן בבית חייב משום מעמר דבאופן כזה עשוי לעשות גם בבית כבשדה", ועיין ארחות שבת פרק יח הערה קכה.

9. עיין שו"ע שלה ה, וערוך השולחן שלה ט, ושביית השבת מלאכת מעמר סוף ס"ק ז. ביתר ביאור: עיין שו"ע שם: "נתפזרו לו פירות בחצר, אחד הנה ואחד הנה, מלקט מעט מעט ואוכל ולא יתן לתוך הסל ולא לתוך הקופה", ועיין ערוך השולחן שם, שהכוונה שהפירות מפוזרים בשטח גדול מהחצר, ועיין שביית השבת שם: "אין איסור אלא בנתפזרו אחת הנה ואחת הנה שיש טורח גדול באסיפתם", וכן משמע מהלבוש שלה ה שכתב: "אם נפלו למקום אחד, נותן אפילו לתוך הסל או לתוך הקופה דלית בהו טירחא כל כך", וכן משמע מה"ח אדם חלק ב כלל יג סעיף א שכתב: "אבל אם נתפזר אחד הנה ואחד הנה, אסור לקבצם לתוך הסל, דהוי עובדא דחול, דאיכא טרחא יתירה", וכן משמע מהקיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) סימן פ סעיף י שכתב: "אבל אם נתפזרו אחד הנה ואחד הנה דאיכא טירחא לקבצם, אסור לקבצם לתוך הסל", ועיין ברית עולם מעמר אות ז, ואיל משולש (מעמר) פרק ח סעיף ב, ועיין אור החמה (קרויזר) על שו"ע אורח חיים סוף סימן שלה: "האיסור הוא רק בפירות קטנים או בפירות הרבה שנתמלא המקום מהם", ועיין משנ"ב שט יא. ועיין משנ"ב שלה יז, שהאיסור הוא משום עובדין דחול, ועיין חוט שני חלק ב עמ' נא, ושבית יצחק (י"ד מלאכות שבת) עמ' תמט, בשם הגר"ש אלישיב, שהכוונה ב'עובדין דחול' שהדבר נראה כמלאכת מעמר (ועיין אז נדברו חלק ט סימן ח). ועיין חוט שני חלק ב עמ' נא: "שיעור פיזור הפירות שנתפזרו בבית שיהיה אסור לאוספם למקום אחד, נראה שהוא שיעור שיש הרגשה שמתעסק לאוספם", ועיין מאמר מרדכי פרק קיג סעיף ד, ופסקי תשובות שלה ב, ששיעור הפיזור הוא שאדם העומד במקום אחד אינו יכול לאסוף את כל הפירות. ועיין ח"י אדם כלל יג סעיף א, וקיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) פרק פ סעיף י, וחוט שני חלק ב עמ' נא, ושבית יצחק (י"ד מלאכות שבת) עמ' תמט, בשם הגר"ש אלישיב, ושמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף כד, וקובץ אליבא דהלכתא גיליון סח עמ' כח, בשם הגר"ש דבליצקי, וארחות שבת פרק יח סעיף פה והערה קכו, שדין זה נאמר גם אם הפירות התפזרו בתוך בית, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קד, ואור לציון חלק ב פרק מג שאלה ז, וקובץ אליבא דהלכתא גיליון סח עמ' כח, בשם הגר"ע אויברך, שחולקים, ועיין נשמת שבת חלק ו סוף סימן קמה: "כמדומה שמנהג העולם להקל". ועיין מאמר מרדכי פרק קיג סעיף ו, ודור המלקטים (תשע"ו) חלק ו עמ' 3743, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, והלכות שבת בשבת חלק ג עמ' נא, וארחות שבת פרק יח הערה קכו, ואיל משולש (מעמר) פרק ח סעיף יג, שדין זה נאמר רק בגידולי קרקע, ועיין פסקי תשובות שלה ב, וחוט שני חלק ב עמ' נא הערה כ, ושבית יצחק (י"ד מלאכות שבת) עמ' תנ ועמ' תמה. ועיין משנ"ב שלה יח, וארחות שבת פרק יח הערה פו, שהאיסור הוא גם אם אוספים את הפירות לתוך הבגד או לתוך החיק (החלל שבין החזה לזרוע הצמודה לו), ועיין הליכות אבן ישראל חלק ב פרק עו סעיף א, וילקוט יוסף שבת חלק ה סימן שלה סוף הערה א, שחולקים, ועיין כף החיים שלה כח, בשם נדירות שמשון: "הסומך להקל לא הפסיד", ועיין איל משולש (מעמר) פרק ח

את הפירות למקום אחד בעזרת מטאטא¹⁰ או בעזרת הרגל¹¹ ולהרים אותם משם, כיוון שאיסוף כזה אינו דומה למלאכת מעמר.

סעיף ט: "בשעת הצורך יש לסמוך על המקילים ולאוספם לחיקו וכסותו". ועיין שו"ע שלה ה, שמותר לאסוף "מעט מעט ולאכול", ועיין איל משולש (מעמר) פרק ח הערה יא*, שהסתפק מהו שיעור "מעט מעט". ועיין שו"ע שם, שאם הפירות נפלו והתערבו בעפר או באבנים קטנות מותר לאסוף פרי אחד בלבד ולאוכלו, ורק לאחר אכילתו מותר לאסוף עוד פרי ולאוכלו, וכן הלאה.

10. שבות יצחק יד מלאכות עמ' תנ, בשם הגר"ש אלישיב, שמירת שבת כהלכתה פרק כו סעיף כד. ועיין ארחות שבת פרק יח סעיף פה.

11. אור לציון חלק ב פרק מג הערה ז.

פרק יט דיני המלאכה

הגדרת המלאכה

מלאכת דש היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. דישה היא הפרדת החלק הרצוי בצמח מהפסולת שמקיפה אותו או מחוברת לו². דוגמה מצויה לכך היא דישת חיטה: גרעיני החיטה מחוברים לשיבולת, והם עטופים בקליפה דקה. הפעלת לחץ על השיבולת גורמת לגרגרי החיטה להתנתק מהשיבולת ומהקליפה המקיפה אותם, ומאפשרת את טחינתם ואת עשיית הקמח מהם בהמשך. מלאכת דישה נעשתה במשכן בתהליך הפקת החומרים לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. כדי להפיק את החומרים הרצויים היה צריך להפריד את המרכיבים הנצרכים לצביעה שבצמח מן הפסולת שבו, ובכך לאפשר את השימוש בהם³.

לא כל הפרדה של חלק רצוי בצמח מחלקים שאינם רצויים בו נחשבת דישה. ההפרדה האסורה היא זו שנהוג לעשותה שלא בסמיכות לאכילה, אך הפרדה שנהוג לעשותה סמוך לאכילה, מותרת⁴. לדוגמה, מותר לפצח

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.

2. עיין רבנו חננאל שבת עד א, ואנציקלופדיה תלמודית ערך דש פרק א, ולהלן הערה 7.

3. עיין תוספות שבת עג ב ד"ה מפרק, וערוך השולחן שכ א, וחיי אדם חלק ב כלל ט נשמת אדם אות ב.

4. אגלי טל ביאורים מלאכת דש אות ג, ושביית השבת באר רחובות מלאכת בורר אות מד, וארחות שבת פרק ד הערה ד.

תמונה 49

אגוזים בשבת⁵, וכן מותר לתלוש ענבים מאשכול ענבים בשבת⁶, כיוון שפעולות אלו נעשות בדרך כלל סמוך לאכילה. אך אסור להפריד תמרים מהענף שעליו הם גדלים ('מִכְבֶּדֶת' – תמונה 49)⁷, כיוון שפעולה זו נעשית בדרך כלל בשדה או בבית האריזה. וכן אסור להוציא גרגרי אפונה מן השקיק הנושא אותן ('תרמיל'), אם התרמיל יבש ואינו ראוי לאכילה⁸.

הטעם לכך שהפרדה שנהוג לעשותה סמוך לאכילה אינה נחשבת דישה נובע

מהגדרת המלאכה: מלאכת דישה היא הפרדה המביאה את הפרי לשלב שהוא מוכן להכנסה לבית לצורך שימוש בו. לכן רק הפרדה שרגילים

5. משנ"ב שיט כד, חזון עובדיה חלק ד עמ' קט, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מב. ועיין פרק יב, שיש לפצח את האגוזים סמוך לאכילה משום איסור בורר.
6. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מו, ארחות שבת פרק ד סעיף ג. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שיש להפריד את הענבים מהאשכול סמוך לאכילה משום איסור בורר.
7. מאמר מרדכי פרק קב סעיף עה, אשרי האיש חלק ב פרק כה סעיף א, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מו: יש האוסרים, ארחות שבת פרק ד סעיף ב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין מנחת אברהם חלק ב פרק ו סעיף ה, שחולק וסובר שאיסור דש הוא רק בפירוק אוכל מפסולת שמקיפה אותו ולא מפסולת שמחוברת לו, ועיין פסקי תשובות שיט ל.
8. עיין משנ"ב שיט כא, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לו, ואיל משולש פרק יב סעיף ט. ועיין משנ"ב שיט כא, וארחות שבת פרק ד הערה ט, שאם התרמיל ראוי לאכילה, אין איסור בהוצאת גרגרי האפונה ממנו, כיוון שאיסור דישה הוא בהפרדת אוכל מפסולת ולא בהפרדת אוכל מאוכל. ועיין שו"ע שיט ו, ואיל משולש (בורר) פרק יב סעיף יא, שמותר להפריד את גרעיני החיטה מהשיבולים בשינוי, דהיינו להפריד אותם בראשי האצבעות ולא בכף היד כפי שרגילים ביום חול, ולהפריד רק כמות מועטה ולאכול, ועיין איל משולש שם, ששינוי זה מתיר גם הפרדת קטניות מהתרמיל, ו'כמות מועטה' היא תרמיל אחד, ועיין מנחת שלמה (פנירי) חלק א עמ' צד, ששינוי זה מתיר גם הפרדת תמרים מן הענף, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאין להקל ולהפריד תמרים מן הענף בראשי האצבעות, כיוון שלא ברור שזה נחשב שינוי (ועיין פסקי תשובות שיט הערה 250).

לעשותה לפני הכנסת הפירות לבית נחשבת דישה, אך הפרדה שרגילים לעשותה לאחר הכנסת הפירות לבית – אינה נחשבת דישה⁹.

פירות הנמכרים בעודם מחוברים לפסולת

מותר לפצח שקדים ובוטנים בשבת¹⁰. ואף שבזמננו רוב הבוטנים והשקדים נמכרים קלופים, מכל מקום רגילים גם למוכרם בקליפתם ולהגישם כך לשולחן, וזה מוכיח שהקילוף אינו פעולה הכרחית המכשירה אותם להיות ראויים להגשה, אלא הוא נעשה לשם נוחות ופינוק¹¹. וכן מותר לתלוש עגבניות שרי מן הענף שמחוברות בו, כיוון שרגילים למוכרן גם בעודן מחוברות לענף ולהגישן כך לשולחן¹².

9. אגלי טל ביאורים מלאכת דש אות ג, ושביית השבת באר רחובות מלאכת בורר אות מד, וארחות שבת פרק ד הערה ד.

10. ציץ אליעזר חלק י סימן כד, חזון עובדיה חלק ד עמ' קי, מאמר מרדכי פרק צה סעיף יז, חוט שני חלק ב עמ' נג, שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף לה. ועיין שבט הלוי חלק א סימן פא, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ו סעיף ג, שחולקים.

11. עיין חוט שני חלק ב עמ' נג, ואיל משולש בורר פרק יב סעיף טז הערה נד, בשם הגר"ן קרליץ, ושמירת שבת כהלכתה פרק ג הערה קד. ועיין הגר"ע אויברך שליט"א בתוך קובץ אליבא דהלכתא גיליון סג עמ' ל: "כל שהקליפה משמשת כְּשֹׁמֵר לִפְרִי בתלוש אינו דש. והנה מלפנים לא היו רגילים כלל לקלף רק בעת אכילת הפרי, וזה מעיד על טבעה של קליפה זו הנצרכת לשמירת הפרי לצורך טריותה, ומה שרגילים רבים בזמנינו להסירה קודם האכילה הוא רק לשם נוחיות ופינוק בעלמא, ועל כן אין בזה משום דש".

12. שמירת שבת כהלכתה פרק ג סעיף מו, מכתב הגר"ש אלישיב בתוך מאור השבת חלק ה עמ' תשס"ט, פסקי תשובות ש"ט ל, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין מאמר מרדכי פרק קב סעיף פא, שחולק. ועיין מאמר מרדכי שם, שאסור להפריד עגבנייה רגילה מהענף המחובר לה, ועיין נאות מרדכי חלק כד עמ' 639, שחולק.

פרק כ

סחיטת פירות

סחיטת פירות

אסור לסחוט פירות בשבת, כיוון שהדבר דומה למלאכת דישה – כשם שבדישה מפרידים את האוכל מן הפסולת המחוברת לו, כך גם בסחיטה מפרידים את המשקה מהאוכל המחובר לו¹.

מן התורה, אסורות רק סחיטת זיתים וסחיטת ענבים, אך סחיטת שאר הפירות מותרת². הטעם לכך הוא שבמלאכת דישה נעשית הפרדה בין אוכל לפסולת, שהם דברים שונים זה מזה משמעותית, וכך גם בסחיטת ענבים וזיתים מתקבלים יין ושמן, שהם שונים משמעותית מהזיתים והענבים, ולכן סחיטתם אסורה מהתורה. לעומת זאת, בסחיטת שאר הפירות, המיץ שמתקבל אינו שונה משמעותית מהפרי, ולכן סחיטתם אינה דומה למלאכת דישה, והיא מותרת מן התורה³. אבל חכמים גזרו שלא לסחוט שום פרי שנוהגים לסחוט אותו ביום חול, מחשש שהדבר יביא לסחיטת זיתים וענבים⁴.

בזמננו נוהגים לסחוט את כל סוגי הפירות, לכן סחיטת כל הפירות אסורה⁵.

1. עיין שו"ע שכ א, ומשנ"ב שם.
2. שו"ע שכ א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שכ יב, שנכון להחמיר שלא למצוץ ענב כאשר הענב אינו בתוך הפה, כיוון שמציצתו נחשבת סחיטה.
3. עיין שו"ע הרב שכ א, עיין ארחות שבת פרק ד הקדמה לסעיף ט.
4. שו"ע שכ א, ומשנ"ב שם. ועיין שם ושם, שמותר לסחוט פירות שאין רגילים לסוחטם, כיוון שהמיץ היוצא מהם אינו מוגדר משקה מבחינה הלכתית, וסחיטת הפירות נחשבת כהפרדת אוכל מאוכל. ועיין רמ"א שכ א, ומשנ"ב שם, שפרי שסוחטים אותו לרפואה או לתיבול מאכלים נחשב פרי שאין רגילים לסוחטו.
5. שמירת שבת כהלכתה פרק ה הערה ד. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ה סעיף יב, והערה

סחיטת לימון

אסור לסחוט לימון בשבת, כיוון שלימון הוא פרי שנוהגים לסחוט בימות החול⁶. ויש מי שסובר שמותר לסחוט לימון בשבת⁷, כיוון שמין הלימון שונה מהמיצים היוצאים מפירות אחרים – את המיצים היוצאים משאר הפירות שותים כמו שהם, אך את המין היוצא מהלימון אין שותים כמו שהוא, אלא משתמשים בו לתבל מאכלים ומשקים אחרים. לכן הוא אינו נקרא משקה ולא חלה עליו גזירת חכמים לאסור סחיטת משקאות בשבת⁸.

מט, בשם הגרש"ז אוירבך, וחזון עובדיה חלק ד עמ' קמו, ומאמר מרדכי פרק צו סעיף יד, ואשרי האיש חלק ב פרק כח סעיף ה, שמותר לאכול אשכולית חצויה בעזרת כפית ובלבד שלא יתכוון לסחוט, ועין חוט שני חלק ב עמ' נ, ואז נדברו חלק ב סימן יג, שאוסרים. ועין שו"ע שכ א, ומשנ"ב שם, שאסור לשתות מין שיצא מאליו מענבים או מפירות אחרים שמיועדים לסחיטה, שמא אדם יסחט את הענבים או את הפירות כדי להפיק עוד מין, אך מותר לשתות מין שיצא מפירות שאינם מיועדים לסחיטה (מלבד מין ענבים). ועין חוט שני חלק ב עמ' נו, שלכן מותר לשתות את המין שנשאר בתחתית קערת סלט פירות או בתחתית קערת פירות חתוכים, כיוון שפירות אלו יועדו לאכילה ולא לסחיטה. ועין משנ"ב שכ ו, שפירות שלא ייעדו אותם במפורש לאכילה נחשבים עומדים לסחיטה, ואסור לשתות את המין שיצא מהם.

6. משנ"ב שכ כב, בן איש חי שנה שניה פרשת יתרו אות ה, עין מנחת יצחק חלק ד סימן צט אות ב סעיף ד, מאמר מרדכי פרק צו סעיף כז, חוט שני חלק ב עמ' נח, שמירת שבת כהלכתה פרק ה סעיף ב, אז נדברו חלק א סימן טז, מנוחת אהבה חלק ב פרק ו סעיף יא. ועין שמירת שבת כהלכתה פרק ה סעיף יא, שמותר לתת פלח לימון לתוך כוס תה (עין פרק ד) אף שהלימון נותן טעם בתה ואין זה נחשב סחיטת הלימון, אך אין ללחוץ על פלח הלימון כדי לסחוט אותו ולהוציא ממנו מין.

7. חזון עובדיה חלק ד עמ' קלד, אור לציון חלק ב פרק לב סעיף ב: "מעיקר הדין מותר לסחוט לימון בשבת ומכל מקום טוב להחמיר".

8. עין שו"ת רדב"ז חלק א סימן י, וחזון עובדיה חלק ד עמ' קלד, ושלמי יהונתן סימן שכ עמ' שעג. ביתר ביאור: עין בית יוסף סימן שכ ד"ה תותים שכתב: "יש לתמוה שבמצרים נוהגים לסחוט לימונים לתוך מים שנתנו בהם סוכר לשתות לתענוג, ואין נמנעים מפני כך לסחוט בשבת לתוך אותם מים, ולא ראינו מי שמיחה בידם ולא ראינו מי שפקפק בדבר. [א] ואפשר דלא מיתסר אלא כששותים מי סחיטת הפרי בלא תערובת משקה אחר. [ב] אי נמי דלא מיתסר אלא כשסוחטים מימיו לבד ואחר כך מערבין אותם אבל אם המנהג לסחוט מימיו לתוך משקה אחר שרי". ועין משנ"ב שכ כו, שבימינו אסור לסחוט לימונים בשבת, כיוון שהטעם העיקרי להיתר סחיטת לימונים הוא הטעם השני שהובא בבית יוסף (שסוחטים את הלימונים לתוך משקה אחר), וטעם זה כבר אינו שייך היום, כיוון שכיום נהוג לסחוט לימונים גם לחביות ריקות, ללא ערבוב מידי עם משקה אחר. ועין חזון עובדיה שם, שחולק וסובר שהטעם העיקרי הוא דווקא הטעם הראשון (שאין שותים את מין הלימון בפני עצמו), ולכן גם בימינו מותר לסחוט לימונים בשבת, שכן גם בימינו אין שותים את מין הלימון בפני עצמו.

לדעת כולם, מותר לסחוט לימון ישירות לתוך אוכל, כמבואר להלך.

סחיטת פרי ישירות לתוך אוכל

מותר לסחוט פרי ישירות לתוך אוכל⁹. לדוגמה, מותר לסחוט לימון לתוך סלט ירקות כדי להשביח את טעמו¹¹, וכן מותר לסחוט תפוז לתוך סלט פירות כדי להעשיר את טעמו¹². הלכה זו מבוססת על שני יסודות: יסוד אחד הוא שרק הפרדה בין דברים שונים כגון בין משקה לאוכל, אסורה משום דש, אך הפרדה בין דברים זהים, כגון בין אוכל לאוכל, מותרת; ויסוד נוסף הוא שמיץ הנסחט ישירות לתוך אוכל נחשב אוכל, כיוון שהוא עומד להתערבב באוכל ולהיות חלק ממנו. לכן סחיטת פרי ישירות לתוך אוכל מותרת, כיוון שבמקרה זה, ההפרדה אינה בין דברים שונים אלא בין אוכל לאוכל¹³.

מותר לסחוט פרי לתוך אוכל כדי להשביח את טעמו, גם אם המיץ אינו נספג באוכל אלא נוזל על גביו ונשפך לצדדים¹⁴, כיוון שהמיץ בטל לאוכל ונחשב חלק ממנו¹⁵. לכן מותר לסחוט מיץ לימון על דג, אף שהמיץ נוזל על גבי הדג ונשפך לצדדים¹⁶.

9. ועיין משנ"ב שכ כב, ובן איש חי שנה שניה פרשת יתרו אות ה, וכף החיים שכ לו, ומאמר מרדכי פרק צו סעיף כט, ואור לציון חלק ב פרק לב שאלה א, ושמירת שבת כהלכתה פרק ה סעיף ו, שמותר לסחוט לימון לתוך סוכר, גם אם בדעת האדם ליתן את הסוכר עם המיץ הספוג בו למים, ועיין חזון איש אורח חיים סימן נו ס"ק ז, שחולק וסובר שאם המטרה הסופית של סחיטת הלימון היא לתת אותו במשקה, סחיטתו נחשבת סחיטה למשקה, אף שבשלב ראשון הוא נסחט לתוך אוכל.

10. שו"ע שכ ד. ועיין שו"ע שם, ומשנ"ב שם, ושמירת שבת כהלכתה פרק ה הערה יט.

11. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ה סעיף ה, ארחות שבת פרק ד סעיף יז.

12. עיין ארחות שבת פרק ד סעיף יז.

13. משנ"ב שכ יז, ארחות שבת פרק ד הקדמה לסעיף טז.

14. שמירת שבת כהלכתה פרק ה הערה טו. ועיין ארחות שבת פרק ד הערה כו. ועיין שו"ע תקה

א, ומשנ"ב שם, ושמירת שבת כהלכתה פרק ה הערות יד-טו, וחזון עובדיה עמ' קלז.

15. עיין שולחן ערוך הרב תקה ב, וח"י משה (שקלארש) עמ' תא.

16. שמירת שבת כהלכתה פרק ה סעיף ג וסעיף ה.

סחיטת מאכל שנוזל ספוג בו

מותר לסחוט מאכל שנוזל ספוג בו, אם מטרת הסחיטה היא לסלק את הנוזל מתוך המאכל¹⁷. לדוגמה, מותר לסחוט לביבה שיש בה שמן רב כדי להוציא מתוכה את השמן¹⁸. הטעם לכך הוא שנוזל הספוג באוכל בטל לאוכל ונחשב חלק ממנו, וסחיטתו נחשבת הפרדת אוכל מאוכל¹⁹. אמנם אם הנוזל נסחט כדי להשתמש בו הוא נחשב משקה, וסחיטתו אסורה²⁰.

17. שו"ע שכ ז.

18. עיין משנ"ב שכ כה, ארחות שבת פרק ד סעיף טו.

19. עיין משנ"ב שכ כד, וכללים בהלכות שבת (דש) עמ' קסד ואילך. ועיין משנ"ב שם, שאסור לסחוט זיתים וענבים גם אם אין מתכוונים להשתמש במשקה היוצא מהם, כיוון שהמיץ היוצא מהם נחשב משקה גם כאשר אין מתכוונים להשתמש בו.

20. שו"ע שכ ז, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שכ ז, שאם הנוזל נסחט ישירות לתוך אוכל, סחיטתו מותרת כמבואר לעיל. ועיין משנ"ב שם כט, שסחיטת מאכל שנוזל ספוג בו אסורה גם אם זהו מאכל שאין רגילים לסוחטו.

פרק כא

סחיטת בגדים ושיער

סחיטת בגדים

אסור לסחוט בגד, מטלית או ספוג, כיוון שפעולה זו דומה למלאכת דישה. כשם שבמלאכת דישה מפרידים בין האוכל לפסולת המחוברת לו, כך גם בסחיטה מפרידים את הנוזל מן הבגד¹. סחיטת בגד גם מסייעת להוצאת הלכלוך ממנו, ולכן היא אסורה גם משום מלאכת מלבן². דיני סחיטת בגדים האסורה משום מלאכת מלבן יבוארו בעזרת ה' בפרק העוסק במלאכת מלבן.

סחיטת ספוג או מטלית ניקוי

אסור לשטוף כלים בעזרת ספוג או מטלית המיועדת לניקוי כלים (סקוץ'), כיוון שבמשך השימוש בהם לוחצים עליהם והם נסחטים³. וכן אין לנקות

1. עיין שו"ע שכ טז, ומשנ"ב שם, ושמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף טו. ועיין שו"ע הרב שכ כא, ובאור הלכה שכ יח ד"ה יש, שהאיסור מן התורה הוא רק כאשר הסחיטה נעשית בשביל להשתמש בנוזל הספוג בבגד, אך חכמים אסרו סחיטת בגד גם כאשר הסחיטה אינה נעשית בשביל להשתמש בנוזל הספוג בבגד. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לה סעיף יב וסעיף לא, ופסקי תשובות שב כה, שאין לנקות פצע בצמר גפן הספוג בנוזל חיטוי, כיוון שבשעת ניקוי הפצע, הנוזלים הספוגים בו ייסחטו, אלא יש לשפוך את נוזל החיטוי על הפצע ולנקות אותו בצמר גפן יבש, ועיין ציץ אליעזר חלק יג סימן פה. ועיין הר צבי אורח חיים חלק א סימן קצ, ושמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף לח, שמוותר להרטיב נייר טואלט ולקנח בו את הגוף מבלי לסחוט את הנייר, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין מאמר מרדכי פרק סא סעיף לד, ושבות יצחק (בדיני י"ד מלאכות שבת) עמ' תיח, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים.

2. שו"ע שב ט, ומשנ"ב שם, ועיין באור הלכה שכ יח ד"ה יש.

3. שו"ע שכ יז, ומשנ"ב שם, מאמר מרדכי פרק סג סעיף ד, שמירת שבת כהלכתה פרק יב סעיף יב, אור לציון חלק ב פרק לד שאלה ב.

תמונה 50

את השולחן או את הרצפה בעזרת מטלית טובה, כיוון שהמטלית נסחטת⁴.

מותר לשטוף כלים בשבת בעזרת רשת מחומר פלסטי שחוטיה מופרדים זה מזה, כיוון שהמים אינם נספגים בה⁵.

תמונה 51

4. שו"ע שכ יז, ושמירת שבת כהלכתה פרק יב סעיף מג. ועיין מנחת אהבה חלק ב פרק יב סעיף ו, ומעשה השבת פרק ה סעיף מז, שמותר לנקות שולחן או רצפה בעזרת מטלית לחה, אם מעבירים את המטלית בנחת ואין מפעילים עליה לחץ, ועיין אוצר התשובות לשאלות המצוות חלק ב קח סעיף ג, וקובץ ויען שמואל חלק ז סימן ל, שחולקים. ועיין דרכי עוגן (דש) פרק עח סעיף ד.

5. עיין חוט שני חלק ב עמ' סב: "כל שהשערות קרובות זו לזו ומחזיקות את המים אסור, אבל אם השערות רחוקות זו מזו שאין המים נתפסים שם מותר", אור לציון חלק ב פרק לד שאלה ב: "אם אינו ארוג בצפיפות ולא נספג בו מים, מותר להשתמש בו בשבת", שמירת שבת כהלכתה פרק יב סעיף יא: "מותר להשתמש לניקוי הכלים במוצרים מחומר סינתטי המיוחדים לכך (לא מוצר ספוגי), אם זיפי המוצר מופרדים זה מזה ואינם צפופים הרבה", שבות יצחק (בדיני י"ד מלאכות שבת) עמ' תכד, בשם הגר"ש אלישיב: "אם חוטי הניילון צפופים במידה שהמים נעצרים ביניהם, ובסחיטה יוצא המים מביניהם, יש בו איסור", ילקוט יוסף שבת חלק ד (תשנ"ד) עמ' כד. ועיין ארחות שבת פרק יג הערה צח: "לדעת הגר"ש אורבך זצ"ל כל דבר שאינו בולע ואין נפחו משתנה מחמת המים הנכנסים, והחללים ניכרים לעין, אין זה בגדר סחיטה, רק הוי כצינור דק שמריק ממנו מים, אמנם שמענו שלמעשה היה הגר"ש אורבך זצ"ל נמנע מלהורות בזה היתר משום שאין בדבר קצבה ברורה ונתת תורת כל אחד ואחד בידו". ועיין מאמר מרדכי פרק סג הערה ו: "בכל סוגי הסקוצים, הליפות ורשתות הפלסטיק אסור להשתמש בשבת. הכלל הוא שכל רשת וספוג מכל סוג שהוא, אם נשאר בהם מים לאחר שמרטיבים אותם ובסחיטה זבים מים, אף על פי שזב מבין חוטי הפלסטיק, אסור להשתמש בהם בשבת". ועיין מנחת יצחק חלק ג סימן מט: "אסור לנקות את כלי האוכל בספוג של ניילון", ועיין שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק א סימן שסד, וקובץ היכלא גיליון ז עמ' קלז. ועיין דור המלקטים סימן שב סעיף י אות ג, בשם הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א, הגר"ד ליאור שליט"א והגר"ש מחפוד שליט"א, שמותר להשתמש בספוג לניקוי כלים המכונה "שבתכלין", ועיין שם, בשם הגר"ן קרליץ, וקובץ היכל הוראה גיליון ה עמ' מו, בשם הגר"מ ברנסדורפר שליט"א, שחולקים. ועיין הגר"ש גלבר והגר"מ רובין (מחברי ספר ארחות שבת) בקובץ היכלא גיליון ז עמ' קלת, שאין להשתמש בספוגים שיוצרו במיוחד לצורך שבת אף כאשר בגוף הספוג ישנם חללים ניכרים שאין בהם איסור סחיטה, אם הספוג עטוף בכיסוי העשוי מסיבים סינטטיים צפופים, ועיין באתר צומת שמתירים את השימוש בספוג זה, וכן דעת הגר"ש מחפוד שליט"א.

ניקוי משטח שהתלכלך

כאמור לעיל, משטח שהתלכלך כגון שולחן או שיש, אין לנקותו בעזרת מטלית לחה. אך מותר לנקותו על ידי שפיכת מעט מים על הלכלוך, שפשוף הלכלוך ביד או בחומר שאינו סופג מים (כגון בעזרת רשת פלסטית שחוטיה מופרדים זה מזה), וניגוב המשטח בעזרת מטלית⁶.

שימוש במגבונים לחים בשבת

הפוסקים נחלקו אם מותר להשתמש במגבונים לחים בשבת. יש סוברים שאסור להשתמש בהם, כיוון שבמשך השימוש נסחט נוזל הספוג בהם⁷. ויש חולקים וסוברים שמותר להשתמש בהם אם מנגבים את גוף התינוק בעדינות⁸, כיוון שכאשר מנגבים אותו בעדינות, ניקיון התינוק נעשה

6. שמירת שבת כהלכתה פרק יב סעיף מא וסעיף מג. ועיין שם, שאין לשפוך מים רבים על המשטח המלוכלך ולנגבם במטלית, שמא יסחט את המטלית.
7. מנחת יצחק חלק י סימן כה, הליכות אבן ישראל פרק מח סעיף ז, אשרי האיש פרק כח סעיף יב, ארחות שבת פרק יג סעיף מו ובירורי הלכה סימן ז, קובץ אליבא דהלכתא גיליון סג עמ' נה, בשם הגר"ם שטרנבוך שליט"א והגר"ע אוירבך שליט"א. ועיין שבת הלוי חלק ח סימן נט: "והעצה להשתמש בנייר הנזכר באופן שלא ידחוק הרבה עד שיבא לידי סחיטה והוא לצורך תינוק אפשר לצדד בה להקל וכו', ושוב העירו אותי עוד פעם דלפי מה שנעשים מגבונים האלה היום רטובים הרבה, קרוב שאי אפשר לעמוד בעצה הנ"ל שלא לדחוק הרבה, ובפרט למסור דבר כזה להמונים, על כן עלינו להחמיר בכזאת עד שנדע שהמציאות נשתנה לגמרי". ועיין חוט שני חלק ב עמ' רי: "אם הם לחים בשיעור שנסחט מהם המשקה הספוג בהם בשעת השימוש, אסור להשתמש בהם דהוי סחיטה האסורה מן התורה, שהרי צריך למים היוצאים כדי לנקות בהם". ועיין מאמר מרדכי פרק סא סעיפים לה-מ, שמבחין בין מגבונים שיש בהם נוזל בשיעור של 'טופח על מנת להטפח' (כלומר, כאשר ידו של האדם נוגעת במגבון היא נרטבת בשיעור כזה שהיא מרטיבה חפצים אחרים שהיא נוגעת בהם), שאסור להשתמש בהם בשבת, לבין מגבונים שאין בהם נוזל בשיעור של 'טופח על מנת להטפח', שמותר להשתמש בהם בשבת, ועיין הליכות אבן ישראל פרק מח סעיף ז, שכתב כעין זה. ועיין פסקי תשובות שב כה והערה 234, שאם מרטיבים את המקום שרוצים לנקות, מותר להשתמש במגבונים לדעת כולם, כיוון שבמצב זה אין כוונת האדם לסחוט את המגבון, ואין לו צורך בסחיטה זו, ועיין קובץ היכלא גיליון ז עמ' קלד, בשם הגרש"י גלבר והגר"ם רובין (מחברי ספר ארחות שבת), שחולקים, ועיין דור המלקטים (תשע"ו) סימן שכ סעיף יח אות מה עמ' 2793.
8. חזון עובדיה חלק ד עמ' קמח, מנוחת אהבה חלק ב פרק יב סעיף ז, עיין שו"ת דברי חכמים (גינצברג) תשובה 381 ושו"ת מנחת אשר חלק א סימן יד אות ג, בשם הגר"ם פיינשטיין, עיין קובץ אליבא דהלכתא גיליון סג עמ' נה, בשם בעל שו"ת משנה הלכות וגיליון סו עמ' קמו, בשם

בעזרת המים המצויים על פני המגבון ולא בעזרת המים הספוגים בתוכו. ואף שייתכן שמעט מים הספוגים במגבון ייסחטו, השימוש בו מותר כיוון שהאדם אינו מתכוון לכך ('אינו מתכוון'), ואין ודאות שהמים ייסחטו ('אינו פסיק רישיה')⁹. למעשה, מותר להשתמש במגבונים בשבת אך יש להקפיד לנגב את גוף התינוק בעדינות¹⁰.

סחיטת שיער

מן התורה מותר לסחוט שערות בשבת¹¹, כיוון שהשערות אינן סופגות מים אלא המים נמצאים על גביהן וביניהן¹². אך חכמים אסרו לעשות זאת¹³,

בעל שו"ת רבבות אפרים. ועיין דור המלקטים (תשע"ו) סימן שכ סעיף יח אות מב עמ' 2785, שהביאו מקורות סותרים מהי דעת הגרש"ז אוירבך בעניין השימוש במגבונים בשבת. ועיין שו"ת מנחת אשר חלק א סימנים יד-יז, שחולק וסובר שמותר להשתמש במגבונים בשבת כפי שרגילים ביום חול ואין צורך לנגב את התינוק בעדינות, כיוון שגם בשימוש בדרך זו אין ודאות שמים הספוגים במגבון ייסחטו, וכן משמע משו"ת דברי חכמים שם, בשם הגר"ם פיינשטיין, ומקובץ אליבא דהלכתא שם, בשם בעל שו"ת משנה הלכות. ועיין שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק ב סימן רד: "היתר השימוש במגבונים הוא רק במגבונים שאין באחיזתם משום פסיק רישא, ושהאחיזה בהם אינה גורמת לסחיטה. כמובן שמגבונים הנמצאים בתחתית האריזה ושרויים בתוך הצטברות נוזלים אסורים לשימוש בשבת. השימוש מותר רק במגבונים לחים שאינם נסחטים בעת האחיזה בהם". ועיין קיצור שלחן ערוך ילקוט יוסף אורח חיים סימן שכ סעיף מ: "מותר לקנח בשבת בנחת תינוק שעשה צרכיו בממחטה לחה וכו' ויש לברר אם הממחטה עשויה מברז, שאם אכן עשויה מברז אין להקל בדבר". ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף לז, שכתב כעין זה (עיין שו"ת הר צבי אורח חיים סימן קצ, שסחיטת בגד חמורה מסחיטת נייר, כיוון שבגד עומד לסחיטה ונייר אינו עומד לסחיטה, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן ע, וחזון עובדיה חלק ד עמ' קנד, ושו"ת מנחת אשר חלק א סוף סימן טו), ועיין קובץ אליבא דהלכתא גיליון סו עמ' קמו.

9. עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קמח, מנחת אהבה חלק ב פרק יב סעיף ז.
10. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן ל.
11. משנ"ב סימן שכ ס"ק נה וסימן של ס"ק ז.
12. עיין רש"י שבת קכח ב ד"ה אין סחיטה, ושו"ת באר משה (שטרן) חלק א סימן מג אות ז, וארחות שבת פרק יג הערה צב.
13. משנ"ב סימן שכ ס"ק נה וסימן של ס"ק ז, חזון עובדיה חלק ו עמ' צ. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קנב, שיש ראשונים שחולקים וסוברים שסחיטת שיער מותרת. ועיין אגרות משה חלק א סימן קלג, ושמירת שבת כהלכתה פרק יד הערה א והערה סו, בשם הגרש"ז אוירבך, שמותר לרחוץ את הזקן בשבת, אף אם השערות נסחטות תוך כדי הרחיצה, ועיין אגרות משה שם, שהטעם לכך הוא שסחיטת שיער אסורה מדרבנן, ואין כוונת האדם לסחוט את השערות, ואין לו תועלת מכך, ועיין שבט הלוי חלק ה סימן מה ד"ה ואגב: "סוגיא דעלמא להחמיר דלא כבעל

כיוון שנראה כאילו המים ספוגים בשערות ואנשים עלולים ללמוד מכך שמותר לסחוט בשבת¹⁴.

השערות האסורות בסחיטה הן שערות רבות המקובצות יחד, כגון שערות הראש והזקן, אך שערות מועטות שאינן מקובצות יחד, כגון שערות הידיים, מותרות בסחיטה¹⁵, כיוון שהמים אינם נראים ספוגים בהן¹⁶.

ניגוב שיער

אדם ששערות ראשו או זקנו נרטבו, כגון הטובל בשבת במקווה, רשאי לנגב¹⁷, אך יעשה זאת בעדינות כדי שהשערות לא תסחטנה¹⁸.

האגרות משה וליזהר ברחיצת הזקן במים".

14. עיין ר"ן שבת ככח ב ד"ה אין, וקצות השלחן סימן קלג ס"ק ח דף מח עמוד ב, ושו"ת באר משה (שטרן) חלק א סימן מג אות ז, וארחות שבת פרק יג סעיף ג. ועיין חוט שני חלק ב עמ' סב.
15. קצות השלחן סימן קלג ס"ק ח דף מח עמוד ב: אפשר, שו"ת באר משה (שטרן) חלק ב סימן כט אות ד, שמירת שבת כהלכתה פרק יד הערה א, פסקי תשובות שכו יב, ארחות שבת פרק יג סעיף ג. ועיין באר משה שם, שגם סחיטת שערות בית השחי מותרת כיוון ששערות בית השחי רחוקות זו מזו, ועיין פסקי תשובות שם, שחולק ואוסר סחיטת שערות בית השחי, אך מתיר סחיטת שיער הריסים והגבות, ועיין אז נדברו חלק יג סימן י, שאוסר סחיטת שיער העפעפיים, ועיין קצות השלחן שם, ושמירת שבת כהלכתה שם.
16. ארחות שבת פרק יג סעיף ג.

17. בן איש חי שנה שניה פרשת פקודי אות ח, מאמר מרדכי פרק סא סעיף לג, אור לציון חלק ב פרק לה הערה ב, חוט שני חלק ב עמ' סב, שמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף כב, מנוחת אהבה חלק ב פרק יב סעיף כא. ועיין בן איש חי שם, שטעם ההיתר הוא משום שסחיטת שיער אסורה מדרבנן, ובמקום צורך היא מותרת וזאת בתנאי שהסחיטה תעשה בשינוי, ולא ישתמשו במים הנסחטים, ועיין שם, שאף על פי כן יש לנגב את השערות בנחת.

18. בן איש חי שנה שנייה פרשת פקודי אות ח, כף החיים שכ קיא, מאמר מרדכי פרק סא סעיף לג, אור לציון חלק ב פרק לה הערה ב, אשרי האיש פרק כח אות יז, שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק א סימן שסד. ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) סימן שכ סעיף יז, ושמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף כב, ומנוחת אהבה חלק ב פרק יב סעיף כא, שחולקים וסוברים שאפשר לנגב את שערות הראש והזקן כרגיל, ועיין מנוחת אהבה שם הערה 69, שהטעם לכך הוא שאיסור סחיטת שיער הוא מדרבנן, וכאשר המים נספגים מידיית במגבת והסחיטה אינה ניכרת - חכמים לא אסרו אותה, ועיין אשל אברהם שם, ושמירת שבת כהלכתה שם הערה סו, טעמים נוספים. ועיין אז נדברו חלק א סימן נה, ודור המלקטים (תשע"ו) סימן שכו סעיף ט אות יד עמ' 3152.

צחצוח שיניים בשבת

הפוסקים נחלקו אם מותר לצחצח שיניים בשבת, ומחלוקתם נסובה סביב שתי שאלות עיקריות: האחת היא אם מריחת המשחה על השיניים אסורה משום מלאכת ממרח (-מחליק), והשנייה, אם סחיטת המים משערות המברשת תוך כדי צחצוח אסורה משום מלאכת דישה.

בעניין מריחת משחת השיניים, יש סוברים שהיא אסורה משום מלאכת ממרח¹⁹, כיוון שהיא גורמת להיווצרות שכבה חלקה של משחה על פני השיניים²⁰. ויש חולקים וסוברים שהיא אינה אסורה משום מלאכת ממרח²¹, כיוון שמטרת המריחה היא לפזר את המשחה בפה ולא להחליק אותה. נוסף על כך אין בהחלקת המשחה שום תועלת והיא מתקיימת רק לזמן מועט, שכן עם תחילת הצחצוח, מתערבת המשחה במים הספוגים במברשת ונעשית נוזלית²².

בעניין סחיטת שערות המברשת תוך כדי צחצוח השיניים, יש סוברים שהיא אסורה משום מלאכת דישה²³. ויש חולקים וסוברים שסחיטת שערות

19. אגרות משה אורח חלק א סימן קיב, מנחת יצחק חלק ג סימן מח, ציץ אליעזר חלק ז סימן ל אותיות ו-י, מאמר מרדכי פרק פז סעיף יד, שבט הלוי חלק ה סימן מה, אשרי האיש פרק כט סעיף ג, אור לציון חלק ב פרק לה שאלה ו, משנה הלכות חלק ה סימן נב.

20. ציץ אליעזר חלק ז סימן ל אות ח, שבות יצחק (בדיני י"ד מלאכות שבת) עמ' תלו, בשם הגרי"ש אלישיב, עיין פסקי תשובות סימן שכז הערה 25. ועיין ציץ אליעזר שם, שהחלקת המשחה אסורה אף שהיא נעשית רק לזמן מועט. ועיין אשרי האיש פרק כט סעיף ג, שהוצאת המשחה מהשפופרת אינה אסורה משום ממרח "דלאסור ממרח צריך מעשה מריחה".

21. קצות השולחן סימן קלח אות לא עמ' צט, עיין שמירת שבת כהלכתה פרק יד הערה קב והערה מט, בשם הגרש"ז אוירבך (ועיין שם שמסיק: "הרי זה כדברים המותרים שנהגו בהם איסור"), כתבי הגרי"א הנקין חלק ב תשובות איברא סימן כג אות א (ועיין שם אות ב: "כל המחמיר הרי זה משובח"), יביע אומר חלק ד אורח חיים סימן כז אות ב (ועיין שם סימן ל אות כ: "מי שיכול להמנע מזה בשבת ולא יגרום לו צער כלל טוב לו שיחמיר בדבר. ועליו תבוא ברכת טוב"), נפש הרב עמ' קסח, בשם הגרי"ד סולוביצ'יק, מראש צורים סימן לג אות ה, בשם הגר"א ליכטנשטיין, מנוחת אהבה חלק ג פרק כ סעיף י. ועיין שו"ת דבר חברון חלק א סימן שעב.

22. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק יד הערה קב והערה מט, בשם הגרש"ז אוירבך, ויביע אומר שם סימן כז אות ב, ונפש הרב שם, בשם הגרי"ד סולוביצ'יק, ומנוחת אהבה חלק ג פרק כ הערה 34.

23. מנחת יצחק חלק ג סימן מח, ארחות שבת פרק יז סעיפים כט-ל. ועיין שמירת שבת כהלכתה

המברשת תוך כדי צחצוח השיניים מותרת²⁴. טעמם של הסוברים כן הוא שהאיסור לסחוט את שערות מברשת השיניים הוא איסור דרבנן, שכן המים אינם ספוגים בשערות אלא נמצאים ביניהן, וסחיטת דבר שהמים אינם ספוגים בו אסורה רק מדברי חכמים²⁵; וכיוון שכך ניתן להתיר את צחצוח השיניים על ידי צירוף שתי סברות היתר: סברה אחת היא שאדם המצחצח את שיניו אינו מתכוון לסחוט את הנוזלים מתוך המברשת, ולדעת מיעוט מהפוסקים מותר לעשות איסור דרבנן כאשר האדם אינו מכוון לפעולה האסורה; וסברה נוספת היא שלדעת מיעוט הפוסקים סחיטת דבר שהמים אינם נספגים בו אלא נמצאים בין חלקיו אינה אסורה אפילו מדברי חכמים. ואף שאין סומכים על כל סברה בנפרד, סומכים עליהן כאשר הן מצטרפות יחד²⁶. למעשה, המנהג המקובל הוא להימנע מצחצוח

פרק יד סעיף לט: "נוהגים שלא לצחצח שיניים בשבת ואפילו בלי משחה". ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קיב: "טוב שלא ללחלח במים את מברשת השיניים קודם הניקוי מחשש סחיטה". ועיין שבט הלוי חלק ה סימן מה: "לפי מה שכתבתי היה מקום להקל במברשת עם שערות או חוטי ניילון וכו', מכל מקום אין רצוני להתיר דבר התמוה לרבים".

24. שרידי אש חלק א סימן ל, עיין כתבי הגר"א הנקין חלק ב תשובות איברא סימן כג אות א (ועיין שם אות ב: "כל המחמיר הרי זה משובח"), שו"ת מנחת שלמה חלק ב סימן לה אות ג: "יש כמה פנים להיתר, ולענ"ד הוא מהדברים המותרים שנהגו בו איסור", יביע אומר חלק ד אורח חיים סימן ל אות יט, מאמר מרדכי פרק פט סעיף כח, אור לציון חלק ב פרק לה שאלה ו, שו"ת דבר חברון אורח חיים חלק א סימן שסד, עיין מנחת אהבה חלק ג פרק כ סעיף י. ועיין שו"ת משנה הלכות חלק ה סימן נב.

25. עיין שו"ת באר משה חלק א סימן מג אות ז, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו: "ההבחנה מאוד דקה. גם בצמר הספיגה היא מן הנימים. ההבחנה היא בעיקר אם הנוזלים יוצאים רק על ידי סחיטה או גם ללא סחיטה".

26. יביע אומר חלק ד אורח חיים סימן ל אות יט. ועיין שרידי אש חלק א סימן ל, ואור לציון חלק ב פרק לה שאלה ו, טעמים נוספים. ועיין מנחת יצחק חלק ג סימן מח, שיש לייחד מברשת שיניים מיוחדת לשבת, כיוון ששימוש במברשת שיניים של יום חול נחשב מעשה חול שאינו מתאים לקדושת השבת, ועיין קצות השלחן סימן קלח בדי השלחן ס"ק לא עמ' צט, שכתב כעין זה, ועיין אור לציון חלק ב פרק לה הערה ו, והלכתא דמלכתא פרק כח הערה לב, בשם הגר"ד פיינשטיין, שחולקים, וכן משמע ממאמר מרדכי פרק פט סעיפים כב-כט, ועיין יביע אומר חלק ד אורח חיים סוף סימן ל: "ומיהו נכון להחמיר לייחד מברשת שיניים לשבת, כדי להנצל מענין עובדין דחול", ועיין שבט הלוי חלק ה סוף סימן מה, שכתב כעין זה, והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו: "בשבת יש להקפיד יותר על מברשת ששערותיה קשות והספיגה מועטה אם בכלל". ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קיב. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קיב, ויביע אומר חלק ד סימן ל אות כ, ואור לציון חלק ב פרק לה הערה ו, ומאמר מרדכי פרק פט סעיף כט, שבסיום הצחצוח אין לשטוף את המברשת אם אין עתידים להשתמש בה שוב בשבת,

תמונה 52

שיניים בשבת ולהסתפק בשיטיפתן בעזרת מי פה. עם זאת, לנוהגים לצחצח שיניים בשבת יש על מי לסמוך, ובפרט לבעלי שיניים וחניכיים רגישות הזקוקות לטיפול יום-יומי.²⁷

בשנים האחרונות פותחו מברשות שיניים מיוחדות לשבת, העשויות מסיבי סיליקון עבים שאין בהם חשש סחיטה (תמונה 52), והן מותרות לשימוש בשבת.²⁸

אדם שצחצוח השיניים גורם לו בוודאות ליציאת דם, אינו רשאי לצחצח שיניים בשבת לדעת כולם,²⁹ כיוון שהוצאת דם אסורה בשבת משום מלאכת חובל.³⁰

משום הכנה מקודש לחול, ועיין ילקוט יוסף שבת חלק ד (תשנ"ד) עמ' עה סוף הערה כז, ומכתב הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א בתוך אשרי האיש (אזולאי) הלכות ערב פסח שחל בשבת עמ' כה, שחולק וסובר שמותר לשטוף את מברשת השיניים בסיום הצחצוח, כיוון שכל דבר שרגילים לעשותו בסוף פעולה מבלי לחשוב על התועלת שבעשייתו, אינו אסור משום הכנה, וכל שכן אם האדם נגעל מהשארת המברשת מלוכלכת, ועיין אשרי האיש שם, שדברי הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר שם, נאמרו כאזהרה לכתחילה ואינם מעיקר הדין, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שהשטיפה מותרת רק במקרה שאי שטיפת המברשת תגרום לפגיעה בכבוד האדם, ובמקרה זה יש להיזהר שלא לסחוט את המברשת, ועדיף להשרותה במים.

27. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

28. עיין דור המלקטים (תשפ"ב) סימן שב סעיף יב אות נח.

29. יביע אומר חלק ד אורח חיים סימן ל אות כ, מאמר מרדכי פרק פט סעיפים כב-כה, אור לציון חלק ב פרק לה שאלה ו, שבט הלוי חלק ה סוף סימן מה, משנה הלכות חלק ה סימן נב, מנוחת אהבה חלק ג פרק כ סעיף י והערה 35. ועיין יביע אומר שם, ומאמר מרדכי שם כה, ומנוחת אהבה שם, שצחצוח השיניים מותר כל עוד ישנו ספק אם פעולת הצחצוח תגרום להוצאת דם, גם אם ברוב המקרים הצחצוח גורם להוצאת דם.

30. עיין שו"ע שכח מח, ומשנ"ב שם.

פרק כב

חליבה ושאיבת חלב אם בשבת

חליבת בהמה בשבת

אסור לחלוב בהמה בשבת, כיוון שהדבר דומה למלאכת דישה¹. כשם שבדישה מפרידים בין גרעיני התבואה למוץ שמקיף אותם, כך גם בחליבה מפרידים את החלב מהדד שמקיף אותו².

בהמה שאין חולבים אותה יום שלם מצטערת מאוד, לכן התירו חכמים לחלוב בהמה בשבת על ידי גוי³, וכך נוהגים היום כמעט בכל הרפתות. כאשר לא ניתן לחלוב את הבהמה על ידי גוי, מותר לחלוב אותה כך שהחלב יישפך למקום שהוא יאבד בו, כגון לקרקע או לכלי שיש בו חומר פגום⁴. זאת משום שיש ראשונים הסוברים שחליבה בשבת אסורה אך ורק כאשר החלב נחלב כדי להשתמש בו, שכן איסור חליבה נלמד ממלאכת דישה, וכשם שבמלאכת דישה מפרידים את גרגרי החיטה מהשיבולים כדי להשתמש בהם, כך גם בחליבה האיסור חל רק כאשר החלב נחלב כדי להשתמש בו⁵.

1. רמב"ם שבת ח ז, משנ"ב שה עא, ושער הציון שם סה.
2. שבלי הלקט ענין שבת סימן קכג, ואנציקלופדיה תלמודית ערך דש פרק ח.
3. שו"ע שה כ. ועיין אורח משפט סימן סד ודעת כהן סימן רלה, וחזון איש אורח חיים סימן נו ס"ק ד ד"ה ומ"מ, ושמירת שבת כהלכתה פרק כז סעיף מח, שמבחינה הלכתית זוהי הדרך המובחרת לחלוב בהמה בשבת, ועיין הערה הבאה.
4. חזון איש אורח חיים סימן נו ס"ק ד, חזון עובדיה חלק ד עמ' קיג, מאמר מרדכי פרק סה סעיף מב, שמירת שבת כהלכתה פרק כז סעיף מט. ועיין אורח משפט סימן סד ודעת כהן סימן רלה, שמסתייג מהיתר זה.
5. רמב"ן שבת קיא א.

אף שבדרך כלל אין סומכים על שיטה זו, במקרה שאין אפשרות לחלוב על ידי גוי סומכים עליה, כדי למנוע צער מהבהמה⁶.

שאִיבת חלב אִם בשבת

גם שאִיבת חלב אִם אסורה בשבת⁷. עם זאת מותר להניק תינוק בשבת, כיוון שזו צורת האכילה הטבעית שלו, ואכילה בדרך טבעית אינה נחשבת מלאכה⁸.

אישה הסובלת מעודף חלב רשאית לשאוב את החלב לאיבוד, כגון לתוך כלי שיש בו חומר פגום. אמנם חליבה לאיבוד אסורה מדברי חכמים, אך במקרה זה התירו חכמים את האיסור כדי למנוע צער מהאישה⁹. ניתן לשאוב את החלב באמצעות משאבה ידנית או באמצעות משאבה חשמלית המופעלת על ידי שעון שבת, אך אין להפעיל בשבת משאבה חשמלית לשם כך¹⁰.

וכן אישה שתיוקת אינו מסוגל לינוק, והיא חוששת מירידה בייצור החלב העלולה להוביל בהמשך למחסור בחלב עבור התינוק, רשאית לשאוב חלב לאיבוד כדי לשמר את יכולת ההנקה¹¹.

תינוק הזקוק לחלב אִם ואינו מסוגל לינוק ישירות מאימו, מותר לשאוב עבורו חלב בשבת ולהאכילו בבקבוק¹². אמנם אם ניתן לשאוב את החלב

6. חזון איש אורח חיים סימן נו ס"ק ד ד"ה ולדינא, מאמר מרדכי פרק סה הערה מט.

7. שו"ע שכח לד', באור הלכה שם ד"ה ותניק.

8. שמירת שבת כהלכתה פרק לו הערה סז, בשם הגרש"ז אוירבך, מסורת משה חלק ג עמ' קג, חוט שני חלק ב עמ' סא. ועיין שו"ע שכח לה, שמותר לאישה לטפטף טיפת חלב מדדיה לתוך פי התינוק כדי לעודד אותו לינוק.

9. שו"ע של ח, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה חלק ג עמ' שדמ, שמירת שבת כהלכתה פרק לו סעיף כא.

10. פסקי תשובות של יב.

11. שמירת שבת כהלכתה פרק לו סעיף כא, ארחות שבת פרק ד הערה סג.

12. מאמר מרדכי פרק קז סעיף מז, חוט שני חלק ד עמ' רנא, אז נדברו חלק יג סימן עט ד"ה ועוד, שו"ת דבר חברון חלק ב סימן רמ. ועיין מאמר מרדכי שם, וחוט שני שם, ואז נדברו שם, ופסקי תשובות סימן של הערה 83, שההיתר לשאיבת חלב אִם בשבת עבור תינוק מותנה בכך שלא נעשה ניסיון קודם להאכילו תחליף חלב, כיוון שבמצב זה יש חשש שתחליף החלב יסכן את בריאותו של התינוק, אך במקרה שתיוק קיבל בעבר תחליף חלב ולא הופיעו תופעות לוואי, אסור לשאוב עבורו חלב בשבת, ויש להאכילו בתחליף חלב, וכן משמע מחזון עובדיה חלק ג

לפני כניסת השבת או לאחר צאת השבת יש לעשות כן, כדי להימנע מחילול שבת שלא לצורך¹³.

עמ' תא, וממאור השבת חלק ד עמ' ריז, בשם הגר"ש אלישיב, ומשמירת שבת כהלכתה פרק לו סעיף כב, ועיין שו"ת דבר חברון חלק ב סימן רמ, שחולק, כיוון שחלב אִם הוא מזון הטבעי של התינוק, ואין לו תחליף, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א (ועיין אהלי הלכה ימים נוראים פרק לא הערה 20), ועיין אור לציון חלק ב פרק לו שאלה ח, ומשמע מדבריו שיש להאכיל את התינוק בתחליפי חלב גם כאשר לא נעשה ניסיון קודם להאכילו בתחליף חלב. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לו הערה סג, ושו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן מא, וארחות שבת פרק כו סעיף נא, ופסקי תשובות סימן של הערות 85-86, שבמקום שמותר לשאוב חלב אִם, עדיף לעשות זאת באמצעות משאבה חשמלית המופעלת על ידי שעון שבת, ולא באמצעות משאבה ידנית, ועיין מאמר מרדכי פרק קז סעיף מז, שחולק. ועיין חזון עובדיה חלק ג עמ' תא, ומאמר מרדכי פרק קז סעיף מז, ותורת היולדת פרק מד סעיף ג, שאם ניתן לשאוב בשינוי, יש לעשות כן. ועיין פסקי תשובות סימן של הערה 82, שכל עוד התינוק מסוגל לנינוק, אסור לשאוב עבורו חלב כדי להאכילו בבקבוק, גם אם ההנקה כרוכה בקושי או באי נוחות עבור האם. ועיין מאמר מרדכי פרק קז סעיף מז: "אשה שקשה לה להניק את תינוקה ישירות, והתינוק אוכל טוב יותר מבקבוק (והתינוק עדיין לא ניסה תחליפי מזון), מותר לה לשאוב חלב בשבת כדי להאכיל את התינוק".

13. פסקי תשובות של יא.

פרק כג

הפיכת מוצק לנוזל והקפאת מים ('מוליד')

הפיכת מוצק לנוזל בשבת

הפיכת מוצק לנוזל נחשבת ליצירת דבר חדש ('הולדה') והיא דומה למלאכה¹, לכן אסור לרסק בשבת קרח או שלג כדי להמיס אותם². לדעת השלחן ערוך, רק ריסוק בידיים נאסר אך המסת מוצק על ידי חימום מותרת³, וכן נוהגים יוצאי ספרד⁴. לכן יוצאי ספרד רשאים לחמם על גבי פלטה של שבת עוף

1. רש"י שבת נא ב ד"ה כדי, משנ"ב שכ לג.

2. שו"ע שכ ט. ועיין משנ"ב שכ לג, שלדעת הרמב"ם אסור לרסק קרח בשבת כיוון שפעולה זו דומה לסחיטת פירות, וסחיטת פירות אסורה משום מלאכת דש. ועיין כף החיים שכ נז, על פי עולת שבת, שהשלחן ערוך סובר כרמב"ם, ועיין ציץ אליעזר חלק ו סימן לד אות יב ד"ה אלא, שחולק וסובר שאפשר שהשלחן ערוך סובר כרש"י, וכן משמע ממשנ"ב שכ לג, ומבן איש חי שנה שניה פרשת יתרו סעיף ט. ועיין ארחות שבת פרק ד הקדמה לסעיף לט. ועיין שו"ע הרב שיח כה-כז, ומשנ"ב שיח קז, וארחות שבת פרק ד הערה סד, שלדעת ספר התרומה, אדם שריסק קרח שלא כדין והפכו למים, המים אסורים בשתייה, אך אין פוסקים כשיטתו. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת יתרו אות ט, וחזון עובדיה חלק ד עמ' קנז, ומאמר מרדכי פרק צז סעיף ט, שאין לרסק או להמיס בידיים קרח הנתון במים, ועיין משנ"ב שכ לד, שיש מתירים כיוון שהקרח מתערב במים ואינו ניכר, ועיין שער הציון שיח קמו, שטוב להחמיר בכך לכתחילה, ועיין חזון עובדיה שם, שלכן אין לערבב קוביות קרח הנתונות במים, כיוון שערבובן נחשב המסה בידיים. ועיין חזון איש אורח חיים סימן נח אות ט, וחזון עובדיה חלק ד עמ' קנט, בשם הרבה פוסקים, וארחות שבת פרק ד הערה מט, שמותר לתת סוכר וקפה נמס לתוך מים חמים ולערבבם, כיוון שהסוכר והקפה אינם הופכים לנוזל אלא מתפרקים לחתיכות קטנות ומתפזרים במים עד שאינם ניכרים. ועיין שו"ע שם י, ומשנ"ב שם לב, שמותר לשבור קרח שלא כדי להמיס אותו, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' קנט, שלכן מותר לשבור קרטיב לחתיכות קטנות תוך כדי אכילה.

3. שו"ע שיח טז, ומשנ"ב שם.

4. חזון עובדיה חלק ד עמ' קנז, מאמר מרדכי פרק צז סעיף יג.

עם רוטב קרוש, אף שחום הפלטה ימיס את הרוטב, וזאת בתנאי שאין בכך איסור בישול, כגון שהרוטב כבר בושל בערב שבת. אך לדעת הרמ"א, גם המסת מוצק על ידי חימום אסורה בשבת⁵, וכן נוהגים יוצאי אשכנז⁶. לכן יוצאי אשכנז אינם רשאים לחמם עוף עם רוטב קרוש על גבי הפלטה, כיוון שחום הפלטה ימיס אותו. אמנם אם כמות הרוטב מועטה מותר להפשירו⁷, כיוון שאין לרוטב חשיבות והפשרתו אינה נחשבת ליצירת דבר חדש⁸. לכן גם למנהג יוצאי אשכנז, מותר להניח על הפלטה עוף שיש עליו מעט רוטב קרוש.

כאשר יש צורך, כגון כאשר הפשרת התבשיל נצרכת עבור ילדים קטנים או אורחים⁹, יוצאי אשכנז מקילים לחמם תבשיל מוצק ולהפוך אותו לנוזל¹⁰. וכן הם מקילים (אף שלא במקום צורך) להניח תבשיל מוצק על הפלטה בעודה כבויה, אף שהיא עתידה להידלק מאוחר יותר והתבשיל המונח עליה יהפוך לנוזל¹¹.

5. רמ"א שיח טז. ועיין שביתת השבת סימן שיח ס"ק נג, שגם לדעת הרמ"א, האיסור לרסק קרח הוא משום שהדבר דומה למלאכה, ועיין פסקי תשובות סימן שיח הערה 501, וארחות שבת פרק ד הקדמה לסעיף לט, ושלחן ערוך המבואר (עוז והדר) סימן שיח סעיף טז בירור הלכה אות פז, שיש שביארו את דברי הרמ"א בדרך אחרת. ועיין משנ"ב שיח קה, שהנחת הקרח בשמש כדי שיימס אסורה גם היא. ועיין משנ"ב שיח קה, שבקבוק משקה קפוא המופשר בחלקו מותר לתנו סמוך למקור חום, כיוון שהמיץ המופשר מתערבב מיד במיץ שכבר הופשר, ואין זה נראה כיצירת דבר חדש, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק י' סעיף ב, שמסיבה זו מותר גם לתת קרח בכוס משקה, כיוון שטיפות הקרח הנמסות מתערבבות מיד במים ואין ניכרות. ועיין ציץ אליעזר חלק ו' סימן לד אות ל, ודברי יציב אורח חיים סימן קנט אות ד, ושבת הלוי חלק ז סימן מ, ואשרי האיש פרק יח סעיף לח, וחוט שני חלק ג עמ' קצא, ואז נדברו חלק ו' סימן ג, שמותר להוציא משקה קפוא מהמקפיא כדי שיפשר, כיוון שההפשרה נעשית מאליה, ועיין מאמר מרדכי פרק צז סעיף יא, ושמירת שבת כהלכתה פרק י' סעיף ג, שחולקים.

6. שמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מג.

7. משנ"ב שיח קה, ארחות שבת פרק ד סעיף מז.

8. שלחן ערוך הרב שיח כו.

9. מאמר מרדכי פרק צז סעיפים יד-טז. ועיין פסקי תשובות סימן שיח אות נה וסימן שכה אות ג, שחימום אחד מצרכי הסעודה הבסיסיים נחשב צורך. ועיין אז נדברו חלק ג סימן ח: "כיוון שדין זה הוא חידוש, ומחמיר הרמ"א רק בגלל שנהגו כן, לכן בטעם כל שהוא מתירים לכתחילה".

10. רמ"א שיח טז.

11. עיין משנ"ב שיח קו, ושו"ת דבר חברון בד' חלקי שו"ע (תשע"ט) סימן פו, והלכה ברורה (בישול ואפיה) פרק יא סעיף קסט עמ' תסג.

המסת מאכל שרגילים לאוכלו מוצק

האיסור ליוצאי אשכנז להפוך מוצק לנוזל על ידי חימום נאמר רק במאכל שאין רגילים לאכול אותו בעודו מוצק, כגון קרח ושומן קרוש. אבל מאכל שרגילים לאוכלו בעודו מוצק, כגון שוקולד שעבר בישול וחזר והתקשה, מותר להופכו לנוזלי על ידי חימום, כיוון שהפיכתו לנוזלי אינה משנה אותו משמעותית ואינה נחשבת יצירת דבר חדש¹². לכן מותר לחמם על הפלטה קרם שוקולד שעבר בישול, אף שחום הפלטה ימיס אותו¹³.

הקפאת מים

יש סוברים שאסור להקפיא מים בשבת. לדעתם, כשם שהפיכת קרח למים נחשבת יצירת דבר חדש, כך גם הפיכת מים לקרח נחשבת יצירת דבר חדש¹⁴. ויש חולקים וסוברים שהקפאת מים מותרת¹⁵, כיוון שאינה נעשית בידיים אלא מאליה¹⁶; ועוד שיצירת קרח אינה נחשבת יצירה חשובה, הן משום שקרח אינו מתקיים בטבעו, והן משום שהשימושים שעושים במים חשובים יותר מהשימושים שעושים בקרח¹⁷. למעשה, יוצאי ספרד יכולים להקל ולהקפיא מים בשבת¹⁸, ויוצאי אשכנז יכולים להקל כן רק במקום

12. שלחן שלמה סימן שכ אות יח, ושמירת שבת כהלכתה פרק א סעיף מג, והערה ככג, בשם הגרש"ז אוירבך, תשובות אביגדר הלוי עמ' שז, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הלכות שבת בשבת חלק א פרק יא הערה 66 עמ' תרסח, בשם הגר"ש אלישיב, ושו"ת דבר חברון בד' חלקי השו"ע (תשע"ט) סימן פו, שחולקים, ועיין פסקי תשובות סימן שכ הערה 138. ועיין מאור השבת חלק ג עמ' רכ, בדעת הגרש"ז אוירבך, שהיתר זה לא נאמר כאשר הריסוק נעשה בידיים, ועיין פסקי תשובות סימן שיח הערה 490.

13. תשובות אביגדר הלוי עמ' שז.

14. שו"ת דובב מישרים חלק א סימן נה, כתבי קהלות יעקב החדשים שבת סימן נב, שמירת שבת כהלכתה פרק י סעיף ד: טוב להימנע, להורות נתן חלק א סימן יט.

15. עיין אורח משפט סימן סט, ציץ אליעזר חלק ח סימן יב, מאמר מרדכי פרק צז סעיף א, אור לציון חלק ב פרק לב שאלה ג, חוט שני חלק ג עמ' קצא, בשם החזון איש, ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' תח.

16. ציץ אליעזר חלק ח סימן יב.

17. שמירת שבת כהלכתה פרק י הערה יד, בשם הגרש"ז אוירבך.

18. אור לציון חלק ב פרק לב שאלה ג, ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' תח. ועיין אור לציון שם הערה ג, וילקוט יוסף שם הערה ג, שלדעת השלחן ערוך מותר להמיס קרח בשבת אם ההמסה אינה נעשית בידיים, ולכן יוצאי ספרד יכולים להקל בד"ן זה, כיוון שההקפאה אינה נעשית בידיים.

צורך גדול, כגון בשבת חמה מאוד¹⁹.

19. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק י' סעיף ד', ומנחת יצחק חלק ח סוף סימן כד.

פרק כד דיני המלאכה

הגדרת המלאכה

מלאכת טוחן היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. מלאכה זו נעשתה במשכן בתהליך הפקת הצבע לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. כדי להפיק את הצבע מהצמחים שמהם הפיקו את הצבע, צריך היה לטחון אותם².

טחינה היא חילוק גוף אחד לחלקים קטנים³, והיא אסורה בין שמדובר

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.
2. רש"י שבת מט ב ד"ה הם זרעו, ערוך השולחן שכא א.
3. רמב"ם שבת ז ה, ופירוש המשניות לרמב"ם שבת פרק ז משנה ב. ועיין ארחות שבת פרק ו סעיף ב: "לא נתבאר בפוסקים שיעור מדויק לגודל החתיכות שיחשב בהם טוחן, אמנם פשוט הוא שמותר לחתוך פירות או ירקות לחתיכות גדולות ואין בזה משום טוחן כלל", ועיין מאמר מרדכי פרק צט סעיף ג: "אם חותכים חתיכות גדולות מאוד באופן שניכר לעין כל בלא פקפוק, אין זו טחינה". ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן אות ג, ושמירת שבת כהלכתה פרק ו הערה ו, בשם הגרש"ז אוירבך, וחוט שני חלק א עמ' קא, שבדברים שאינם אוכל, חילוק גוף אחד לחתיכות יכול להיחשב טוחן, גם אם החתיכות אינן קטנות. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן אות ג, וחוט שני חלק א עמ' צט, וארחות שבת פרק ה סעיף ג, שמותר לחתוך ירק, כגון מלפפון או גזר, לפרוסות דקות, כיוון שהפרוסות המתקבלות אינן קטנות. ועיין קצות השלחן סימן קכט בדי השלחן ס"ק ב, וארחות שבת פרק ה הערה יב, בשם הגרי"ש אלישיב, ועם מקדשי שביעי חלק א עמ' רכח, בשם הגר"ח קנייבסקי, שאסור לחתוך ירק לרצועות דקות וארוכות (כדוגמת רצועות המתקבלות כאשר מקלפים גזר בקולפן), ועיין פסקי תשובות סימן שכא הערה 165, בדעת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן אות ג, שחולק, וכן משמע משמירת שבת כהלכתה פרק ו הערה ו, בשם הגרש"ז אוירבך, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

באוכל, כחיטים או תבלינים, ובין שמדובר בחומרים אחרים, כעץ או אבן. לכן אסור בשבת לפורר רגבי עפר ואבני גיר⁴, וכן אסור לשייף או לנסר עץ כדי ליצור נסורת⁵.

טחינת דברי מאכל שאינם מן הצומח

מאכלים הראויים לאכילה ואינם מן הצומח, כגון בשר מבושל, אין בהם איסור טחינה⁶, כיוון שמלאכות שבת נלמדות ממלאכת המשכן, ובמלאכת המשכן לא טחנו מאכלים ראויים לאכילה שאינם מן הצומח⁷. לכן מותר לרסק ביצה או לחתוך גבינה קשה לחתיכות דקות⁸. אמנם אין לרסקן במגררת או בכלי המיוחד לטחינה, כיוון ששימוש בהם הוא מעשה חול, שאינו מתאים לקדושת השבת⁹.

טוחן אחר טוחן

איסור טוחן אינו חל על דברים שהיו מפוררים ואדם חיבר אותם יחד¹⁰, שכן

4. עיין משנ"ב שכא מה. ועיין שו"ע שב ז: ויש מפרשים, ומשנ"ב שם, ובן איש חי שנה שניה פרשת משפטים סעיף ז, ואור לציון חלק ב פרק כד הערה ה, ומאמר מרדכי פרק צט סעיף כו, ושמירת שבת כהלכתה פרק טו סעיף לא, שאסור להסיר בוצ' שהתייבש על נעל או על בגד, כיוון שהסרתו תגרום לפירורו, ועיין ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' שצז, שחולק, ועיין הליכות עולם חלק ד עמ' קכה, שמקל כן במקום הצורך, ועיין מנוחת אהבה חלק ב פרק יב סעיף יח. ועיין שו"ע שב ז, שלפעמים הסרת בוצ' מבגד אסורה משום מלאכת מלבן.
5. רמב"ם ח טו, משנ"ב שכא מה, ושמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיף א.
6. שו"ע שכא ט.
7. תרומת הדשן סימן נו, וח"י אדם חלק ב כלל יז נשמת אדם אות ב, ובנתיבות העיין שבת חלק א עמ' תנה ואילך.
8. שו"ע שכא ט, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה חלק ד עמ' רסז, מאמר מרדכי פרק צט סעיף כא, שמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיף יד.
9. שו"ע שכא י, ומשנ"ב שם. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת משפטים אות ג, וחזון עובדיה חלק ד עמ' רסח. ועיין אגרות משה אורח חיים ד סימן עד טוחן אות ד, ושמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיף ג, שכלי המיועד לפריסת פרוטות דקות, כמקצץ ביצים וכיוצא בזה, אינו כלי המיוחד לטחינה ומותר להשתמש בו, ועיין מאמר מרדכי פרק צט סעיף כג, שחולק.
10. עיין רמ"א שכא יב, מאמר מרדכי פרק צט סעיף יח, שמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיף יא. ועיין ח"י אדם כלל יז סעיף ד, וכף החיים שכא עד, שלכתחילה נכון להחמיר ולא לסמוך על היתר זה, כיוון שיש ראשונים שחולקים עליו.

איסור זה חל רק על דברים שהחיבור ביניהם טבעי, ולא על דברים שהחיבור ביניהם נעשה על ידי אדם¹¹. דין זה נקרא בלשון הפוסקים "אין טוחן אחר טוחן"¹², ומובנו הוא שדבר שהיה טוחן וחובר שוב על ידי אדם, מותר לחזור ולטחון אותו. לדוגמה, מותר לפורר קוביית סוכר, כיוון שגרגרי הסוכר היו מפוררים והם חוברו על ידי אדם. וכן מותר לפורר לחם, בסקוויטים, עוגה וכיוצא בהם, כיוון שגרגרי הקמח היו מפוררים, והלישה חיברה אותם יחד¹³. אך אין לפוררם בכלי המיועד לטחינה, כגון במגררת (פומפייה), כיוון שזהו מעשה חול, שאינו מתאים לקדושת השבת¹⁴.

טחינת אוכל סמוך לסעודה

בשעת האכילה רגילים לרסק את האוכל בפה, וברור שמותר לעשות כן, כיוון שריסוק זה הוא חלק מדרך האכילה הטבעית¹⁵. הפוסקים נחלקו אם חיתוך מאכל לחתיכות קטנות סמוך לסעודה נחשב גם הוא דרך אכילה והוא מותר¹⁶, או שאינו נחשב כן, והוא אסור¹⁷. להלכה, חיתוך מאכל לחתיכות קטנות סמוך לסעודה מותר¹⁸, אך כיוון שיש חולקים על היתר זה,

11. חזון איש אורח חיים סימן נז ד"ה ענין. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ו' הערה כז, פירושים נוספים. ועיין הליכות עולם חלק ד עמ' קכו, בדעת רבנו פרץ, שהכלל 'אין טוחן אחר טוחן' נאמר רק בנוגע לדברים שנטחנו על ידי אדם, אבל דברים שהיו מפוררים בטבע ברייתם וחוברו על ידי אדם, אסורים בטחינה.

12. עיין רמ"א שכא יב.

13. שמירת שבת כהלכתה פרק ו' סעיף יא. ועיין שם, שמותר לטחון שוקולד, כיוון שהוא עשוי מפולי קקאו טחונים, ועיין ארחות שבת פרק ה' סעיף כא, שחולק, כיוון שהשוקולד התגבש היטב עד שלא נותר בו רושם לטחינה הראשונה. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שמותר לפורר גלולה העשויה לרפואה, כיוון שהיא עשויה מאבקה.

14. באור הלכה שכא יב ד"ה לפרר, שמירת שבת כהלכתה פרק ו' סעיף יא.

15. משנ"ב שכא מד.

16. שו"ת הרשב"א חלק ד סימן עה, ומשנ"ב שכא מד.

17. שלטי גיבורים שבת לב א' (בדפי הרי"ף) אות א, חזון איש אורח חיים סימן נז ד"ה ובעיקר דינו.

18. רמ"א שכא יב, עיין משנ"ב סימן שכא ס"ק מא וס"ק מה וסימן שכד ס"ק טו וס"ק כא, ערוך השולחן שכא ח, חזון עובדיה חלק ד עמ' רסה. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת משפטים סעיף ב: "במקום שנהגו היתר אין למחות בידם". ועיין חזון איש אורח חיים סימן נז ד"ה ואמנם, שההיתר לחתוך מאכל לחתיכות קטנות סמוך לסעודה לא נאמר בנוגע לכתישה וריסוק, ופעולות אלו אסורות גם כשהן נעשות סמוך לסעודה, ועיין קצות השלחן סימן קל בדי השלחן סוף ס"ק יט, ואגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן אות ב, שחולקים, ועיין שמירת שבת

נכון להתרחק מן האיסור ולחתוך את המאכל לחתיכות גדולות יותר מכפי שרגילים לחתוך ביום חול¹⁹. הטעם לכך הוא שיש ספק אם חיתוך מאכל לחתיכות גדולות יותר מכפי שרגילים ביום חול אסור משום מלאכת טוחן, וכיוון שיש סברה שאין בכך איסור, מצרפים אותה כדי להרחיב את בסיס ההיתר ולהתיר את החיתוך סמוך לסעודה ללא פקפוק²⁰.

הזמן הסמוך לסעודה הוא הזמן שרגילים לחתוך בו את האוכל לקראת אכילתו, כפי שמבואר בפרק יא²¹.

טחינת אוכל סמוך לסעודה בכלי מיוחד לכך

ההיתר לחתוך מאכל לחתיכות קטנות סמוך לסעודה נאמר רק כאשר החיתוך נעשה בסכין רגילה, אך אסור לחתוך מאכל לחתיכות קטנות סמוך לסעודה בכלי מיוחד לטחינה²², כגון במגררת (פומפייה) או בכותש שום²³. הטעם לכך הוא שההיתר לחתוך מאכל לחתיכות קטנות סמוך לסעודה מבוסס על כך שחיתוך סמוך לסעודה הוא חלק מדרך האכילה, אך חיתוך בכלי מיוחד לטחינה אינו חלק מדרך האכילה²⁴.

כהלכתה פרק ו הערה כא, בשם הגרש"ז אוירבך, שנוטה לדעתם, ועיין דור המלקטים (תשע"ו) חלק ה עמ' 2918, שדייק כן משנ"ב שכא כו, ושער הציון שם לא, ועיין פסקי תשובות שכא טו. 19. עיין בית יוסף שכא ד"ה אסור לחתוך, ומשנ"ב שכא מה: גדולות קצת, ועיין חזון איש אורח חיים סימן נז ד"ה והנה הב", ומאמר מרדכי פרק צט סעיף ד וסעיף ט, ועם מקדשי שביעי חלק א פרק ו הערה ד, בשם הגר"ש אלישיב, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ח סעיף יא, שהכוונה לחתיכות הגדולות קצת יותר מכפי שרגילים לחתוך ביום חול. ועיין אור לציון חלק ב פרק מז אות כה: "חיתוך הירקות לסלט שרגילים לעשות היום אינו נחשב דק דק, ומותר לחתוך כרגיל בלא שום שינוי". ועיין תשובות והנהגות חלק ב סימן קפא אות ב.

20. עיין באור הלכה סימן שכא סעיף יב ד"ה המחתר, וחוט שני חלק א עמ' קג. ועיין הליכות עולם חלק ד עמ' קטז: "מותר לכתחילה לחתוך הירק דק דק על קרש החיתוך כדי לאכול לאלתר. ויש נוהגים ממידת חסידות לחתוך חתיכות גדולות קצת, ואף על פי שאין זה סן הדין, מכל מקום המחמיר תבוא עליו ברכה".

21. ועיין שם, שיש סוברים שעד שעה לפני הסעודה זהו זמן הסמוך לסעודה, ויש סוברים שעד חצי שעה לפני הסעודה זהו זמן הסמוך לסעודה.

22. משנ"ב שכא מה, ובאור הלכה שכא יב ד"ה מיד.

23. מאמר מרדכי פרק צט סעיף ו, ושמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיף ב. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיף י, וחזון עובדיה חלק ד עמ' רנה, שמזלג אינו נחשב כלי המיועד לטחינה, ומותר לרסק באמצעותו אוכל סמוך לסעודה.

24. משנ"ב שכא מה, ובאור הלכה שכא יב ד"ה מיד.

קוצץ ירקות ידני ('סלייסר'), יש סוברים שהוא כלי המיוחד לטחינה, ואסור לחתוך בו ירקות לחתיכות קטנות סמוך לסעודה²⁵, ויש חולקים וסוברים שהוא אינו מיוחד לטחינה, ומותר לחתוך בו ירקות לחתיכות קטנות סמוך לסעודה²⁶. למעשה מומלץ לנהוג כדעה הראשונה ולהימנע משימוש בקוצץ ירקות ידני בשבת²⁷.

ריסוק פרי או ירק

מלאכת טוחן כוללת גם ריסוק פרי או ירק, אף שאינם מתפרדים לחלקים נפרדים על ידי הריסוק²⁸, כיוון שהריסוק מפריד את המבנה הכללי המחובר בין חלקי הפרי, ורק הלחות הטבעית של הפרי מחברת אותם יחד²⁹. לכן אסור לרסק בננה בשבת, וכן אסור לרסק אבוקדו ולמרוח אותו על פרוסת לחם³⁰. אך אם ריסוקם נעשה סמוך לסעודה, הוא מותר, כמבואר לעיל³¹.

25. מאמר מרדכי פרק צט סעיף ו, הליכות שבת חלק א פרק כח סעיף ה.

26. שו"ת דבר חבון בד' חלקי השו"ע (תשע"ט) אורח חיים סימן צז.

27. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

28. חזון איש אורח חיים סימן נז ד"ה לענין, עיין מאמר מרדכי פרק צט סעיף י' וסעיף יד, שמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיף א וסעיף ז, מנוחת אהבה חלק ב פרק ח הערה 47. ועיין תהלה לדוד (אורטנברג) בהשקפות שבסוף הספר לסימן רנב ס"ק יב, שחולק וסובר שריסוק פרי או ירק אינו כלול במלאכת טוחן, כיוון שהפרי אינו מתחלק לחלקים נפרדים, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן אות ב, וחזון עובדיה חלק ד עמ' רנה, שנוטים לדעה זו, אך למעשה מתירים ריסוק פרי רק סמוך לסעודה, ועיין חזון עובדיה שם עמ' רסה, ופסקי תשובות שכא טו. ועיין חוט שני חלק א עמ' קד, ושמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיפים ט-י, וארחות שבת פרק ה סעיף ט, שמאכל שהתבשל היטב עד שנעשה רך מאוד, מותר לרסקו (אך אין לרסקו באמצעות כלי המיוחד לריסוק או לטחינה), כיוון שהריכוך שנעשה על ידי הבישול מחשיב את הפרי כאילו כבר נפרדו חלקיו זה מזה, וריסוקו אינו מלאכה חשובה. ועיין חוט שני שם, ששיעור הריכוך הנדרש הוא "שמתרסקים בכל לחץ קטן", ועיין סיכום הלכות שבת חלק ב עמ' 296, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, והגר"ד לייאור שליט"א, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ו הערה כב, בשם הגרש"ז אוירבך, והלכות שבת בשבת חלק א עמ' תרצד, שחולקים וסוברים שההיתר לרסק מאכל שהתבשל הוא רק אם הבישול הממושך גרם לו להימער, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן אות ה, ופסקי תשובות סימן שכא הערה 179, ושלחן ערוך המבואר (עוז והדר) סימן שכא מדור בירור הלכה אות נד.

29. חזון איש אורח חיים סימן נז ד"ה לענין, מנוחת אהבה חלק ב פרק ח הערה 47.

30. שמירת שבת כהלכתה פרק ו סעיף א וסעיף ז.

31. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן אות ב, חזון עובדיה חלק ד עמ' רנה.

היתר טחינה בשינוי

מן התורה מותר לעשות מלאכה בשבת בדרך שונה מהדרך שרגילים לעשותה, אך חכמים אסרו את עשיית המלאכות גם שלא כדרך, שמא יבואו לעשותן בדרך הרגילה³². אמנם במקרים מסוימים, כאשר מדובר בשינוי גדול ואין חשש שיבואו מתוך כך לעשיית מלאכה בדרך הרגילה, התירו חכמים לעשות את המלאכות בשינוי³³. וכך גם במלאכת טוחן, התירו חכמים לעשותה על ידי שינוי גדול. לכן מותר לכתוש תבלינים או לרסק דברי מאכל בעזרת ידית של סכין או בעזרת תחתית הכוס על גבי שולחן או על גבי צלחת. ריסוק וכתישה בדרך זו נחשבים ריסוק וכתישה בשני שינויים: שינוי אחד הוא שהריסוק נעשה בעזרת ידית של סכין או תחתית של כוס ולא בעזרת עֵלִי (מוט כתישה), שבו רגילים לכתוש ביום חול; ושינוי שני הוא שהריסוק נעשה על גבי שולחן או צלחת ולא על גבי מכתשת, שעליה רגילים לכתוש ביום חול³⁴.

32. שו"ע הרב שא ב.

33. בית יוסף סימן שכא ד"ה וכתוב בשבלי הלקט, ושמירת שבת כהלכתה מבוא פרק א סעיף י, ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך כלאחר יד עמ' רטו.

34. שו"ע שכא ז, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שכא כט, ופסקי תשובות שכא ט, שמותר לטחון ביד דבר שאין דרך לטחון אותו כך.

פרק כה דיני המלאכה

הגדרת המלאכה

מלאכת לישה היא אחת משלושים ותשע מלאכות האסורות בשבת¹. מלאכה זו נעשתה במשכן בתהליך הפקת הצבע לצביעת יריעות המשכן ובגדי הכהונה. לשם הפקת הצבע צריך היה לטחון את הצמחים שהפיקו מהם את הצבע וללוש אותם².

עניינה של מלאכת לישה הוא הדבקת חלקים נפרדים והפיכתם לעיסה אחת³. הדוגמה המצויה למלאכה זו היא לישת קמח ומים, שגורמת להדבקת גרגרי הקמח אלו לאלו והופכת אותם לעיסה אחת, ועל כן היא אסורה. דוגמאות נוספות למלאכת לישה הן הכנת דייסות למיניהן, והכנת מחית תפוחי אדמה ('פירה') מאבקה. בכל אלו, החלקים המוצקים נדבקים יחד על ידי הנוזל המעורב בהם, והופכים לעיסה אחת, ועל כן הן אסורות⁴.

1. שבת עג א, רמב"ם שבת ז א.

2. רש"י שבת מט ב ד"ה הם זרעו, ערוך השולחן שכא יז.

3. משנ"ב שכא נ, ומהלה לדוד שכא כט, שביתת השבת הקדמה למלאכת לש אות ח, חוט שני חלק א עמ' קה. ועיין חזון איש סימן נח ס"ק ח ד"ה יש, ואגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טווחן סוף אות ב, וחזון עובדיה חלק ד עמ' רפו, ושמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ג. שמעיכת פרי ולישתו בלחות היוצאת ממנו אינה נחשבת לישה, ועיין פסקי תשובות שכא כד. ועיין חוט שני חלק א עמ' קט, שלישת כמה מיני פירות בלחות של עצמם נחשבת לישה, כיוון שלחות פרי אחד נחשבת משקה לגבי המין האחר, ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רפו, שחולק. שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל, פסקי תשובות שכא כח.

מלאכת לישה כוללת גם לישת דברים שאינם אוכל, כגון חול, גבס ומלט.⁵ לכן אסור להרטיב חול המשמש למשחק ילדים, כיוון שהמים מדביקים את גרגרי החול אלו לאלו.⁶

איסור לישה אינו רק כאשר נוצרת עיסה בעלת מרקם אחיד, כגון בצק, אלא גם כאשר נוצרת עיסה שמרקמה אינו אחיד.⁷ לדוגמה אסור להוסיף פתיתי גרנולה רבים ללֶפֶן ולערבם יחד כך שפתיתי הגרנולה ידבקו אלו לאלו.⁸ וכן אסור לשפוך דבש על פתיתי גרנולה, כיוון שהדבש גורם להדבקתם אלו לאלו.⁹

במצבים מסוימים התירו חכמים לעשות עיסה בשבת בשינוי, כפי שיבואר בפרק כו.

הדבקת חלקים גדולים אלו לאלו

האיסור להדביק חלקים נפרדים ולהופכם לעיסה אחת נאמר בחלקים קטנים, אך מותר להדביק חלקים גדולים אלו לאלו,¹⁰ כיוון שעירובם

5. משנ"ב שכא נ.
6. שלחן שלמה סימן שלז אות ג, שמירת שבת כהלכתה פרק טז סעיף ד. ועיין משנ"ב שכא נז, ובן איש חי שנה שניה פרשת משפטים סעיף טז, ומאמר מרדכי פרק ק סעיף כו, שאין להטיל מי רגליים על עפר רך או על חול, כיוון שמי הרגליים גורמים לגרגרי העפר ולגרגרי החול להידבק זה לזה, ועיין מאמר מרדכי שם, שכאשר אין אפשרות אחרת, מותר להטיל מי רגליים על עפר רך או על חול, כיוון שמדובר באיסור דרבנן, ואין כוונת האדם לדבק את גרגרי העפר ואת גרגרי החול אלו לאלו, וההימנעות מהטלת מי רגליים כרוכה בצער, ועיין משנ"ב שם, ובן איש חי שם, שכתבו כעין זה. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רפז, שחולק וסובר שמותר להטיל מי רגליים על עפר רך או על חול. ועיין ארחות שבת פרק ו סעיף נט, ופסקי תשובות שכא כב והערה 251.
7. עיין שו"ע שכד ג, ומשנ"ב שכא נ.
8. דרך למלאכת הלש עמ' כג.
9. עיין באור הלכה שית יז ד"ה שנותנין, ודרך למלאכת הלש עמ' כג.
10. משנ"ב שכא סח: חתיכות שאינן חתוכות דק דק, ובן איש חי שנה שניה פרשת משפטים אות יח, ושמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ד: חתיכות גדולות קצת, ופסקי תשובות שכא כז, ואיל משולש פרק ה סעיף ג. ועיין חוט שני חלק א עמ' ק, שחתיכות גדולות שאינן בהן איסור לישה הן חתיכות שאחר עירובן, כל חתיכה נראית בפני עצמה, ועיין כללים בהלכות שבת (טוחן ולש) עמ' שלח, בשם הגרי"ש אלישיב, במענה לשאלה אם מותר לערבב מיונז עם דג טונה: "כל זמן שיש חתיכות גדולות שהתערובת עדיין לא נראה כדבר חדש אין איסור לישה". ועיין אשל אברהם (בוטשאטש) סוף סימן שכא: "אולי מה שנהוג ליתן בבצלים החתוכים דק

והדבקתם אלו לאלו אינם הופכים אותם לעיסה אחת ואינם משנים אותם משמעותית¹¹. לכן מותר להכין בשבת סלט תפוחי אדמה המעורב במיונז, אף שהמיונז מדביק את חתיכות תפוחי האדמה אלו לאלו, כיוון שחתיכות תפוחי האדמה הן חתיכות גדולות¹². וכן מותר לערב לֶבֶן או יוגורט עם חתיכות גדולות של פירות¹³.

עירוב חומרים יבשים אלו באלו

מותר לערב חומרים יבשים אלו באלו, כגון קפה וסוכר או פלפל שחור ומלח, כיוון שהם אינם נדבקים אלו לאלו ואינם נעשים עיסה אחת¹⁴.

עיסה סמיכה ועיסה דלילה

אסור להדביק חלקים נפרדים ולהופכם לעיסה אחת, בין אם העיסה שנוצרת היא עיסה סמיכה, ובין אם היא עיסה דלילה¹⁵. עיסה סמיכה היא עיסה שכאשר מניחים אותה על משטח ישר היא אינה מתפשטת לצדדים, כבצק (תמונה 53), ועיסה דלילה היא עיסה שכאשר שופכים אותה על משטח ישר היא מתפשטת לצדדים¹⁶, כבלילה של חביתיות ובלילה של עוגה בחושה¹⁷.

שמן או שומן הוא מטעם שמכל מקום אין דרך לִישָׁה וגיבול בחתיכות כמותן שאין מעין קמח דק, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ד, שאין הלכה כדעת האשל אברהם. ועיין מאמר מרדכי פרק ק סעיף א, שחתיכות גדולות הן חתיכות שאין נעשות עיסה אחת מחמת גודלן, ועיין ארחות שבת פרק ו הערה סד.

11. איל משולש פרק סעיף ג: "לפי שאינם נדבקים לגוף אחד, או לפי שאין שייך שם לִישָׁה אלא בדיבוק חלקים קטנים לגוף אחד וכו' דדוקא דיבוק חלקים קטנים חשיב שינוי צורה ומלאכה".

12. חוט שני חלק א עמ' קיד: "אם החתיכות של הסלט גדולות שכל אחת ניכרת לעצמה", עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ד, ארחות שבת פרק ו סעיף לו.

13. ארחות שבת פרק ו סעיף לז, מאורי ההלכה (טוחן ולש) עמ' רנט. ועיין ארחות שבת שם, שאם חתיכות הפרי קטנות, אסור לערבן בִּלְבָּן רק אם כמות הִלְבָּן היא קטנה והחתיכות נדבקות זו לזו, אך אם כמות הִלְבָּן גדולה והחתיכות אינן נדבקות זו לזו אלא מתפזרות בתוך הִלְבָּן, מותר לערבן בו.

14. חוט שני חלק א עמ' קה, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ד.

15. שו"ע שכא יד, משנ"ב שכא סו, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ט.

16. עיין חזון איש סימן נח ס"ק ט ד"ה קנו, ופסקי תשובות שכא יח.

17. עיין קובץ בנתיבות ההלכה גיליון לז עמ' 294, ואיל משולש פרק ח הערה יט.

תמונה 54

תמונה 53

(תמונה 54). אלא שעשיית עיסה סמיכה אסורה מהתורה, ועשיית עיסה דלילה אסורה מדברי חכמים¹⁸. הטעם לכך שחכמים גזרו שלא לעשות עיסה דלילה הוא שעשיית עיסה דלילה דומה ללישה, ואילו היא הייתה מותרת, אנשים היו עלולים לטעות ולחשוב שגם לישת עיסה סמיכה מותרת¹⁹.

תערובת נוזלית הנשפכת כמים אינה דומה לעיסה, ומותר לעשותה בשבת. לכן מותר להכין בשבת קפה, שוקו ומטרנה²⁰.

הוספת נוזלים לעיסה

עיסה שנילושה כראוי בערב שבת, מותר להוסיף לה נוזלים בשבת, כיוון שהוספת הנוזלים אינה מחזקת את החיבור בין חלקי העיסה אלא מחלישה

18. עיין משנ"ב שכא סו, חזון איש אורח חיים סימן נח ס"ק ב ד"ה ונראה, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ט.

19. איל משולש פרק א סעיף ו.

20. עיין משנ"ב שכג לח, חזון איש סימן נח ס"ק ט ד"ה קנו, אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות א, חזון עובדיה חלק ד עמ' רפ, מאמר מרדכי פרק ק סעיף ב, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף יג וסעיף כג. ועיין שלמי יהונתן סימן שכא עמ' קצ, בשם הגרש"ז אויברך, הגר"ש ווזנר והגר"י נויבירט, שמותר להכין בשבת קפה שחור ('קפה טורקי'), ואין לחשוש לכך שאבקת הקפה שוקעת בתחתית הכוס ונוצרת שם בלילה רכה, כיוון שהבלילה נעשית מאליה ואין לאדם צורך בה, ועיין ארחות שבת פרק ו סעיף מה, שמותר לשפוך חלב על פתיתי קורנפלקס ואין לחשוש לכך שפתיתי הקורנפלקס ישוה בחלב זמן רב וידבקו אלו לאלו, כיוון שהדבקתם אינה רצויה.

אותו, וגורמת לעיסה להיות דלילה יותר²¹. לכן מותר להוסיף בשבת מים או מיץ לימון לטחינה שהוכנה בערב שבת²², וכן מותר להוסיף חלב לדייסה שהוכנה בערב שבת, כדי לדללה²³, וכן מותר לערבב חמאת בוטנים עם השומן שנפרד וצף על פניה²⁴. אך אין לערבב את העיסה שהוספו לה נוזלים בתנועות מהירות ('בכוח'), כיוון שערבוב מהיר נראה כלישה²⁵.

עירוב שתי עיסות

מותר לערב עיסה דלילה בעיסה דלילה, כגון רסק תפוחי עץ בלֶבָן נוזל²⁶, כיוון שכל אחת מהעיסות כבר נילושה ועירובן זו בזו אינו משנה משמעותית את מרקמן²⁷. אך אסור לערב עיסה דלילה בעיסה סמיכה כך שהעיסה הדלילה תיהפך לעיסה סמיכה²⁸, כיוון שעירובן זו בזו מחזק את החיבור בין

21. באור הלכה סימן שכא סעיף טו ד"ה יכול, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ז, ארחות שבת פרק ו סעיף ו. ועיין ארחות שבת שם, שאם העיסה לא נילושה כראוי בערב שבת, והוספת המים גורמת לחלקיה להידבק אלו לאלו, אסור להוסיף לה מים בשבת.
22. חוט שני חלק א עמ' קיג, ארחות שבת פרק ו סעיף ו, איל משולש פרק ו סעיף טו.
23. איל משולש פרק ה סעיף י.
24. עיין חוט שני חלק א עמ' קיד אות ה, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ז, ארחות שבת פרק ו סעיף ז. ועיין ארחות שבת שם, שאם נפרד הרבה שמן מהעיסה עד שחלק מהמאכל נהיה פריך, אסור לערב את השמן שנפרד מן העיסה, כיוון שעירובו יגרום לחלקי העיסה להתחבר טוב יותר אלו לאלו.
25. באור הלכה סימן שכא סעיף טו ד"ה יכול, עיין חוט שני חלק א עמ' קיג, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ז. ועיין מטל השבת (לש) עמ' רלה, שערבוב במהירות נחשב ערבוב בכוח. ועיין איל משולש פרק ה סעיף י, שהחזון איש חולק ומתיר לערבב בכוח.
26. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות יג, עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רעז, עיין ארחות שבת פרק ו הערה כא, בשם הגר"נ קרליץ, הלכות שבת בשבת פרק יג סעיף יח עמ' תשט, בשם הגר"ש אלישיב, איל משולש פרק ו סעיף יא. ועיין הלכות שבת בשבת שם, ואיל משולש שם, שהדבר מותר גם אם עיסה אחת סמיכה יותר מהעיסה האחרת. ועיין חוט שני חלק א עמ' קה, שאם המטרה היא להשביח את מרקם העיסה הרכה, אסור לערבב בעיסה סמיכה יותר. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף יב וסעיפים יד-טז, שחולק ואסר לערב עיסה רכה בעיסה רכה, ועיין שם הערה כו והערה ס, בשם הגרש"ז אוירבך.
27. איל משולש פרק ו סעיף יא.
28. איל משולש פרק ו סעיף יא וסעיף טז. ועיין הלכות שבת בשבת פרק יג סעיף יח סוף הערה 25, בדעת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות יג, שמותר לערב עיסה סמיכה בעיסה דלילה. ועיין ארחות רבינו (תשע"ד) חלק א עמ' תמא, שהחזון איש אסר לערבב גבינה וחמאה יחד.

חלקי העיסה הרכה ומשנה אותה שינוי משמעותי²⁹. לכן אין להוסיף ממרח חומוס לטחינה דלילה כך שמרקם הטחינה ישתנה וייהפך לסמיך³⁰.

לישת פלסטלינה

אסור ללוש פלסטלינה בשבת, אך זאת לא משום איסור לישה, שכן חלקי הפלסטלינה מחוברים אלו לאלו ולישתם אינה מחזקת את החיבור ביניהם³¹, אלא משום שהלישה מחליקה את פני הפלסטלינה ויש בכך איסור ממרח. כיוון שאסור ללוש פלסטלינה בשבת היא מוקצה, ואין לטלטלה בשבת³².

29. איל משולש פרק ו' סעיף טז.

30. עיין מאמר מרדכי פרק ק' סעיף יא. ועיין הליכות שבת חלק ב' עמ' תקיב.

31. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק טז סעיף יג, עיין ארחות שבת פרק יז הערה לה, איל משולש פרק ד' סעיף כז והערה צב.

32. שמירת שבת כהלכתה פרק טז סעיף יג, ארחות שבת פרק יז סעיף כה, איל משולש פרק ד' סעיף כז.

פרק כו

הכנת עיסה בשינוי

הכנת עיסה דלילה בשינוי

חכמים התירו במצבים מסוימים להכין עיסה בשבת אם עושים אותה בשינוי, ויש בעניין זה הבדל בין עיסה סמיכה לעיסה דלילה.

כאמור, עיסה דלילה היא עיסה שכאשר שופכים אותה על משטח ישר היא מתפשטת לצדדים¹, כגון בלילה של חביתיות ובלילה של עוגה בחושה². הכנת עיסה דלילה אסורה מדברי חכמים³, והם התירו לעשותה אם מערבבים אותה בדרך שונה מהדרך שרגילים לערבבה ביום חול, כגון ביד שמאל, בעזרת סכין או ידית של כף, או בתוך כלי שאין רגילים לערבבה בו⁴.

שינוי בסדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה

יוצאי אשכנז מחמירים מעט בדין זה, ולמנהגם לא די בערבוב העיסה בשינוי

1. עיין חזון איש סימן נח ס"ק ט ד"ה קנו, ופסקי תשובות שכא יח. ועיין שביתת השבת מלאכת לש ס"ק לו, שחולק וסובר שעיסה דלילה היא עיסה שאינה עשויה גוש אחד כבצק, ועיין קצות השלחן סימן קל בדי השלחן ס"ק ג עמ' טז, שחולק וסובר שעיסה דלילה היא עיסה דלילה יותר מהסמיכות המקובלת לאותו מאכל. ועיין מנוחת אהבה חלק ב פרק ט סעיף יב.
2. עיין קובץ בנתיבות ההלכה גיליון לז עמ' 294 אות ד, ואיל משולש פרק ח הערה יט.
3. חזון איש אורח חיים סימן נח ס"ק ב ד"ה ונראה, שביתת השבת באר רחובות פתיחה למלאכת לש אות ז, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ט.
4. עיין שו"ע סימן שכא סעיף יד וסימן שכד סעיף ג, ואגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות יא, ואוצרות השבת (קורין) פסקי הלכה פרק ו סוף הערה סב, בשם הגר"ש אלישיב, ובר גיבול קיצור ההלכות ס"ק עב, בשם הגר"ש אלישיב, ומעשה השבת פרק ז הערה מז, ופסקי תשובות שכא כא. המשך הערה זו מובא בסוף הפרק.

אלא יש לשנות גם את סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה⁵: עיסה שרגילים לעשותה על ידי נתינת מוצק בכלי ושפיכת נוזל עליו, יש לעשותה על ידי נתינת הנוזל בכלי ונתינת המוצק עליו; ועיסה שרגילים לעשותה על ידי נתינת נוזל בכלי ונתינת מוצק עליו, יש לעשותה על ידי נתינת המוצק בכלי ושפיכת הנוזל עליו⁶. לדוגמה, בדרך כלל מכינים מתבול של שמן זית וזעתר על ידי נתינת זעתר בכלי ושפיכת שמן עליו, ובשבת יש להפוך את הסדר ולתת תחילה את השמן ולאחר מכן את הזעתר⁷.

עיסה דלילה שאין דרך קבועה להכנתה, ופעמים שמקדימים את נתינת המוצק בכלי ועליו שופכים את הנוזל, ופעמים שמקדימים את נתינת הנוזל בכלי ועליו נותנים את המוצק – יש לעשותה על ידי נתינת המוצק בכלי ושפיכת הנוזל עליו⁸. ואף שלכאורה עשיית העיסה בדרך זו אינה עשייה בשינוי, שכן גם בימות החול נהוג לעיתים להכין את העיסה על ידי נתינת המוצק בכלי ושפיכת הנוזל עליו, מכל מקום היא נחשבת בכל זאת עשייה בשינוי. זאת כיוון שבניגוד לימות החול, שבהם ניתן להכין את העיסה בשתי הדרכים, בשבת יש רק דרך אחת מותרת – נתינת המוצק לכלי ושפיכת הנוזל עליו⁹.

5. עיין רמ"א שכא טז, ומשנ"ב ס"ק טו וס"ק סח, ומאמר מרדכי פרק ק סעיף יב, וחוט שני חלק א עמ' קיד, ושמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ט. ועיין משנ"ב שכא נז, ובר גיבול קיצור ההלכות סעיף טז ס"ק עג עמ' י, וגביע הכסף (זילבר) חלק ב סימן שכא אות ו ס"ק ה עמ' תתנד, וארחות שבת פרק ו סעיף כא. ועיין חזון איש אורח חיים סימן נח ס"ק ה ד"ה ומשמע (השני), שחולק וסובר שדי לעשות שינוי בסדר נתינת החומרים, ואין צריך לעשות שינוי גם בערבוב, ועיין הערה 4.
6. עיין רמ"א שכא טז, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ט. ועיין כף החיים שכא קיג, ושמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ט, שיש לתת את הנוזל בבת אחת, כדי שהבליה תהיה דלילה מתחילת עשייתה.
7. איל משולש פרק ז סעיף יב והערה כא. ועיין שם, שבדרך כלל נותנים את הזעתר תחילה, כדי לכוון את הכמות הראויה.
8. משנ"ב שכא נז, בשם האליה רבה, ערוך השלחן שכא כ, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ט, מנוחת אהבה חלק ב פרק ט סעיף י, פסקי תשובות שכא כא, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א. ועיין משנ"ב שכא נז, בשם הט"ז, שחולק וסובר שאם אין דרך קבועה לעשות את העיסה, אין היתר לעשותה בשבת, כיוון שלא ניתן לעשותה בדרך שונה ממה שרגילים ביום חול, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות ג, שניתן לסמוך על דעת האליה רבה רק במקום צורך גדול, כגון לצורך תינוק.
9. מנוחת אהבה חלק ב פרק ט הערה 39, בנתיבות העיין שבת חלק א עמ' תצד הערה קנד. ועיין

הכנת עיסה סמיכה בשינוי

כאמור, עיסה סמיכה היא עיסה שכאשר מניחים אותה על משטח ישר היא אינה מתפשטת לצדדים, אלא נשארת במקומה¹⁰. דינה של עיסה סמיכה חמור יותר מדין עיסה דלילה, כיוון שלפעמים עשייתה אסורה מן התורה.

ישנם שני סוגים של עיסות סמיכות, ויש הבדל ביניהם. סוג אחד של עיסה סמיכה הוא עיסה בעלת מרקם אחיד, כגון בצק, טיט וגבס. בעיסה מסוג זה, חלקי הבסיס המרכיבים את העיסה מתמזגים ומתאחדים עד שהם הופכים לעיסה אחידה, ולא ניתן להפרידם מהעיסה ולהחזירם למצב שהיו בו לפני שעירבו אותם בעיסה ('בר גיבול'). סוג אחר של עיסה סמיכה הוא עיסה שמרקמה אינו אחיד, כגון עיסה העשויה מפתיתי גרנולה וגבינה. בעיסה מסוג זה, חלקי הבסיס המרכיבים את העיסה אינם מתמזגים ואינם הופכים לעיסה אחידה אלא הם רק נדבקים זה לזה ואפשר להפרידם מהעיסה ולהחזירם למצב שהיו לפני שעירבו אותם בעיסה ('אינו בר גיבול')¹¹. עשיית עיסה מחומר בר גיבול אסורה מן התורה¹², אך עשיית עיסה מחומר שאינו בר גיבול אינה אסורה מהתורה אלא מדברי חכמים, והם התירו לעשותה אם מערבבים אותה בשינוי¹³, כגון על ידי סכין או ידית של כף¹⁴.

לדוגמה, אסור להכין בשבת דייסה מאבקת דייסה אם נוצרת עיסה סמיכה, כיוון שאבקת הדייסה מתמזגת ומתאחדת עם המים, ולא ניתן להחזיר

איל משולש קונטרס הברורים סימן ו הערה יב עמ' שמו, טעם אחר.

10. עיין חזון איש אורח חיים סימן נח ס"ק ט ד"ה קנו, ופסקי תשובות שכא יח. ועיין שביתת השבת לש ס"ק לו, שחולק וסובר שעיסה סמיכה היא עיסה שעשויה גוש אחד כבצק.

11. פסקי תשובות שכא יח. ועיין מנחת אהבה חלק ב פרק ט הערה 18. ועיין פסקי תשובות שם, שחלקי חומר המתגבשים לעיסה אחידה אך ניתן להפרידם על ידי ייבוש העיסה, אינם נחשבים ברי גיבול.

12. רמב"ם שבת ח טו, משנ"ב שכא נ. ועיין משנ"ב שם, שהרבה ראשונים חולקים על הרמב"ם וסוברים שלישת חומר שאינו בר גיבול אסורה מהתורה. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת משפטים סעיף יד, וכף החיים שכד ט, והליכות שבת חלק ב עמ' תקט, ופסקי תשובות שכא יט, שאסור לעשות עיסה סמיכה מחומר בר גיבול גם אם מערבבים את העיסה בשינוי (ועיין הערה 18).

13. עיין שו"ע שכד ג, ופסקי תשובות שכא כ, ונחל פז עמ' קיא, ולהלן הערה 18.

14. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות יא.

את גרגרי האבקה למצב שהיו בו לפני שעירבו אותם בעיסה ('בר גיבול')¹⁵. אך מותר להכין בשבת כדורי שוקולד העשויים משברי עוגיות ומעורבים בשוקולד נוזלי, כיוון שלאחר עשיית כדורי השוקולד ניתן להפריד את שברי העוגיות ולהחזירם למצב שהיו בו לפני שעירבו אותם בעיסה ('אינו בר גיבול'). אך יש לערבב את שברי העוגיות והשוקולד בשינוי¹⁶.

יוצאי אשכנז – וחלק מיוצאי ספרד¹⁷ – מחמירים בדין זה, ולמנהגם אסור לעשות בשבת עיסה סמיכה גם אם היא נעשית מחומר שאינו בר גיבול, אלא יש לעשותה מערב שבת¹⁸. אמנם אם לא ניתן לעשותה בערב שבת כיוון שטעם המאכל ייפגם – או ששכחו לעשותה בערב שבת ויש צורך לעשותה בשבת¹⁹ – מותר לעשותה בשבת אם מערבבים את העיסה בשינוי, וטוב לשנות גם את סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה²⁰. לדוגמה: מותר להכין בשבת סלט אבוקדו וביצה המעורבים בשמן אם מערבבים אותם בשינוי, כיוון שהאבוקדו משחיר ומשנה את טעמו עם הזמן ואי אפשר להכינו מערב שבת. ויש לתת תחילה את השמן ולאחר מכן את האבוקדו והביצה²¹.

15. פסקי תשובות שכא כח. ועיין שם ובהערה 293, שיש חולקים וסוברים שאבקת דייסה נחשבת דבר שאינו בר גיבול, ובשעת הדחק, כגון לצורך תינוק או חולה, אפשר לסמוך על דעתם.
16. עיין נחל פז (לש) עמ' רנא, עיין מעשה השבת פרק ז סעיף יא.
17. בן איש חי שנה שניה פרשת משפטים אות יט, כף החיים שכד יד, אור לציון חלק ב פרק לג הערה ג. ועיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רפד, ושו"ת איש מצליח חלק א אורח חיים סימן לח, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ט סעיף א והערה 9, שחולקים וסוברים שיוצאי ספרד יכולים לנהוג כדעת השלחן ערוך והם אינם צריכים לחשוש לדעת הרמ"א שמובאת בהערה הבאה.
18. עיין שו"ע שכא טז: ויש אומרים, ורמ"א שם, ומשנ"ב שם סד. המשך הערה זו מובא בסוף הפרק.
19. שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף יא, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין פסקי תשובות סימן שכא הערה 230, שחולק וסובר שאין להכין עיסה סמיכה בשבת אם היה אפשר להכינו בערב שבת אף אם שכחו להכינו, וכן משמע מאגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות יד. ועיין חזון איש אורח חיים סימן נח ס"ק ח, ושמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף יא, שהאכלת תינוק היא צורך המתיר להכין עיסה סמיכה בשינוי.
20. עיין משנ"ב שכא סח, ושער הציון פד, ופסקי תשובות שכא יט-כ. המשך הערה זו מובא בסוף הפרק.
21. הליכות שבת חלק ב עמ' תקח.

דין דברים המתגבשים לעיסה מאליהם

דין מיוחד יש לדברים שכאשר הם באים במגע עם נוזל הם מתגבשים מעצמם לעיסה ללא צורך בערבוב. לחומרים אלו אסור להוסיף נוזל, כיוון שבחומרים אלו איסור הלישה מן התורה חל מיד בשעת הוספת הנוזל, וערבוב העיסה בשינוי לאחר מכן אינו מתיר את האיסור שכבר נעשה²². לדוגמה, אסור להכין פודינג בשבת, כיוון שהוספת מים לאבקת הפודינג גורמת לפירורי האבקה להתגבש ולהתחבר זה לזה, ללא צורך בערבוב²³. וכן אסור להכין בשבת מחית תפוחי אדמה (פִּיֶּה) משבבי תפוחי אדמה, כיוון ששבבי תפוחי האדמה הבאים במגע עם מים מתגבשים לעיסה ללא צורך בערבוב²⁴.

סיכום

לסיכום, יוצאי ספרד רשאים להכין בשבת את כל סוגי העיסות אם מערבבים אותן בשינוי, למעט עיסה סמיכה העשויה מחומר בר גיבול, שאסור לעשותה בשבת גם אם מערבבים אותה בשינוי.

יוצאי אשכנז רשאים לעשות עיסה דלילה בתנאי שישינו את סדר נתינת החומרים שיוצרים את העיסה ויערבבו אותה בשינוי, אך הם אינם רשאים לעשות עיסה סמיכה מכל סוג שהוא. בשעת הצורך, יוצאי אשכנז רשאים לעשות עיסה סמיכה מחומר שאינו בר גיבול, וגם במקרה זה עליהם לשנות את סדר נתינת החומרים שיוצרים את העיסה ולערבבה בשינוי. ויש מיוצאי ספרד הנוהגים בעניין זה כמנהג יוצאי אשכנז.

22. עיין שו"ע שם יב, משנ"ב שלו נא, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל, ארחות שבת מבוא לפרק ו עמ' רכו. ועיין כללים בהלכות שבת (לש) עמ' שלז, בשם הגר"ש אלישיב, ונשמח שבת חלק ד סימן שד אות ז, ושו"ת שערי יושר חלק ג סימן סח אות ח, ומטל השבת עמ' רלו, שאיסור זה נאמר רק כאשר נוצרת עיסה סמיכה, וכן משמע משו"ת שבט הלוי חלק סימן קה וחלק ט סימן עג, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל, שחולק וסובר שאיסור זה נאמר גם כאשר נוצרת עיסה דלילה, ועיין פסקי תשובות שכא הערה 281.

23. שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל, מנוחת אהבה חלק ב פרק ט סעיף טו. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד ל"שה אות יב.

24. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד ל"שה אות יב, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל, חוט שני חלק א עמ' קיד, מנוחת אהבה חלק ב פרק ט סעיף טו.

דין מיוחד יש לדברים שכאשר הם באים במגע עם נוזל הם מתגבשים מעצמם לעיסה ללא צורך בערבוב. לדברים אלו אסור להוסיף נוזל, ואין בעניין זה הבדל בין יוצאי ספרד ליוצאי אשכנז. לאור העקרונות שהתבארו בעניין לישה, נבאר כמה דוגמאות מצויות.

ערבוב סלט בנוזל

מותר לערבב סלט עם נוזל אם הערבוב אינו גורם לחתיכות הסלט להידבק זו בזו²⁵, אך אסור לערבב סלט עם נוזל אם הערבוב גורם לחתיכות הסלט להידבק זו בזו²⁶. לדוגמה, מותר להוסיף שמן לסלט ירקות ולערבבם יחד, וכן מותר להוסיף מיץ תפוזים לסלט פירות ולערבבם יחד, כיוון שהשמן ומיץ התפוזים אינם גורמים לחתיכות הסלט להידבק זו בזו²⁷. אך אסור להוסיף יין לתפוחים מרוסקים או לאגוזים ושקדים מרוסקים ולערבבם יחד כדי להכין חרוסת, כיוון שהוספת היין וערבובו גורמים לחתיכות הפרי המרוסקות להידבק זו בזו ונוצרת עיסה סמיכה²⁸.

כאמור לעיל, רבים מיוצאי ספרד נוהגים להקל ולהכין עיסה סמיכה בשבת על ידי ערבוב העיסה בשינוי, ולמנהגם מותר לערבב סלט עם נוזל, גם אם הוספת הנוזל וערבובו גורמים לחתיכות הסלט להידבק זו בזו, אך יש לערבב את הסלט בשינוי²⁹. אמנם יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד אינם רשאים להוסיף לסלט נוזל הגורם לחתיכות הסלט להידבק זו בזו ולערבבו בשינוי. זאת כיוון שלמנהגם ההיתר להכין עיסה סמיכה בשינוי נאמר רק

25. פסקי תשובות שכא כז, איל משולש פרק ה סעיף ג.

26. עיין משנ"ב שכא סח, עיין ארחות שבת פרק ו הערה סה. ועיין קובץ בנתיבות ההלכה גיליון לז עמ' 271: "יש להסתפק אם אסור לערבב מיץ תפוזים עם חתיכות גזר מגורדות, או שאין בזה חשש לישה מכיוון שהמיץ אינו מדבק את הגזר. תשובת הגר"ח קנייבסקי: אני לא חושב שיש איסור כי זה לא מדבק, אבל צריך עיון". ועיין חוט שני חלק א עמ' קיד, שאוסר, ועיין ארחות שבת פרק ו הערה סח, שהסתפקו בזה. ועיין איל משולש עמ' קעא, ופסקי תשובות שכא כח, שהוספת תבלינים ועשבי תיבול לסלטים ולממרחים מותרת, כיוון שהוספתם לסלטים ולממרחים היא כדי לשפר את טעמם, ולא כדי לעבות או להדביק אותם, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כה והערה פא.

27. ארחות שבת פרק ו סעיף לד.

28. משנ"ב שכא סח.

29. הליכות שבת חלק ב עמ' תקכד.

במקום צורך, ועשיית סלט בשבת אינה נחשבת צורך, כיוון שאפשר להכין את הסלטים הנצרכים לשבת בערב שבת. אמנם אם אדם תכנן להכין סלט בערב שבת אך שכח לעשות זאת, או שהכנת סלט בערב שבת תפגום את טעמו – אזי גם לשיטתם מותר להכין את הסלט בשבת ולהוסיף לו נוזל שיגרום לחתיכות הסלט להידבק זו בזו, וזאת בתנאי שערוב הסלט יעשה בשינוי. וטוב לשנות גם את סדר נתינת החומרים ולתת תחילה את הנוזל, ולאחר מכן את החתיכות המוצקות.³⁰

יש מי שסובר שמותר ליוצאי ספרד לערבב סלט עם נוזל, גם אם הוספת הנוזל וערבובו גורמים לחתיכות הסלט להידבק זו לזו, אך זאת בתנאי שהכנת הסלט תיעשה סמוך לסעודה ובכמות הנדרשת לסעודה בלבד³¹. טעמו הוא שיש לצרף בעניין זה שתי סברות היתר: סברה אחת היא שלישת כמות קטנה לצורך הסעודה הסמוכה נחשבת ל'ישה בשינוי'³²; וסברה נוספת היא שאיסור ל'ישה נאמר רק כאשר מחברים חתיכות דקות מאוד ויוצרים עיסה הדומה לבצק, אך הוא לא נאמר כאשר מדביקים חתיכות שאינן יוצרות עיסה הדומה לבצק³³. ואף שאין סומכים על כל סברה בנפרד, סומכים עליהן כאשר הן מצטרפות יחד³⁴.

סלט העשוי חתיכות גדולות

סלט העשוי מחתיכות גדולות מותר לערבב אותו עם נוזל, גם אם ערבוב הנוזל גורם לחתיכות הסלט להידבק זו בזו³⁵, כיוון שהדבקת חתיכות גדולות

30. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף יא. ועיין פסקי תשובות סימן שכא הערה 230, שחולק וסובר שאין להכין עיסה סמיכה בשבת אם היה אפשר להכינה בערב שבת אף אם שכחו להכינה. ועיין אור לציון חלק ב פרק לג הערה ה, שיוצאי ספרד המחמירים בעשיית עיסה סמיכה כדעת הרמ"א וכמנהג יוצאי אשכנז, יכולים להכין עיסה סמיכה על ידי הפיכת סדר נתינת החומרים ושינוי בצורת ערבוב העיסה גם שלא במקום צורך.

31. חזון עובדיה חלק ד עמ' רפב-רפה.

32. עיין תהלה לדוד (אורטנברג) שכא כה. ועיין משנ"ב שכא סו, שחולק.

33. שביתת השבת פתיחה למלאכת לש אות כ, אשל אברהם (בוטשאטש) שכא יד. ועיין משנ"ב שכא סח, שחולק.

34. עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רפב-רפה.

35. עיין משנ"ב שכא סח, ובן איש חי שנה שניה פרשת משפטים סעיף יח, ופסקי תשובות שכא כז, ואיל משולש פרק ה סעיף ג. ועיין פרק כה הערה 10.

זו לזו אינה משנה אותן משמעותית³⁶. לדוגמה, מותר להכין סלט מתפוחי אדמה החתוכים לחתיכות גדולות ולערבב אותו במיונז, אף שהמיונז גורם לחתיכות תפוחי האדמה להידבק זו בזו³⁷.

סלט ביצים

הדרך להכנת סלט ביצים היא ריסוק ביצים קשות, תיבולן בשמן או במיונז, וערבוב הכל יחד. פעולת הערבוב גורמת לחתיכות הביצים להתגבש לעיסה סמיכה, לכן יש סוברים שאסור להכין סלט ביצים בשבת בדרך הרגילה³⁸, אלא יש לשפוך תחילה את השמן או את המיונז ולאחר מכן להוסיף את הביצים, ולערבב את הסלט בשינוי³⁹. להלכה טוב לנהוג כדעה זו⁴⁰, אך המנהג המקובל הוא להכין סלט ביצים בשבת ללא כל שינוי⁴¹, וזאת משום שיש לצרף בעניין זה כמה סברות היתר: סברה אחת היא שאין איסור לישה בדברים שאינם גדלים בקרקע, וביצים אינן גדלות בקרקע; סברה שנייה היא שלישת כמות קטנה לצורך הסעודה הסמוכה נחשבת לישה בשינוי, והיא מותרת בשבת; סברה שלישית היא שאיסור לישה נאמר רק כאשר מחברים חתיכות דקות מאוד ויוצרים עיסה הדומה לבצק, אך הוא לא נאמר כאשר מדביקים חתיכות שאינן יוצרות עיסה הדומה לבצק; וסברה רביעית היא שמטרת הוספת השמן אינה גיבוש התערובת, אלא שיפור טעמה. ואף שאין סומכים על כל סברה בנפרד, סומכים עליהן כאשר הן מצטרפות יחד⁴².

36. איל משולש פרק ה הערה יא: "דוקא דיבוק חלקים קטנים חשיב שינוי צורה ומלאכה".
37. שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ד, ופסקי תשובות שכא הערה 284, איל משולש פרק ה סעיף ד.
38. מנחת יצחק חלק ט סימן כח, עיין שבט הלוי חלק א סימן פו אות ט, חוט שני חלק א עמ' קיד, שבות יצחק לישה עמ' כב, בשם הגר"ש אלישיב.
39. חוט שני חלק א עמ' קיד, הלכות שבת בשבת חלק א עמ' תשכ. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח הערה צב, שטעמו של סלט ביצים נפגם כאשר מכינים אותו בערב שבת, ועיין שבות יצחק (לישה) עמ' כב, בשם הגר"ש אלישיב.
40. שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כח.
41. שו"ת האלף לך שלמה חלק אורח חיים סימן קלט, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כח והערה צב, בשם הגר"ד אוירבך, ציץ אליעזר חלק יא סימן לו. ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, וציץ אליעזר שם, שכך נהוג גם גדולי תורה ויראה.
42. ציץ אליעזר חלק יא סימן לו, ושמירת שבת כהלכתה פרק ח הערה צב. ועיין בינת שבת עמ'

הכנת טחינה

הדרך להכנת ממרח טחינה היא הוספת מים לטחינה גולמית וערבוב הטחינה והמים יחד. כאשר מוסיפים מעט מים, מתקבלת טחינה סמיכה, וכאשר מוסיפים מים רבים מתקבלת טחינה דלילה. לכן אסור להכין טחינה על ידי הוספת מעט מים לטחינה גולמית, כיוון שאסור להכין בשבת עיסה סמיכה⁴³. אך מותר להכין טחינה על ידי הוספת מים רבים לטחינה גולמית, כיוון שמותר לעשות בשבת עיסה דלילה; וזאת בתנאי שמערבבים את הטחינה בשינוי⁴⁴ – כגון בעזרת סכין או ידית של כף, או בתוך כלי שאין רגילים לערבב בו את הטחינה⁴⁵. ולמנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד, גם יש להפוך את סדר נתינת החומרים, כלומר לתת בתחילה את המים, ולאחר מכן את הטחינה. ולמנהג כולם יש להקפיד להוסיף כמות מים רבה ולעשות זאת בבת אחת, כך שבכל שלבי הערבוב לא תיווצר עיסה סמיכה, שכן הוספת מים שלא במידה הראויה או הוספתם שלא בבת אחת, גורמות להתגבשות חלק מהטחינה וליצירת עיסה סמיכה בשלב הראשון של הערבוב. ואף שבסיום הערבוב מתקבלת עיסה דלילה, יצירת עיסה סמיכה אסורה גם כאשר עתידים לדלל אותה מיד⁴⁶.

250. בשם הגר"י אריאל שליט"א: "טעם ההיתר בסלט ביצים הוא שאין בו לדיבוק ערך כלל,

ואין התיבול ניתן בו אלא לטעם ולא לדבק, ועל כן אין בזה שם ל"שה כלל".

43. שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף לא, עיין ארחות שבת פרק ו סעיף ו, שו"ת שערי יושר (חנניה) סימן סה. ועיין שערי יושר שם אות ג ואות ה, ושו"ת מנחת דניאל סימן סא סוף אות א, שטחינה היא דבר בר גיבול, ולכן אסור לעשות ממנה עיסה סמיכה בשינוי גם לדעת השלחן ערוך. ועיין ארחות שבת פרק ו הערה יט.

44. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף לא, עיין הליכות השבת חלק ב עמ' תקטו ואילך.

45. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות יא, ובר גיבול קיצור ההלכות ס"ק עב, בשם הגר"ש אלישיב.

46. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף לא, עיין הליכות השבת חלק ב עמ' תקטו ואילך. ועיין אור לציון חלק ב פרק לג שאלה ז, ושו"ת דבר חברון אורח חיים חלק א סימן שסח, שמתיירים להכין טחינה בשבת, כיוון שהמים מדללים את הטחינה, ונראה מדבריהם שאין לחשוש לכך שבשלב הראשון של הערבוב חלק מהטחינה נעשה סמיך יותר, ועיין הליכות שבת בשבת חלק א עמ' תשח, שכתב כעין זה, אך מצריך לערבב את הטחינה בשינוי, ועיין שם שאין לחשוש לכך שבשלב הראשון של הערבוב חלק מהטחינה נעשה סמיך כיוון שאין כוונת האדם לכך ואין לו תועלת מכך, ובסיום הערבוב גם אותו חלק נעשה דליל, ועיין ילקוט יוסף (תשנ"ג) שבת חלק ג עמ' תו, שהגר"ע יוסף הסתפק בזה. ועיין מנחת אהבה חלק ב פרק ט סעיף יז, ושו"ת שערי

נתינת רוטב על מאכל מבושל

מן התורה, מותר להוסיף רוטב למאכל שהתבשל והוא ראוי לאכילה, ולערבב את התבשיל והרוטב יחד עד שתיווצר עיסה סמיכה⁴⁷. זאת כיוון שהבישול כבר הכשיר את המאכל לאכילה ועירוב הרוטב רק משפר מעט את טעם התבשיל⁴⁸. עם זאת, חכמים אסרו ליצור עיסה על ידי הוספת רוטב למאכל שהתבשל וערבובם יחד⁴⁹, כיוון שהדבר נראה כלישה ואנשים עלולים לטעות וללמוד מכך שמותר ללוש בשבת⁵⁰. אך הם התיירו זאת אם ערבוב הרוטב והתבשיל נעשה בשינוי⁵¹. לדוגמה, מותר לשפוך מרק

יושר (חניניה) סימן סה אותיות ד-ה, ואיל משולש קונטרס הבירורים סימן כב. ועיין הליכות שבת חלק ב עמ' תקטו, שאם מקפידים שבכל תהליך ערבוב הטחינה, רמת הסמיכות של הטחינה תהיה דלילה יותר מרמת הסמיכות של טחינה גולמית, מותר לעשות את הטחינה ללא כל שינוי, כיוון שהחלשת החיבור בין חלקי עיסה היא פעולה הפוכה למלאכת לישה ואין בה איסור. 47. עיין באור הלכה שכא יד ד"ה שמא, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כד. ועיין חזון איש סימן נח ס"ק ז ד"ה כתב, שחולק וסובר שיצירת עיסה סמיכה ממאכל שהתבשל אסורה מהתורה (עיין איל משולש קונטרס הבירורים סימן ט אות ט), ועיין שבות יצחק (לישה) עמ' מ, בשם הגר"ש אלישיב, שכתב כעין זה, ועיין פסקי תשובות שכא כג, ושבת כהלכה פרק כב סעיף יב. ועיין אור לציון חלק ב פרק מז שאלה כו, וארחות שבת פרק ו הערה כח.

48. עיין באור הלכה שכא יד ד"ה שמא: "דבר שנאפה ונתבשל אף שעל ידי נתינת מים שנותנים בתוכו אחר כך הוא מתגבל אין זה חשיב כמו מלאכת לישה אלא כמו תיקון אוכל בעלמא, דדרך אכילתו בכך, והוא חשיב כמו רוטב שנותנים בתבשיל". ועיין איל משולש פרק ה סעיף יג וקונטרס הבירורים סימן ט אות ד, ושבות יצחק (לישה) עמ' לה.

49. שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כד. ועיין אור לציון חלק ב פרק מז שאלה כו, שחולק וסובר שהדבר מותר גם מדברי חכמים, ועיין מטל השבת עמ' רח אות כט. ועיין איל משולש פרק ח סעיף טו והערה מד ופרק יא סעיפים כג-כד, שמבחין בין הוספת רוטב למאכל שהתבשל, כדי לשפר את טעמו (כגון הוספת רוטב עוף לאורז), לבין הוספת רוטב למאכל שהתבשל, כדי ליצור מאכל חדש (כגון הוספת רוטב לחצילים כדי לעשות סלט חצילים). הוספת רוטב למאכל מבושל כדי לשפר את טעמו מותרת לגמרי, ולכן אפשר לערבב את הרוטב והתבשיל ללא כל שינוי, אך הוספת רוטב למאכל שהתבשל כדי ליצור מאכל חדש אסורה מדרבנן, ולכן אין לערבב את הרוטב והתבשיל בדרך הרגילה, אלא יש לערבבם בשינוי, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כד, שחולק וסובר שבשני המקרים יש לערבב את המאכל המבושל והרוטב בשינוי, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

50. איל משולש פרק ה סעיף ל וקונטרס הבירורים סימן ט אות ז.

51. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כד, ואגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות ט, ונחל פז (לש) עמ' קא הערה מו, ובר גיבול קיצור ההלכות ס"ק עב, בשם הגר"ש אלישיב. ביתר ביאור: עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כד: "ואולם בכל זה יקפיד לא לעשות כן בכמות גדולה אלא רק מעט מעט", ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות

על קוסקוס מבושל ולערבבם יחד גם אם נוצרת עיסה סמיכה⁵², וכן מותר לשפוך רוטב על תפוחי אדמה מבושלים ולערבבם יחד גם אם נוצרת עיסה סמיכה - אך יש לעשות את הערבוב בשינוי⁵³.

הכנת 'מנה חמה'

סוגים רבים של מזון מהיר הכנה כגון זה הקרוי 'מנה חמה', עשויים מדברים שכאשר הם באים במגע עם נוזל הם מתגבשים מעצמם לעיסה ללא צורך בערבוב. דוגמאות לכך הן מנה חמה של פירה ומנה חמה של קוסקוס⁵⁴. כמבואר לעיל, הן ליוצאי אשכנז והן ליוצאי ספרד אסור להוסיף מים לדברים אלו, כיוון שאיסור לישה חל מיד בשעת הוספת המים, וערבוב העיסה בשינוי לאחר מכן אינו מתיר את האיסור שכבר נעשה⁵⁵. לכן אסור להכין בשבת את כל סוגי המנות החמות העשויות מדברים אלו⁵⁶. לעומת זאת, מותר להכין בשבת סוגי מנות חמות שעשויים מדברים שצריך לערבבם כדי שיתגבשו לעיסה, וזאת על פי העקרונות שהתבארו לעיל. ועיין פרק ג,

ט, ונחל פז (לש) עמ' קא הערה מו, שערבוב בצורת 'שתי וערב' הוא שינוי טוב יותר משינוי של מעט מעט, ועיין אגרות משה שם אות יא, שערבוב בסכין או בקת הכפית נחשב כערבוב בצורת 'שתי וערב', ועיין בר גיבול קיצור ההלכות ס"ק עב, בשם הגר"ש אלישיב, שערבוב בתוך כלי שאין רגילים לערבב בו נחשב ערבוב בשינוי. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח הערה עט, על פי משנ"ב שכא נד: "שיעורא דמעט מעט לא ביארו הפוסקים", ועיין סוף הערה 4. ועיין אור לציון חלק ב פרק מז שאלה כו והערה כו, והליכות שבת חלק ב עמ' תקיב, שלא כתבו שיש לערבב בשינוי, ועיין פסקי תשובות שכא הערה 259.

52. מטל השבת עמ' קפג הערה טו. ועיין הליכות שבת חלק ב עמ' תקיב.

53. שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף כד.

54. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קפה*, ופסקי תשובות שכא כו, ואיל משולש פרק יא סעיף כב, והליכות שבת חלק ב עמ' תקט.

55. עיין שו"ע שם יב, משנ"ב שלו נא, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל, ארחות שבת מבוא לפרק ו עמ' רכו. ועיין כללים בהלכות שבת (לש) עמ' שלז, בשם הגר"ש אלישיב, ונשמת שבת חלק ד סימן שד אות ז, ושו"ת שערי יושר חלק ג סימן סח אות ח, ומטל השבת עמ' רלו, שאיסור זה נאמר רק כאשר נוצרת עיסה סמיכה, וכן משמע משו"ת שבת הלוי חלק סימן קה וחלק ט סימן עג, ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל, שחולק וסבור שאיסור זה נאמר גם כאשר נוצרת עיסה דלילה, ועיין פסקי תשובות שכא הערה 281.

56. שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה קפה*, פסקי תשובות שכא כו, איל משולש פרק יא סעיף כב ופרק יב סעיף נח, ושו"ת שערי יושר חלק ג סימן סח אות ח, עיין הליכות שבת חלק ב עמ' תקט.

שישנם מצבים שבהם הכנת מנה חמה אסורה משום מלאכת בישול.

הכנת ג'לי

אסור להכין בשבת ג'לי (מִקְפָּא)⁵⁷, כיוון שאבקת ג'לי הבאה במגע עם מים מתגבשת לעיסה ללא צורך בערבוב, וכאמור לעיל, בדברים מסוג זה חל איסור לישה מן התורה מיד בשעת הוספת הנוזל, וערבוב העיסה בשינוי לאחר מכן אינו מתיר את האיסור שכבר נעשה⁵⁸. ויש מי שסובר שמותר ליוצאי ספרד להכין ג'לי, כיוון שבעת ערבוב אבקת הג'לי עם מים, התערובת נותרת נוזלית ואין בה איסור לישה, ולאחר מכן התערובת נקרשת מעצמה⁵⁹; וכן הלכה ליוצאי ספרד⁶⁰.

57. עיין שבט הלוי חלק ז סימן מא אות ב, חוט שני חלק א עמ' קיד, שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל, מנוחת אהבה חלק ב פרק ט סעיף טו. ועיין ארחות שבת פרק ו הערה פג, ושבות יצחק (לישה) עמ' לב.

58. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף ל.

59. חזון עובדיה חלק ד עמ' רפא. ועיין שם, שלדעת השלחן ערוך עשיית מלאכה בגרמא מותרת, ועיין רמ"א שלד כב, ושמירת שבת כהלכתה מבוא להלכות שבת פרק א סעיף כה, שעשיית מלאכה בגרמא אסורה מדברי חכמים, ועיין אור לציון שם ד"ה ולענין מה, ושו"ת תפלה למשה (לוי) חלק ב סימן כג אות ו, שעשיית מלאכה בגרמא אסורה מדברי חכמים גם ליוצאי ספרד. ועיין ארחות שבת פרק ו הערה פג, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ט הערה 57. ועיין דור המלקטים (תשע"ו) חלק ה עמ' 2938, בשם הגר"מ פיינשטיין: "אין איסור לישה בעשיית ג'לי בשבת על ידי נתינת אבקה במים חמים, אף על פי שמתקשה לאחר זמן".

60. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

המשך הערה 4:

ביתר ביאור: עיין שבת קנו א, שמותר לעשות עיסה משתית (להלן יבואר מהי שתית), אם הופכים את סדר נתינת החומרים שיוצרים את העיסה, אך אסור לעשות עיסה מקלי (להלן יבואר מהו קלי), גם אם הופכים את סדר נתינת החומרים שיוצרים את העיסה. הפיכת הסדר של נתינת החומרים שיוצרים את העיסה היא נתינתם בקערה בסדר הפוך מהסדר שרגילים לתת אותם ביום חול. עיסה שרגילים לעשותה על ידי נתינת מוצק בכלי ושפיכת נוזל עליו, יש לעשותה על ידי שפיכת הנוזל לכלי ונתינת המוצק עליו; ועיסה שרגילים לעשותה על ידי שפיכת נוזל לכלי ונתינת מוצק עליו, יש לעשותה על ידי נתינת המוצק בכלי, ושפיכת הנוזל עליו.

הראשונים נחלקו מהו קלי ומהי שתית. לדעת רוב הפוסקים, שתית היא עיסה דלילה וקלי הוא עיסה סמיכה, ולפי דבריהם הכנת עיסה דלילה מותרת אם משנים את סדר נתינת החומרים, והכנת עיסה סמיכה אסורה גם אם משנים את סדר נתינת החומרים (עיין רש"י שבת קנו א ד"ה בעבה, ובית יוסף שכא יד). הרמב"ם חולק על רוב הראשונים, וסובר שקלי ושתית הם סוגים שונים של קמח, שאינם מתערבים היטב במים ואינם יוצרים עיסה בעלת מרקם אחיד ('אינם ברי גיבול'). קלי הוא קמח העשוי מחיטים קליות, ושתית היא קמח העשוי מחיטים קליות שנטחנו טחינה גסה (עיין רמב"ם שבת כא לג, ונחל פז עמ' רפד). עשיית עיסה מקלי ומשתית מותרת מהתורה, כיוון שקמחים אלו אינם יוצרים עיסה בעלת מרקם אחיד, אך חכמים אסרו לעשות מהם עיסה, כיוון שעירובם נראה כלישה, ואנשים הרואים אדם המכין עיסה מקלי או משתית עלולים ללמוד בטעות שמותר ללוש בשבת. אף שעשיית עיסה מקמח קלי ומקמח שתית אסורות מדברי חכמים, לדעת הרמב"ם דינם שונה - קמח קלי דומה לקמח רגיל, ולכן חכמים אסרו לעשות ממנו עיסה גם אם הופכים את סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה, אך קמח שתית הוא קמח גס, שאינו דומה לקמח רגיל, ולכן חכמים הקלו בו יותר והתירו לעשות ממנו עיסה דלילה אם הופכים את סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה. נמצא שלפי רוב הראשונים, מותר לעשות עיסה דלילה מכל סוגי הקמח אם משנים את סדר נתינת החומרים שיוצרים את העיסה, ולפי הרמב"ם, אסור לעשות עיסה דלילה מקמח קלי, גם אם משנים את סדר נתינת החומרים שיוצרים את העיסה (עיין שער הציון שכא סג), וכל שכן שאסור לעשות עיסה דלילה מקמח רגיל, או מחומרים אחרים שמתערבים היטב במים ויוצרים עיסה בעלת מרקם אחיד ('בר גיבול'), גם אם משנים את סדר נתינת החומרים שיוצרים את העיסה (עיין מעשה השבת פרק ז הערה טו); אך מותר לעשות עיסה דלילה מקמח שתית או מחומרים הדומים לו, שטחינתם גסה, אם משנים את סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה.

השלחן ערוך (שכא יד) פסק כרמב"ם, ולכן למעשה אסור להכין עיסה דלילה מקמח קלי ומחומרים ברי גיבול גם אם משנים את סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה, אך מותר לעשות עיסה דלילה מחומרים הדומים לקמח שתית, אם משנים את סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה. ועיין מעשה השבת פרק ז הערה מז, שלדעת השלחן ערוך מותר לעשות עיסה דלילה מקמח קלי ומחומרים שהם ברי גיבול, אם מערבבים את העיסה בצורת 'שתי וערב', כלומר על ידי העברת הכף בתנועות ישירות מצד לצד לאורך הקערה ולרוחבה, כיוון ששינוי זה הוא שינוי גדול יותר מהשינוי של סדר נתינת החומרים (ועיין נחל פז עמ' קא סעיף יח). ועיין פסקי תשובות שכא כא, שערבוב העיסה על ידי האצבע נחשב כערבוב בצורת 'שתי וערב'.

[ועיין שבות יצחק (לישה) עמ' נז, ומשנ"ב המבואר מהדורת עוז והדר סימן שכא ציונים והערות הערה ריד, שדייקו מהמשנ"ב, שהוא פוסק כדעת רוב הראשונים הסוברים שמותר להכין בלילה דלילה מכל סוגי הקמח אם משנים את סדר נתינת החומרים שיוצרים את העיסה (וכן משמע מהאחרות שבת פרק ו סעיפים יט-כא, ומהלכות שבת בשבת חלק א עמ' תשטז, שמתיירים לעשות

בלילה רכה על ידי שינוי סדר נתינת החומרים מבלי לחלק בין דברים הדומים לקלי לדברים הדומים לשתיים, ועיין משנ"ב שכא סז, ותהלה לדוד אורטנברג שכא כד, ובר גיבול קיצור ההלכות ס"ק עז, אך אין לכך משמעות הלכתית רבה, כיוון שלדעת המשנ"ב לא די בשינוי סדר נתינת החומרים אלא נדרש גם שינוי בצורת ערבוב העיסה כפי שיבואר להלן, ושינוי בצורת ערבוב העיסה מתיר לעשות עיסה דלילה מכל סוגי הקמחים].

לסיכום, לדעת השלחן ערוך, העושה עיסה דלילה מחומרים שטחיתם גסה, הדומים לשתיים, רשאי לעשותה על ידי שינוי בסדר נתינת החומרים, והעושה עיסה דלילה מחומרים הדומים לקמח רגיל או לקמח קלי, אינו רשאי לעשותה על ידי שינוי בסדר נתינת החומרים, אלא רק על ידי ערבובה בשינוי. ועיין משנ"ב שכא נז, שקמח מצה נחשב דבר שטחון טחינה גסה והוא דומה לשתיים. נמנענו מלהזכיר למעלה את ההיתר לעשות עיסה דלילה על ידי שינוי סדר נתינת החומרים, כדי שלא להרבות בפרטים המכבידים על הבנת דין זה וזכירתו, שכן היתר זה מצריך להבחין בין חומרים הדומים לקלי לחומרים הדומים לשתיים. במקום זאת, העדפנו לכתוב את ההיתר לעשות עיסה דלילה על ידי ערבוב העיסה בשינוי, שכן היתר זה כולל את כל החומרים והוא אינו מצריך להבחין בין הסוגים השונים.

ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד לש אות יא, ומנחת יצחק חלק א סימן עד לש אות יא, שערבוב כלי שאין רגילים לערבב בו, כגון בסכין או בידית של כף, נחשב כמו ערבוב באצבע, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין חזון איש אורח חיים סימן נח ס"ק ח ד"ה הא דמותר, שחולק (עיין משנ"ב מהדורת דרשו סימן שכא הערה 105).

ועיין משנ"ב שכא נז, ושמירת שבת סעיף ט אות ב, ופסקי תשובות שכא כא, שהיתר נוסף לעשיית בלילה דלילה הוא לערבב את העיסה על ידי נענוע הכלי, ועיין הליכות אבן ישראל פרק עה סעיף ו, ואבני ישפיה חלק ד סימן נז, ופסקי תשובות שכא הערה 239, שהיתר זה נאמר בעיסה שאין זו הדרך הרגילה לערבב אותה, אך עיסה שהדרך הרגילה היא לערבב על ידי נענוע הכלי אין לעשותה על ידי נענוע הכלי, כיוון שאין זה שינוי, ולכן אסור להכין דייסה דלילה לתיוק על ידי ערבוב הדייסה בבקבוק, כיוון שהדרך הרגילה היא לערבב דייסת תיוק בבקבוק.

ועיין אוצרות השבת (קורין) פסקי הלכה פרק ו סוף הערה סב, בשם הגר"ש אלישיב, ומנחת איש (שפירא) פרק ד סוף הערה 105, שנענוע הבקבוק ביד שמאל נחשב שינוי, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין בר גיבול קיצור ההלכות ס"ק עב, בשם הגר"ש אלישיב, שערבוב העיסה בתוך כלי שאין רגילים לערבב אותה בו, נחשב שינוי, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

ועיין שו"ע שכא יד, ופסקי תשובות שכא כא, שהיתר נוסף לעשיית בלילה דלילה (ואפילו מקמח קלי) הוא עשיית כמות מועטה של בלילה, ועיין משנ"ב שכא נד, שהסתפק מהי כמות מועטה, ועיין חזון איש אורח חיים סימן נח ס"ק א ד"ה אח"כ וס"ק ח ד"ה מש"כ במ"ב (הראשון), וארחות שבת פרק ו סעיף יז, שכמות מועטה היא כמות פחותה מהכמות שרגילים לעשות, ועיין שם ושם, שהיתר זה נאמר רק בסוגי עיסות שרגילים להכין מהן כמות מרובה, ועיין תהלה לדוד שכא כה, שחולק וסובר שכמות מועטה היא הכמות הנדרשת לסעודה הסמוכה.

המשך הערה 18:

ביתר ביאור: עיין משנ"ב סימן שכא ס"ק נ וס"ק סד, שההיתר להכין עיסה סמיכה על סמך עשיית שינוי בתהליך ערבוב העיסה מבוסס על ההנחה שאיסור לישא חל מן התורה רק בשלב ערבוב החומרים זה בזה, שכן אם האיסור היה חל כבר בשלב שפיכת הנזול על המוצק, הרי ששינוי צורת הערבוב לא היה מתיר את הכנת העיסה, כיוון שהאיסור כבר נעשה בשלב מוקדם יותר. הנחה זו שנויה במחלוקת תנאים. רבי יוסי ברבי יהודה מסכים לה, אולם רבי חולק עליה וסובר ששפיכת מים

המשך הערות

על קמח אסורה מהתורה, כיוון שהמים מתערבים קצת בקמח. לפיכך לדעת רבי, לא ניתן להתיר הכנת עיסה סמיכה על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה, כיוון שהאיסור חל כבר בשלב שפיכת המים לעיסה (ועיין חזון איש אורח חיים סימן נח ס"ק ב ד"ה וגראה, שהפיכת סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה הוא שינוי קל, ולא די בו כדי להתיר את האיסור לשפוך מים לעיסה סמיכה, ורק בעיסה דלילה, שמן התורה אין היא נחשבת עיסה ואין בעשייתה איסור - הקלו לסמוך על שינוי זה). השלחן ערוך (סימן שכא סעיפים יד-טז וסימן שכד סעיף ג) פוסק כדעת רבי יוסי ברבי יהודה, וכן נוהגים רבים מיוצאי ספרד (עיין חזון עובדיה חלק ד עמ' רפד, ושו"ת איש מצליח חלק א אורח חיים סימן לח, ומנוחת אהבה חלק ב פרק ט סעיף א והערה 9), אך הרמ"א (דרכי משה סימן שכד ס"ק א ושו"ע סימן שכא סעיף טז) פוסק כדעת רבי, ולכן לדעתו אסור להכין עיסה סמיכה על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה, וכן נוהגים יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד (עיין בן איש חי שנה שניה פרשת משפטים אות יט, וכף החיים שכד יד. ועיין אור לציון חלק ב פרק לג הערה ג. ועיין הלכות שבת בשבת חלק א עמ' תש, שגם למנהג זה, מעיקר הדין הלכה כדעת רוב הראשונים הפוסקים כרבי יוסי ברבי יהודה, אך נהגו להחמיר ולחשוש למיעוט הראשונים הפוסקים כרבי, וישנם מצבים שבהם העמידו את הדבר על עיקר הדין, כמבואר להלן).

ועיין באור הלכה שכד ג ד"ה אין, ומשנ"ב שם יא, שטעם נוסף לחומרת יוצאי אשכנז שלא לעשות עיסה סמיכה על סמך עשיית שינוי בתהליך ערבוב העיסה נובע משיטת התוספות והראב"ד. לשיטתם, מחלוקת רבי יוסי ברבי יהודה נאמרה בנוגע לנתינת מים לחומר בר גיבול, אך נתינת מים לחומר שאינו בר גיבול אסורה מהתורה גם לדעת רבי יוסי ברבי יהודה (עיין ארחות שבת פרק ו הערה ו, שביארו את הסברה של דעה זו). לשיטה זו, עשיית שינוי בצורת ערבוב העיסה אינה מתירה הכנת עיסה מחומר שאינו בר גיבול, כיוון שהאיסור קיים כבר בשלב מוקדם יותר - בשלב שפיכת המים לעיסה, ועיין באור הלכה שכד ג ד"ה אין, ומשנ"ב שם יא, שלכתחילה יש לחשוש לדעה זו.

ועיין משנ"ב שכא נ, שהרמב"ם חולק על התוספות והראב"ד וסובר שעשיית עיסה מחומר שאינו בר גיבול קלה יותר מבחינה הלכתית מעשיית עיסה מחומר בר גיבול, והיא אסורה רק מדברי חכמים, ולכן מותר לעשותה אם מערבבים אותה בשינוי, ועיין שו"ע שכא יד, שפסק כדעת הרמב"ם, וכן נוהגים רבים יוצאי ספרד.

ועיין משנ"ב שכד י-יא, שמותר ליוצאי אשכנז להכין עיסה סמיכה בשבת על ידי ערבובה בשינוי אם המים נתנו בעיסה בערב שבת, כיוון שחומרת יוצאי אשכנז שלא לעשות עיסה סמיכה בשבת נובעת מהחשש שאיסור לישא חל כבר בשלב של נתינת המים לקמח, וכאשר המים ניתנים בעיסה בערב שבת אין בנתינתם שום איסור, וערבוב העיסה הנעשה בשבת נעשה בשינוי.

ועיין ארחות שבת פרק ו הערה מו, בשם הגרש"ז אוירבך, שמותר לתת בשבת מיונז (או חומר סמיך אחר), על חתיכות אוכל ולערבבם בשינוי, אף אם נוצרת עיסה סמיכה, כיוון שהאיסור לדעת רבי לשפוך מים על קמח הוא משום שהמים נספגים בקמח, אך מיונז אינו נספג בחתיכות האוכל ששופכים אותו עליהם, ועיין מאמר מרדכי פרק ק סעיף יג, ואיל משולש פרק ג סעיף יט, בשם הגר"י בויאר, והלכות שבת בשבת חלק א עמ' תשב, שחולקים וסוברים שאסור לתת מיונז על חתיכות מאכל ולערבב בשינוי, משום שבשעת נתינת המיונז הוא מתערב מעט בחתיכות האוכל, ועיין איל משולש שם, טעם נוסף לאיסור.

המשך הערה 20:

ביתר ביאור: עיין משנ"ב שכא סח, שמותר לעשות עיסה סמיכה מצנון ומלפפונים המעורבים בחומץ אם מערבבים אותם בשינוי, ועיין שער הציון שם פד, שאמנם לדעת הרמ"א איסור לישא

מן התורה חל כבר בשלב של שפיכת המים לעיסה, ולדבריו אסור לעשות עיסה סמיכה על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה (כמבואר לעיל), אך במקום הצורך ניתן לסמוך על דעת השלחן ערוך, שלפיה איסור לישא מן התורה חל רק בשלב של ערבוב העיסה, ולכן מותר לעשות עיסה סמיכה על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה. ועיין שם, שהכנת סלט רגיל בשבת אינה נחשבת צורך, כיוון שאפשר להכינו בערב שבת, אך הכנת סלט צנון בשבת נחשבת צורך, כיוון שלא ניתן להכינו בערב שבת, שכן טעמו נפגם. ועיין משנ"ב שם, שטוב לשנות גם את סדר נתינת החומרים היוצרים את העיסה ולתת אותם בסדר הפוך מהדרך שרגילים לתת אותם ביום חול (עיין ארחות שבת פרק ו הערה ט).

ועיין תהלה לדוד (אורטנברג) סימן שכא אות כה, וקצות השלחן סימן קל כדי השלחן ס"ק יט, ותוספת אהל שבת חלק א עמ' שסב, וגביע הכסף (דילבר) חלק ב עמ' תתכט, שצנון ומלפפונים אינם ברי גיבול, ולפי דבריהם יש לדייק מהמשנ"ב שההיתר לעשות עיסה סמיכה במקום הצורך הוא בדבר שאינו ברי גיבול. ואף שלכתחילה חוששים לדעת התוספות והראב"ד, שלפיה איסור לישא בדבר שאינו ברי גיבול חל כבר בשלב שפיכת הנוזל לעיסה, ולדבריהם אסור לעשות עיסה סמיכה מדבר שאינו ברי גיבול על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה (כמבואר לעיל). במקום הצורך ניתן לסמוך על דעת הרמב"ם והשלחן ערוך, שלפיה מותר לעשות עיסה סמיכה מדבר שאינו ברי גיבול על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה, וכן כתב בספר פסקי תשובות שכא יט-כ (ועיין משנ"ב שכד יא, ומשנה ברורה המבואר מהדורת עוז והדר סימן שכא ציונים והערות הערה רנט).

ועיין ארחות שבת פרק ו הערה טג, שחולק וסובר שאסור לעשות עיסה סמיכה מדבר שאינו ברי גיבול גם במקום צורך, כיוון שיש לחשוש לדעת התוספות והראב"ד, שלפיה בדבר שאינו ברי גיבול איסור לישא חל כבר בשלב שפיכת הנוזל על המוצק, ועיין שם, שדוחה את הדיוק מהמשנ"ב בטענה שמלפפונים וצנון אינם חומרים שאינם ברי גיבול, אלא הם חומרים שאין בהם איסור לישא מן התורה כלל, כיוון שאינם מתאחדים לעיסה אחת, ורק בחומרים כאלו המשנ"ב הקל.

ועיין פסקי תשובות סימן שכא אותיות יט-כ ואות כז, ותוספת אהל שבת חלק א עמ' שסב ואילך, שההיתר המובא במשנ"ב לעשות עיסה סמיכה על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה נאמר רק בחומרים שאינם ברי גיבול, אך אין לעשות עיסה סמיכה מחומר ברי גיבול גם בשעת הצורך, כיוון שמפורש בשלחן ערוך שדבר זה אסור, וגם במקום צורך אין לנטות מפסק השלחן ערוך (ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת משפטים סעיף יד, וכף החיים שכד ט, והליכות שבת חלק ב עמ' תקט). ועיין ארחות שבת פרק ו סעיף טז והערה ח, שחולק וסובר שיוצאי אשכנז יכולים במקום צורך לסמוך על הראשונים החולקים על הרמב"ם ומתירים לעשות עיסה סמיכה מחומר ברי גיבול על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה, אף ששיטת אותם ראשונים מנוגדת לפסק השלחן ערוך. (ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק ח סעיף יא, שמתיר במקום הצורך לעשות עיסה סמיכה בשינוי, מבלי לחלק בין חומר ברי גיבול לחומר שאינו ברי גיבול, ועיין פסקי תשובות שכא הערה 293, שהטעם לכך הוא שלדעת השמירת שבת כהלכתה, הדייטות המצויות אין ברות גיבול, ועיין מגילת ספר איזנטל שבת סימן י אות ה, שלדעת הרמב"ם כמעט כל החומרים אינם ברי גיבול, ולדעת התוספות והראב"ד כמעט כל החומרים הם ברי גיבול, ולפי דבריו אין כמעט משמעות הלכתית לחומרת הרמב"ם והשלחן ערוך שלפיה אסור לעשות עיסה סמיכה בשינוי מחומר ברי גיבול, ואין כמעט משמעות הלכתית לחומרת התוספות והראב"ד שלא לעשות עיסה סמיכה בשינוי מחומר ברי גיבול, ועיין תוספת אהל שבת חלק א עמ' שסד הערה יב, שאפשר שזהו הטעם לכך שהשמירת שבת כהלכתה מתיר במקום הצורך לעשות עיסה סמיכה בשינוי מבלי לחלק בין חומר ברי גיבול לחומר שאינו ברי גיבול).

המשך הערות

לסיכום: לדעת השלחן ערוך, אסור לעשות עיסה סמיכה מחומר בר גיבול, אך מותר לעשות עיסה סמיכה מחומר שאינו בר גיבול על ידי עשיית שינוי בערבוב העיסה, וכן נוהגים רבים מיוצאי ספרד. לדעת הרמ"א, אסור לעשות עיסה סמיכה גם מחומר שאינו בר גיבול, וכן נוהגים יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד. במקום צורך יוצאי אשכנז מתירים לעשות עיסה סמיכה על סמך עשיית שינוי בערבוב העיסה. לדעת הפסקי תשובות, יוצאי אשכנז מקילים כן רק בחומר שאינו בר גיבול, ולדעת הארחות שבת, יוצאי אשכנז מקילים כן רק בחומר בר גיבול. ועיין אור לציון חלק ב פרק לג הערה ה, שיוצאי ספרד המחמירים בדיון זה כרמ"א (עיין הערה 17), יכולים להכין עיסה מחומר שאינו בר גיבול על ידי הפיכת סדר נתינת החומרים ושינוי בצורת ערבוב העיסה גם שלא במקום צורך.

